

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2/2006 • 11 €

LAPSET JA SOTA

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

104. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Pirjo Markkola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Marko Lamberg, Kimmo Rentola, Marko Tikka
Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Heikki Talvitie (vpj.), Pauli Kettunen,

Tuomo Lappalainen, Katariina Mustakallio, Harri Rinta-aho

Ulkoasu: Heikki Kallioma

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Pirjo Markkola, Lapset, sota ja historiantutkimus 113

Lapset ja sota

Seija Jalagin – Marianne Jumila, Lukittu näky – sota lapsen kokemuksena 117

Heikki Salminen, Lapset sodankäynnin uhreina. Sotalapset ja lastensiirrot 1900-luvulla. 132

Pauliina Latvala, ”Lapsuuteeni kuuluivat sota, siirtolaiset ja sankarihautajaiset”. Suomeen jääneiden lasten muistoja sotavuosien ajasta 142

Seija-Leena Nevala-Nurmi, Nuoria maanpuolustajia vai suomalaisia lapsisotilaita? 153

Ilona Kemppainen, Isät, äidit ja isänmaan toivot – käsitteitä lapsista ja vanhemmista sotavuosien Suomessa 163

Kolumni

Harri Siiskonen, Häpeä ja syrjäytyminen Afrikan AIDS-orpojen painolastina 174

Katsauksia

Jukka Rantala, Kasvatustiede on vaarassa menettää historiallisen näkökulmansa 176

Singa Sandelin Benkö, Nina Santavirta, Barbara Mattsson, Merja Keinänen, Silja Järventausta, Lapsi myrskyn silmässä – sotalapsi silloin ja nyt. Suomen lähihistorian avaamaton lehti 181

Keskustelua

Reijo Solantie, Maataloutta pakkaspirun maassa 185
Timo Vibavainen, Naisten erillisöitä 191

Syväloutaus

Sirkka Ahonen, Myyтинpurkamisen taidonnäyte 192

Arvosteluja

Marjo Kaartinen & Anu Korhonen, Historian kirjoittamisesta (*Markku Hyrkkänen*) 196

Peter Burke, What Is Cultural History?: Pascal Ory, L'Histoire culturelle; Philippe Poirrier, Les enjeux de l'histoire culturelle (*Hannu Salmi*) 199

Jared Diamond, Romahdus: Miten yhteiskunnat päättävät tuhoutua tai menestyä (*Kimmo Korteniemi*) 202

Dorrit Cohn, Fiktion mieli (*Matti Peltonen*) 205
Tuomas Heikkilä, Pyhän Henrikin legenda (*Sari Katajala-Peltomaa*) 206

Mia Korpiola, Between Betrothal and Bedding. The making of marriage in Sweden, ca. 1200–1610 (*Marko Lamberg*) 208

Tapio Hämynen – Jukka Partanen – Yury Shikolov (toim.), Family Life on the Northwestern Margins of Imperial Russia (*Kari Matti Piilabi*) 210

Panu Pulma, Suljetut ovet. Pohjoismainen romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan (*Toivo Nygård*) 213

Toivo Nygård, Kustaa III. Vallanomaava mutta alamaailleen armollinen kuningas (*Mauno Jokipii*) 215

Giuseppe Acerbi, Il viaggio in Svezia e in Finlandia (1798–1799), Giuseppe Acerbi sul cammino di Capo Nord I (*Eero Saarenheimo*) 217

Kenneth Strömberg, Vi och dom i rörelsen. Skötsamhet som strategi och identitet bland föreningsaktivisterna i Hovmantorps kommun 1884–1930 (*Risto Alapuro*) 219

Kimmo Lehtimäki, Verner Lehtimäki – Punapäällikkö (*Jukka Nevakivi*) 222

Ilona Kemppainen, Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana (*Pirjo Markkola*) 224

Jari Leskinen – Antti Juutilainen (toim.), Jatkosodan pikkujättiläinen (*Ville Kivimäki*) 226

Jukka Kortti, Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit: 60-luvun suomalainen televisiomainonta (*Hannu Nieminen*) 227

Tiedemaailma

Päivi Setälälle oma rahasto 230
Palkittuja 230

Kirjoittajat 229
Notes on the contents 231

Kansi: Evakossa 1944. SA-kuva/Suomen Kuvapalvelu.

Lapset, sota ja historiantutkimus

■ Sotalasten ja -orpojen ääniä on viime aikoina kantautunut julkiseen keskusteluun. Talvi- ja jatkosodan kokeneet lapset alkavat olla siinä iässä, että he haluavat miettiä omia elämänvaiheitaan. Sotalasten ja sota-orpojen yhdistyksiä on perustettu aktiivisesti, ja ”isän ikävä” on motivoinut etenkin orpojen yhdistystoimintaa. Sota-ajan lapsuuksia oli kovin monenlaisia. Noin 80 000 lasta lähetettiin lappu kaulassa Ruotsiin tai Tanskaan, valtaisa määrä lapsia evakuoitiin muiden siviilien joukossa sodan jaloista, yli 50 000 lasta menetti isänsä sodassa ja sodan jälkeen monet lapset saivat kotiin rintamalla muuttuneen, joko henkisesti tai fyysisesti vammautuneen isän, joka ei ehkä enää jaksanutkaan olla kiinnostunut lastensa lukuisista pienistä ja suurista murheista. Sota-ajan lapsissa oli niitäkin, joiden perheessä sota tuntui vain kaukaisena uhkana tai aikuisten vaikenemisena, mutta muuten arki jatkui omissa uomissaan.

Lasten kokemukset ovat osa yhteiskuntien historiaa. Yhdysvaltalainen sosiologi C. Wright Mills luonnehtii teoksessaan *Sosiologinen mielikuviutus* (1959) yhteiskunnallisten muutosten merkitystä ihmisten elämässä:

”... aikamme historia on samalla tarina yksittäisten naisten ja miesten menestyk-

sestä ja epäonnistumisesta. Yhteiskunnan teollistuessa talonpojasta tulee teollisuustyöläinen, ja feodaaliherra tuhoutuu tai hänestä tulee liikemies. Suhdanteiden mukaan ihmisellä on työtä tai hän on työtön; kun investointiaste nousee tai laskee, ihminen rohkaistuu tai murtuu. Sodan syttyessä vakuutusasiamies lähtee ampumaan ohjuksia ja myymäläapulainen hoitamaan tutkaa; vaimot jäävät yksin, lapset ilman isiään. Sen enempiä yksilön elämää kuin yhteiskunnan muutosta ei voida ymmärtää ymmärtämättä molempia.”

Millsin käsitys, jonka mukaan yksilön elämää ja yhteiskunnan muutosta ei voida ymmärtää ymmärtämättä molempia, on hedelmällinen myös historiantutkimuksessa. Suuret poliittiset ja yhteiskunnalliset murrokset koskettavat eri tavoin eri-ikäisten ihmisten elämää. Siksi sota-ajan lapsuudenkokemuksiaan miettivät yksilöt tarvitsevat oman itseyttömyyksiensä tueksi ja rinnalle tutkimusta, jossa lasten elämää tarkastellaan yhteiskunnallisessa kontekstissa. Historiantutkijalle ja kulttuurintutkijalle sota-ajan lapsuus on yhtä tärkeä yhteiskunnallinen ilmiö kuin säännöstelytalous tai sodanjohto. Mitä yhteiskunnassa tapahtuu, kun ”vaimot jäävät yksin, lapset ilman isiään”?

Sekä Suomessa että muualla on viime vuosina korostunut uudenlainen tapa tarkastella sota-ajan historiaa. Ensimmäisenä

kiinnitettiin huomiota kotirintaman sotaan: siihen, millä tavalla kotirintama venyi, taisteli ja auttoi sotaponnistuksissa. Tässä ponnistelussa korostuivat naisten, lasten ja vanhojen miesten työpanokset. Työvelvollisuus ja mottitalkoot alkoivat yhä enemmän kiinnostaa historiantutkijoita. Kotirintaman sota näkyi jo Suomi toisessa maailmansodassa -tutkimushankkeen lopputuloksena syntyneessä moniosaisessa teossarjassa, joka valmistui professori Olli Vehviläisen johdolla 1980- ja 1990-luvun taitteessa.

Oman lukunsa sota-ajan kokemuksista muodostavat lasten kokemukset. Sota-ajan lapsuudesta on tullut tutkijoita kiinnostava ilmiö sitä mukaa, kun lapsuuden historia on kasvattanut suosiotaan ja historioitsijat ovat avartaneet omaa näkemystään sotahistoriasta ja sen kontekstista. Sota-ajan lapsuuden tunnistajina tutkijat ovat olleet liikkeellä suurin piirtein samoihin aikoihin järjestäytyvien sota-ajan lasten kanssa. Sota-ajan lapset haluavat muistaa omaa lapsuuttaan ja monet historiantutkijat haluavat ymmärtää, mitä oli lapsuus, jota evakkolapset, sotalapset, sotaorvot ja muut sota-ajan kokee neet lapset ja nuoret ovat eläneet.

Lapset ja sota on kansainvälisessä tiedeyhteisössä koettu niin merkittäväksi teemaksi, että kesällä 2005 historiatieteiden maailmankongressi omisti sille session, jossa tutkijat eri puolilta maailmaa esittelivät tutkimuksiaan. Suomalaista tutkimusta edusti dosentti Aura Korppi-Tommola, joka puhui suomalaisten lasten kokemuksista toisen maailmansodan aikana. Tilaisuuden hollantilainen puheenjohtaja muistutti historian paradoksista: ruotsalaisen Ellen Keyn

lapsen vuosisadaksi nimeämä 1900-luku merkitsi sekä lasten oikeuksien huomattavaa kasvua että lasten laajamittaista joutumista sotien uhreiksi. Muun muassa kasvatustieteen ja lääketieteen ansiosta kiinnitettiin huomiota lasten asemaan; vuonna 1989 myönteinen kehitys kulminoitui YK:n lasten oikeuksien julistukseen. Samaan aikaan sodankäynti muuttui siviiliväestölle tuhoisammaksi eivätkä etniset puhdistukset säästäneet alaikäisiääkään. Amsterdamissa päiväkirjaansa kirjoittanut juutalaistyttö Anne Frank, joka tapettiin Bergen-Belsenissä, antoi kasvot toisen maailmansodan nimettömille lapsiuhreille.

*

Kun *Historiallinen Aikakauskirja* esitti kirjoituskutsun teemasta Lapset ja sota, valtaosa tarjotuista artikkeleista keskittyi toiseen maailmansotaan ja Suomeen. Lapsista ja sodasta tulevat väistämättä mieleen evakkolapset, vailla kielitaitoa Ruotsiin laivatut sotalapset ja talvi- tai jatkosodassa isänsä menettäneet tytöt ja pojat. Tähän numeroon tarjotuista teksteistä julkaistaan viisi artikkelia ja yksi tutkimushankkeen esittely, jotka kahta lukuun ottamatta käsittelevät toisen maailmansodan aikaa. Yksi artikkeli keskittyy sisällissotaan ja yksi käsittelee sotalapsien historiaa pitkällä aikavälillä, Suomea laajemmasta näkökulmasta. Nuorten maanpuolustustyötä käsittelevä artikkeli koskettaa sekä aikaa ennen sotia että sota-ajan mukanaan tuomaa muutosta.

Artikkelit tuovat kiinnostavasti esiin sota-ajan lapsuuden monia sävyjä eri näkökulmista. Lapset on helppo mieltää sodankäyn-

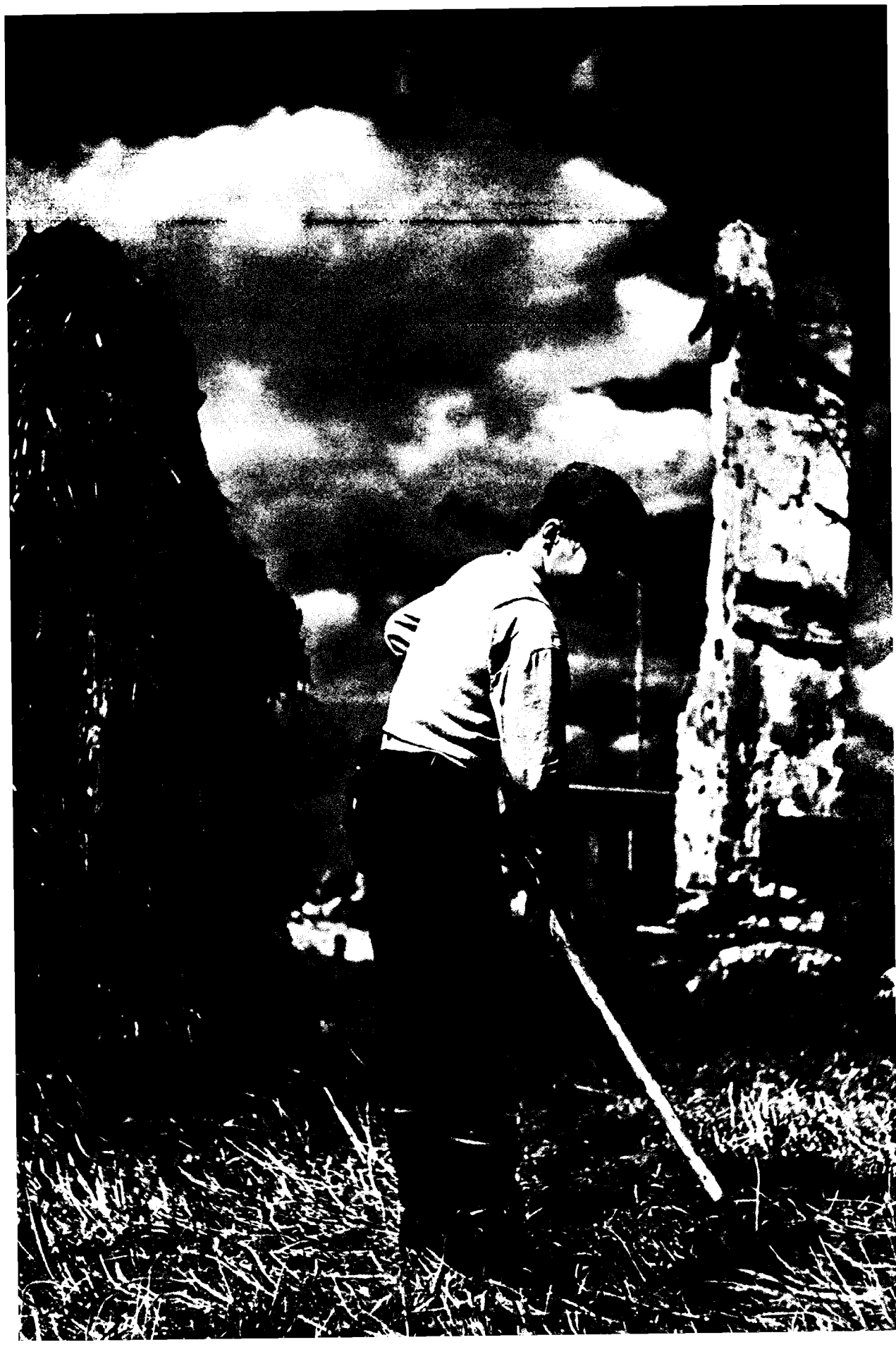
nin uhreiksi – sitä he tietysti ovatkin – mutta lapset voidaan myös nähdä aktiivisina toimijoina ja oman toimitilansa määrittelijöinä. Pauliina Latvala kuvaa lapsuusmuistojen moninaisuutta: evakkomatkoja, nukkeleikkejä pommisuojoissa ja kohtaamisia sotavankien kanssa. Työnteko ja koulunkäynnin vaikeudet korostuvat aikuisten muistikuvissa. Joillekin lapsille pääsy sotilaspojaksi tai pikkulotaksi oli kokemus, jota pienemmät lapset kadehtivat. Hyvinkin nuoret tytöt ja pojat oppivat aikuisten taitoja ja vapauttivat aikuisia muihin tehtäviin. Muutamat tytöt ja varsinkin pojat joutuivat sota-aikana niin lähelle rintamaa, että Seija-Leena Nevala-Nurmi esittää kysymyksen, voidaanko puhua suomalaisista lapsisotilaista. Heikki Salminen puolestaan korostaa historian tuntemisen merkitystä. Sotien aiheuttamat lastensiirrot olivat 1900-luvulla yleisiä, ja niistä saatujen kokemusten perusteella voitaisiin miettiä lasten asemaa nykypäivän aseellisissa konflikteissa. Kun lasten asemaa arvioidaan, Salminen ehdottaa, että kannattaa kuunnella entisiä sotalapsia ja ottaa opiksi heidän kokemuksistaan.

Muistot voivat olla niin kipeitä, että ne lukkiutuvat. Seija Jalagin ja Marianne Junila osoittavat vuotta 1918 koskevassa artikke-

lissaan, miten lapsuusmuistot valikoituvat ja miten kaikkein kovimmat näyt muuttuvat sellaisiksi, joita ei pystytä muistamaan. Tästä syystä tunteiden ottaminen huomioon on kirjoittajien mielestä välttämätöntä, jotta menneisyyden muistoja voidaan analysoida ja ymmärtää. Lisäksi on tunnettava muistettavien ja vaiettujen asioiden luonne, mitä korostaa dramaattisella tavalla Harri Siiskosen kolumni AIDS-orpojen ahdingosta. Kun puhutaan lapsista ja sodasta, sisällissota on selvästi ristiriitaisempi muistettava kuin kansallisesti yhtenäiseksi taisteluksi muistettu ja määritelty toisen maailmansodan aika.

Toisen maailmansodan lapset ovat vaatineet itselleen oikeutta muistaa omia kokemuksiaan, omia kohtaloitaan. Tässä *Historiallisen Aikakauskirjan* numerossa tutkijat valottavat joitakin kokemuksia ja ilmiöitä, jotka kuvaavat lasten ja sodan suhdetta. Monia kysymyksiä jää käsittelemättä ja monia lapsiryhmiä mainitsematta, mutta historian tutkijoiden avauksena teemanumero tuo uusia näkökulmia joskus hyvinkin kalutuiksi kuviteltuihin teemoihin.

Pirjo Markkola
pirjo.markkola@uta.fi

LAPSET JA SOTA

SEIJA JALAGIN – MARIANNE JUNILA

Lukittu näky – sota lapsen kokemuksena

Seija Jalagin ja Marianne Junila tarkastelevat Suomen sisällissotaa 1918 lasten kokemuksena ja pohtivat, miten historian tutkimus yltäisi hankalasti tavoitettavaan lapsuuteen. He ehdottavat, että menneisyyden lasten kokemuksia tulkittaisiin analysoimalla tunteita ja tuntemuksia.

■ Tuskin mikään ihmisryhmä jää sodan tullen koskemattomaksi. Sota voi päinvastoin tiivistää erilaisten ryhmien kokemuksia ja luoda uudenlaisia ryhmiä niiden sotakokemusten perusteella. Rintamamiehet, sotainvalidit, sotavangit, sotalesket, sotalapset ja sotaorvot ovat vain muutamia niistä monista ryhmistä, joita sodat synnyttävät. Kun Suomen viime sodista on kulunut yli 60 vuotta, useat edellä luetelluista ryhmistä ovat nousseet kertomaan omaa tarinaansa ja vaatimaan omaa historiaansa. Sodan eläneille on tärkeä saada tuoda henkilökohtaiset kokemuksensa esiin ja saada niille tunnus osana kansakunnan suurta sotakerromusta.¹

Kotirintaman kokemukset, sotalasten ja -orpojen itku, ikävä ja hämmennys ovat ol-

leet tiedotusvälineiden otsikoissa ja myös televisiosarjojen, dokumenttielokuvien ja viimeksi elokuvan aiheena.² Sodan lapsena kokeneet kuuluttavat: Minäkin olin sen kaiken keskellä, kuulkaa minua. He ovat muistelleet kokemuksiaan ja tunnelmiaan – ja ajallemme tyypillisesti heiltä myös kysytään, *miltä tuntui*, kun juna vei Ruotsiin tai kun seisoi isän arkun äärellä. Heidän odotetaan muistavan *tunteita*, ei tietoja, koska he olivat vain lapsia.

Kirkonkylän lapset ja nuoret silminnäköinä

Tässä artikkelissa palaamme sotaan lasten silmin.³ Viime sotien sijaan tarkastelemme vuoden 1918 sisällissotaa, joka poikkeaa muistamisen ja julkituomisen suhteen monin tavoin viime sodista. Sisällissota jätti jälkeensä kansallisen kahtiajaon piinalliset muistot. Monille sodan aikana lapsuuttaan

1. Pertti Kavén (1994) *70 000 små öden: Finlands krigsbarn*. Otalampi: Sahlgren; Timo Malmi (toim.) (2001) *Isän ikävä: sotaorvot kertovat*. Jyväskylä: Atena; Elsa Westerholm (2001) *I sorgens och saknadens tid: våra krigsänkor berättar*. [Otalampi]: Sahlgren; Päivy Penttinen (2004) *Olethan minulle isä: Suomen sotien 1939–1945 sotaorpojen elämää*. Hyvinkää: Päivy Penttinen. Akateeminen tutkimus on vielä työn alla.

2. Hylätyt talot, autiot pihat, ohj. Lauri Törhönen 2000; Kun taivas repeää ja Taivas sinivalkoinen, ohj. Markku Onttonen 2001; Sotalapset, ohj. Erja Dammert 2003; Lupa, ohj. Ilkka Vanne 2005; Äideistä parhain, ohj. Klaus Härö 2005.

3. Artikkelin on osa lapsuuden historiaa käsittelevää projektia "Paperiin piirretyt viivat". Suomen Kulttuuri-rahaston rahoittamaa projektia johtaa ohjaaja/käsikirjoittaja Rauni Järvillehto, jota kiitämme avartavista keskusteluista tämänkin artikkelin teon aikana. Projektissa on tekeillä dokumenttielokuva (Järvillehto) sekä tutkimus aihepiiristä (Jalagin & Junila).

Heinäntekoa raunioituneen kodin pihalla 1940. Suomen Kuvapalvelu.

Jubannuspäivänä 1918 pihanurmella istuvat (vasemmalta) Paavo, Veera ja Maria Lemminkäinen sylissänsä kuopus Kirsti sekä naapurin Helmi Salo. Lähde: Satu Aaltonen, Elina Nuolivaara, Kristiina Tuura, Jouko Rytkönen (toim.) (1981) Lemminkäisen lapset. Kuvakertomus isoäidin ajalta, Helsinki: Tammi.

eläneille siitä tuli koko sukupolven avainkokemus.⁴

Nimitämme tässä lapseksi aineistossamme olevia alle 20-vuotiaita, ja määrittelemme heidät lapseksi heidän asemansa perusteella: niin kauan kuin lapsi ja nuori asui vanhempiensa taloudessa ja oli vanhemmistaan riippuvainen ja periaatteessa kyvytön elättämään itsensä, hänen sosioekonominen todellisuutensa määritteli hänet epäitsenäiseksi, ensisijaisesti vanhempiensa lapseksi. Olemme tietoisia siitä, että lapsuuden ajattellaan nykyisin päättyvän eräänlaiseen pitkittyneeseen nuoruuteen, jota seuraa täysivaltainen aikuisuus. Mutta 1900-luvun alun talonpoikaisyhteiskunnassa lapsuuden ja aikuisuuden välinen raja ei ollut selkeä, vaan siirtymä tapahtui vähitellen. Fyysinen kypsyminen ja kyky suoriutua ruumiillisesta työstä saavutettiin varhain verrattuna aikuisen statuksen lopulliseen saavuttami-

seen, joka usein tapahtui vasta oman perheen perustamisen myötä.⁵

Palaamme sotaan yhdessä maalaiskirkonkylässä ja pääasiassa yhden perheen lasten tuntojen avulla. Jaala sijaitsee Kymenlaaksossa Iitin, Kuusankosken, Kouvolan ja Heinolan naapurissa. Kirkonkylän itäreunalla, aivan kirkon kiviaidan vieressä asui Hanna ja Antti Lemminkäisen kymmenlapsinen perhe. Talo oli kirjaimellisesti täynnä lapsia. Vanhin Margareeta eli Manni oli syntynyt 1898, nuorin Kirsti vuonna 1915.

Sen lisäksi, että Lemminkäisten talo oli täynnä lapsia, se oli täynnä lasten papereita ja kyniä, piirustuksia, kirjoituksia, vihkoja, paperinukkeja. Vanhinta poikaa Anttia (s. 1901) lukuun ottamatta kaikki pursusivat luovuutta myös paperille. Kymmenet isomat ja pienemmät kuvat tallensivat ympäröivää arkea sekä lasten mielikuvitusmaail-

maa, satuja, runoja, joulutonttuja ja valtavan paperinukkemaailman. Koko kodin ympäristö, läheiset harjut ja järvenrannat olivat laajaa ja vapaata maastoa niin leikille kuin työnteolle. Rauhanaajan tavanomaisen arjen kuvausten lisäksi käytössämme on kolme päiväkirjaa sisällissodan ajalta tai sen liepeiltä. 20-vuotias Margareeta kirjoitti hie-man tapahtumien jälkeen päiväkirjaansa kuvauksen sotakeväästä 1918 ja sitä edeltävästä vuodesta monine muutoksineen. 15-vuotias Ester (s. 1902) piirsi ja kirjoitti pikkuruiseen päiväkirjaansa kuukausista isosisko Toini Marian eli Maikun (s. 1899) kanssa Ruotsinpyhtään Tesjoella, jossa Maria oli opettajana joulun 1917 saakka sekä sitten sotakuukausista 1918 kotona Jaalassa. 14-vuotiaan Veeran päiväkirja vuosilta 1917 ja 1918 on dokumentti siitä, miten vaikeita sodan aikana kirjatut ajatukset ja tunteet olivat: pieni vihko on saksittu ja siivottu sotakuukausista. Jäljellä on vain kuvaus pääsiäisestä joka voisi olla mikä tahansa pääsiäinen minä tahansa vuonna. Kun kuitenkin tiedämme, miten traumaattista asiaa perheen lapsetkin olivat todistamassa naapurissa huhtikuun 1918 alkupäivinä, Veeran päiväkirjaa voi tulkita juuri puuttuvien sivujen avulla.

Päiväkirjojen lisäksi analysoimme myös joitakin piirustuksia ja kuvia. Lemminkäisen lasten aineistojen ohella käytössämme on myös jaalalaisen koulupojan ainekirjoitus sisällissodan tapahtumista kotikylässä. Fragmentaarinen mutta samalla intensiivinen aineisto antaa tilaisuuden tarkastella, miten lapset ja nuoret kokivat sodan.

Suomalaisen lapsuuden historiaa on Saara Tuomaalan mukaan tutkittu kasvatuksen, kasvattajien ja perheen historiana. Lapset ovat olleet aikuisten vallankäytön ja toimenpiteiden kohteita, ja hyvin usein vielä erilaisten instituutioiden toiminnan kohteita.⁶ Jos lapsi on subjektina ollut tutkijan näkyvillä, aineistona ovat lapsuuttaan kertonut tai muistelleet aikuiset. Lapsuuden aikainen näkökulma on sitkeästi pysynyt piilossa. Lasten tuottamia aineistoja on ylipäättään varsin vähän ja ne ovat haastavia lähteitä. Lapset kirjaavat satunnaisia tapahtumia tai tekemisiään, mutta jäsentävät har-

voin niiden merkitystä. Lasten aineistoja luonnehtii hetkeen tarttumisen periaate, ei kausaalisuhteiden pohdinta tai ilmiöiden merkityksellistäminen. Seuraavassa kohdistamme huomion erityisesti lasten ja nuorten jättämien aineistojen sisältämiin tunteisiin ja tuntemuksiin. Haluamme kokeilla, voisiko tunnetason tulkitseminen tarjota avaimen lasten omakätisten aineistojen lukemiseen. Voisiko tunnerepertuaaria lukemalla päästä lähemmäs historian lasten näkökulmaa?

Ajattelemme, että tunteiden kautta voi tarkastella paitsi yksilöiden tapaa kokea erilaisia ilmiöitä, myös hahmottaa lasten ja aikuisten vuorovaikutuksen luonnetta sekä lasten subjektiutta historiallisissa tapahtumissa. Ovatko lasten tunteet ja tuntemukset osa kollektiivista tunnerepertuaaria, joka vallitsi tietyssä historiallisessa tilanteessa? Miten yhteiskunnallinen tai yhteisöllinen tunnejärjestys suuntasi ja kontrolloi lasten ja nuorten tunteita? Kääntyikö naapuri tai leikkitoveri sisällissodan kahtiajakautumisen myötä myös lapsen silmissä viholliseksi? Millaiset tunteet olivat sodan aikana sallittuja ja millaiset kiellettyjä verrattuna rauhan ajan tunnerekisteriin? Ja mitä ongelmallisille tunteille ja teoille tapahtui sodan jälkeisessä tilanteessa?

Tunteista

Vastakohtana sitkeästi elävälle käsitykselle, jonka mukaan tunteet olisivat ajattelusta

4. Matti Virtanen on todennut erityisesti vuosina 1899–1903 syntyneiden olleen ”otollisessa iässä” sille, että sisällissodan ajasta tuli heidän sukupolvensa avainkokemus. He olivat sodan aikaan 15–18-vuotiaita, iässä jolloin mieli jäsentyy uudelleen ja ihminen on otollisessa iässä maailmankuvan kehittymisen kannalta. Matti Virtanen (2003) 'Nuoren Suomen traditio sukupolvien ketjuna' teoksessa Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.), *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*, Helsinki: SKS, 39–44.

5. Sinikka Aapola ja Mervi Kaarninen (2003) 'Näkökulmia suomalaisen nuoruuden ja nuorison historiaan' teoksessa Sinikka Aapola ja Mervi Kaarninen (toim.) *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*, Helsinki: SKS, 13.

6. Saara Tuomaala (2004) *Työätätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*, Helsinki: SKS, 25.

erillisiä ja ”järjenvastaisia”,⁷ useat psykologit ovat 1980-luvulta lähtien olleet sitä mieltä, että tunteet ja kognitio ovat vahvasti sidoksissa toisiinsa. Ihminen voi oppia hallitsemaan ja muokkaamaan tai uudelleen suunnitamaan esimerkiksi ongelmallisia tunteita, kuten vihaa ja pelkoa. Tunteet eivät tällöin tuota automaattisia tai tiedostamattomasti kumpuavia reaktioita, vaan riippuvat myös tietoisesta ja tavoitteellisesta toiminnasta.⁸ Myös kulttuuriantropologit ovat viime vuosikymmenien aikana kiinnittäneet huomiota tunteisiin kulttuurisesti spesifeinä, kontrolloituina ja arvotettuina tekijöinä. Ongelmaksi on kuitenkin jäänyt sen ratkaiseminen, mikä on kulttuurin vaikutusta ja mikä pohjimmaisten universaalien psyykkisten tekijöiden vaikutusta, mikä on kulttuurisesti opitun ja universaalisti ihmisen psyykessä pillevän keskinäinen suhde.⁹

Esimerkiksi William M. Reddy kritisoi tunteiden antropologiaa sokeudesta historialliselle muutokselle. Tunteita tutkineet antropologit kyllä tunnustavat historian vaikutuksen tunteisiin, mutta eivät pidä tunteita osana historiaa, sanoo Reddy.¹⁰ Huomionarvoista kulttuurin vaikutusta tunteiden ilmenemisessä ja ilmentämisessä selvittäneissä etnografisissa tutkimuksissa on yhden yhteisen piirteen osoittaminen erilaisille kulttuurisille tapauksille: ”Tunne on mitä tärkein pyrkimysten alue; ja ihmiset arvos tavat itsessään ja ihailevat muissa kykyä hallita tunteita, vaikka tunnustavatkin sen vaikeaksi ja muuttuvaksi”.¹¹ Tunteiden kontrolloimisella on ollut moraalinen ulottuvuus: ihmisistä tulee sosiaalisesti ja moraalisesti parempia, jos he kykenevät hallitsemaan tunteitaan.¹²

Jos siis yksilö kokee tärkeäksi hallita tiettyjä tunteita (viha, aggressio, suru, riemu ym., jotka määräytyvät kulttuurisesti eri tavoin hallinnan tarpeessa oleviksi), samalla tavoin yhteisöt pyrkivät hallitsemaan ja kontrolloimaan ei vain yksilöiden vaan myös kollektiivien tunteita – tai valtaapitävät voivat myös hyväksikäyttää kollektiivisia tunteita esimerkiksi lietsomalla tiettyjä tunteita ja aikaansaada niiden avulla toivomiaan reaktioita.

Sota lienee yksi vahvimmin tunteisiin ve-

toavista ilmiöistä, koska siihen sisältyy vihollinen, joka uhkaa turvallisuutta sen kaikissa muodoissa: oma ja läheisten henki, terveys ja toimeentulo sekä koti. Sota murtaa niin yhteisön kuin yksilön arjen. Epävarmuutta, muutosta, pelkoa ja kauhua voidaan koettaa kestää tiivistämällä yhteisöllisyyttä yhteisen vihollisen edessä.¹³ Viholliseen projisoidaan kielteisiä tunteita, jotka tiivistyvät eräänlaiseksi viholliskuvaksi.¹⁴ Useat näistä kielteisistä tunteista ovat lisäksi sellaisia, joita yhteisöt pyrkivät muutoin kontrolloimaan ja pitävät epäsovivina (viha, inho, katkeruus, kostonhalu). Sodassa vihollisen vihaaminen on kuitenkin poliittisesti ja moraalisesti sallittua, ja poliittiset tilanteet puolestaan saavat sodan myötä emotionaalisen ulottuvuuden.¹⁵

Sisällissota on kielteisten tunteiden kannalta ongelmallinen ilmiö. Vihollinen ei ole kasvoton muukalainen, toisen valtion vierasta kieltä puhuva ja ehkä vierasta uskontokuntaakin edustava sotilas vaan oman kansan jäsen. Ero ”meidän” ja ”muiden” vä-

7. Anu Korhonen on selvittänyt länsimaista tapaa nähdä järki ja tunne toisilleen vastakkaisina. Dikotomia vahvistui uuden ajan alussa ja siihen liittyi myös sukupuolitettu ulottuvuus, jossa tunteet olivat alistettujen ja heikkojen naisten, järki taas vahvojen miesten ominaisuuksia. Anu Korhonen (2005) 'Kiehuva veri – vihaiisuus uuden ajan alun Englannissa', *Historiallinen Aikakauskirja* 1, 22.

8. William M. Reddy (2001) *Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*, Port Chester, New York: Cambridge University Press, 14–17.

9. Reddy (2001) 37–38.

10. Reddy (2001) 45, 49. Reddyn mukaan tunteiden antropologian kyvyttömyys ottaa huomioon historiallinen muutos johtuu ennen kaikkea konstruktivistisestä tutkimusotteesta.

11. Reddy (2001) 57. Tunteiden kollektiivinen hallitseminen ja ohjaaminen (*emotional regime*) on olennainen osa poliittisten valtajärjestelmien vakautta.

12. Korhonen (2005) 22.

13. Kiinnostava on esimerkiksi I maailmansodan aikana joissakin maissa omaksuttu sotilaiden ”vihakasvatus”, joka hyödynsi patoutuneen vihan tunteita kanaivoimalla ne vihollista vastaan taistelutilanteessa. Sotilaan piti kuitenkin osata hillitä sokeaa raivoaan ja siksi hyvä sotilas kykeni paitsi vihaamaan vihollista, olemaan myös kylmäverinen ja tehokas. Risto Marjomaa (2004), 'Psykologien sotaanmarssi', *Historiallinen Aikakauskirja* 4, 490.

14. Viholliskuvan tunteisiin vetoavasta luonteesta, ks. Sinikka Wunsch (2003), 'Lupa vihata – propaganda ja viholliskuvat mielipiteen muokkaajina konfliktitilanteissa', *Historiallinen Aikakauskirja* 2, 263–276.

15. Korhonen (2005) 24.

lillä juontuu jostakin muusta kuin valtioiden välisestä valtapolitiikasta. Suomen sisällissodassa 1918 erot syntyivät yhteiskunnallisista eroista, poliittisesta epävakaudesta ja nälästä. Kuitenkaan kaikki työläiset tai köyhät eivät olleet punaisia, eivätkä kaikki paremmin toimeentulevat valkoisia.¹⁶ Kun sota päättyi, jälkeen jäi voittajia ja häviäjiä, joiden oli elettävä yhdessä, ja joilla molemmilla oli kantamuksenaan sotakokemusten muokkaama yhteisöllinen tunnerekisteri. Häviäjissä kyti nöyrytetty katkeruus, voittajissa oikeutetuksi koettu ylemmyys. Molemmilla puolilla sodan päättyminen merkitsi sodan nostattamien hurjien tunteiden ketjua: vastakkainasettelu ja väkivaltaiset teot jatkuivat epäinhimillisyytenä ja välinpitämättömyytenä.¹⁷ Jälkikäteen vastapuolta ja sen edustajia halveksuvat tunteet, ajatukset ja teot näyttivät järjettömiltä ja kohtuuttomilta. Kielteiset tunteet eivät satuttaneet vain vihollista, vaan myös itseä. Ne asettivat tunteiden haltijan inhimillisen moraalin kyseenalaiseksi.

Tunteilla on paikkansa yhteisöjen moraalieetoksessa eli tunteet ovat osa moraalien ja mentaliteetin muotoutumista. Erityisesti kunnia ja häpeä ovat tunteita, jotka rakentuvat mitä sosiaalisimmin ja ovat siten sidoksissa yhteisöllisiin tunnetiloihin.¹⁸ Suomessa sisällissodan jälkeisiä vuosia voi sanoa vallinneen voittajien omaksuma kunnian maan vapaana ja valkoisena pitämisestä sekä hävinneisiin projisoitu häpeä. Toisaalta seuraavassa käsittelemämme lasten ja nuorten aineistot kuvaavat myös sitä, miten voittajien joukossa varttuvat tunsivat häpeää monista omista tunteistaan ja ajatuksistaan sodan aikana samoin kuin läheisten aikuisten roolista sodan osapuolina. Lapset ja nuoret perivät sisällissodasta, sukupolvensa avainkokemuksesta, tunteita, joiden kanssa täytyi tehdä henkilökohtaista tiliä tavalla tai toisella.

Hilpeä, huoleton lapsuus?

Muistellessaan elämäänsä 1900-luvun alun Jaalassa Lemminkäisen perheen lapset ovat tuoneet vahvasti esiin lapsuuden onnellisena aikana. Onnellisuus ei merkinnyt joutilaisuutta tai huolettomuutta, vaan ennen

muuta turvallisuutta ja mahdollisuutta sukeltaa leikin avulla mielikuvitusmaailmaan. Esimerkiksi teoksessa *Lemminkäisen lapset: Kuvakertomus isoäidin ajalta* (1980) kodin piiri, leikit ja perheen jäsenet kuvataan muistelupätkissä kaukaiseksi hyväksi uneksi, eräänlaiseksi ikuisiksi sunnuntaiksi. Seuraava Marian muistelupätkä on Lemminkäisille tyypillinen tapa puhua vuosikymmenien takaisesta lapsuudesta:

”Istun saunassa ja kuuntelen. Retuutin männyt ovat ikivanhoja ja tuuheita. Ne humisevat ja huokailevat. Järveltä kuuluu Hiidensalmi-laivan kimeä kirkaisu. Käki kukkuu. Karjankellot kilisevät illalla Mettäkujalla. Ilta-aurinko loistaa ja pöly nousee ilmaan. Kuulen tuvan ison oven äänen. Olen puolinukuksissa.”¹⁹

Tällainen aikuisen retrospektiivinen näkemys paitsi korostaa aikuisiän vastuuta ja velvollisuuksia mitätöi samalla lapsen kokemusta. Lapsena koetut huolet osoitetaan vähäpätöisiksi aikuisuuden rasituksiin verrattuna. Päiväkirjamerkinnot osoittavat kuitenkin, kuinka perustellut pelot ja epämääräiset uhkat ahdistivat Lemminkäisenkin lapsia.

Marian päiväkirjasta vuosilta 1913–19 voi lukea leikin ja hauskanpidon ihanan maailman lisäksi koko kirjon arkista työtä, johon lasten oli osallistuttava. Lapset noutivat vettä kaivosta ja maitoa lähitaloista, juoksivat

16. Ohto Manninen (1993) ”Taistelevat osapuolet”, teoksessa Ohto Manninen (toim.) *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2. Taistelu vallasta*, Helsinki: Painatuskeskus; Valtionarkisto, 146–151.

17. Ks. esim. Marko Tikka (2006) *Valkoisen hämärän maa. Suojeluskuntalaiset, virkavalta ja kansa 1918–1921*, Helsinki: SKS.

18. Kunnian ja häpeän tunteet ovat vahvasti kulttuurisidonnaisia. Jokin asia voi tuottaa kunniaa yhdessä kulttuurissa, mutta häpeää toisessa. Sari Näre ottaa esimerkiksi naisten ympärileikkauksen. Sari Näre (1999) ”Tunteet yhteiskunnan säätelyssä”, teoksessa Sari Näre (toim.) *Tunteiden sosiologiaa II. Historiaa ja säätelyä*, Helsinki: SKS, 9.

19. ”Maikku muistelee” (1980) teoksessa Satu Aaltonen, Elina Nuolivaara, Kristiina Tuura, Jouko Rytkönen (toim.) *Lemminkäisen lapset. Kuvakertomus isoäidin ajalta*, Helsinki: Tammi, 23. Teoksessa on vastaavat kauniit lapsuuskuvaukset myös Ainolta, Veeralta ja Esteriltä.

kauppa-asioilla, leipoivat ja keittivät kaikkien suurta herkkua kahvia, kuorivat perunoita, siivosivat, pyykkäsivät ja tiskasivat, hoitivat pienempiä sisaruksiaan, paimensivat lehmää, ruokkivat kotieläimiä ja kitkivät kasvimaata. Kesäisiin uintiretkiinkin kuului pyykinpesua ja marjanpimintaa.²⁰

Huoli toimeentulosta ja siitä, millainen kuva yksilöistä ulospäin syntyi, painoi lasten mieltä. Kun sunnuntaivierailu mummolaan on piirustuksessa kuvattu pullantuoksuksena, välittyy päiväkirjasta myös harmi siitä, ettei kaikilla lapsilla ollut kunnollisia vaatteita.

Onnellisuus ei siis rakentunut varallisuuden perusteella. Lemminkäisen perhe eli melko vaatimattomasti isän puusepän ja asiointisijan töistä saamien tulojen varassa. Työnjako oli selvä: Isä kulki kylillä töissään, äiti huolehti kotona lapsista, lehmästä, siioista ja kasvimaasta. Varsinaista viljelystä tai viljelysmaata perhe ei omistanut. Niinpä toimeentulo oli riippuvainen myös talouden

suhdanteista, kuten vuosina 1916–18 kouriintuntuvasti ilmeni. Pienen maalaiskylän asukkaille, lapsillekin, oli selvää, että joukkoon kuului rikkaampia ja köyhempiä. Lasten piirustuksissa ja tarinoissa esiin marssii koko sosiaalinen kirjo, samoin tyttöjen paperinukkemaailmaan kuului yhtä hyvin aatelisia kuin ruskealle pahville piirrettyjä köyhiä ”honnilaisiakin”.

Onnellinen lapsuus oli ennen kaikkea oman perheen turvallisuutta, sitä, että kaikki perheenjäsenet voivat hyvin ja olivat läsnä. Vanhempien menettäminen oli peloista pahimpia. Pelkästään vanhemmista (ja sisaruksista) eroon joutuminen useammaksi kuukaudeksi aiheutti murskaavan koti-ikävän, jota sentään saattoi lievittää kirjein. Mutta kun äiti kaatui opetellessaan ajamaan pyörällä tai kompastui tuvassa, hätääntyivät lapset pahanpäiväisesti: Ei kai äiti vain kuollut?²² Lemminkäisen naapurustossa asui lapsia, jotka olivat menettäneet vanhempansa.²³ Näiden orpolasten toimeentulon

”Tänään menemme sitten mummulle kaikki. Se oli kiusallinen asia kun Uunolla ja Joukolla oli niin huonot vaatteet, mutta siitä kuitenkin jotenkin selviydettiin, kun Ester paikkasi Joukon takin. Salusiinit vedettiin oven eteen ja ovet pantiin reikeliin.

Me lapset läksimme edeltä ja Isä ja Äiti tulivat jälestä [...]. Manni kantoi koko ajan Uunoa ja minä talutin Joukoa.

Lystiä oli kulkea aurinkon paisteessa ja kukkien helottaessa mummulle kesäisenä aamu-päivänä.”²¹

Maria Lemminkäinen on kuvannut perheen vierailun mummolaan belluntaina 1914 sekä maalauksena että päiväkirjaansa.

niukkuus sekä elämän epävarmuus ja turvattomuus osoittivat, kuinka riippuvaisia lapset olivat vanhemmistaan ja näiden työstä.

Maailma murtaa idylliä

Yhteiskunnallisia tapahtumia ja niiden merkitystä lapset hahmottivat muun muassa seuraamalla aikuisten keskusteluja ja reaktioita. Lemminkäisen työtökin listasivat päiväkirjaansa tuokioita, jolloin heillä oli tilaisuus kuunnella aikuisten keskustelua. Vaikka mahdollisuus tällä tavalla kurkistaa aikuisten maailmaan oli houkutteleva ja kirjaamisen arvoinen, eivät puheenaiheet lopultakaan suuresti kiinnostaneet. Päiväkirjoissa mainitaan harvoin, mistä aikuiset keskustelivat, vaikka he olivatkin tehneet sitä lapsen mielestä ”kauvan aikaa, kaikista asioista”.²⁴

Usein tietoja kertyi vain satunnaisina keskustelunpätkinä ja sirpaleisina huhuina, ja niiden merkitystä oli vaikea arvioida ilman riittävää perehtymistä poliittisiin ilmiöihin. Ester kirjasi muistiin maidonhakumatkalla kuulemansa väitteen, jonka mukaan ”ryssät” alkaisivat tehdä kotitarkastuksia.²⁵ Isonsisarensa kanssa kahdestaan Ruotsinpyhtäällä asunut Ester ei kuitenkaan pohdiskele, mitä sisarukset tekisivät, mikäli tarkastuksista tulisi totta. Häntä asia ei ilmeisesti pelottanut eikä huolettanut. Muutamaa päivää myöhemmin tuli tieto suurlakon alkamisesta. Tuota tapahtumaa Ester kommentoi jo 20.11.1917, mutta hän on jälkepäin korjannut merkintäänsä. Päiväkirjassa lukee nyt ”Voi kun ollaa peloissamme”, mutta sana ”peloissamme” on korvannut jonkin toisen, alkuperäisen ilmauksen.²⁶ Kyseisen päivän muista merkinnöistä käy ilmi, etteivät sisarukset kokeneet lakon millään tavalla uhkaavan turvallisuuttaan. Ainoa huoli oli, päästäisiinkö jouluksi kotiin.

Päiväkirjoista on toisinaan vaikea lukea, millaisen merkityksen lapset ja nuoret antoivat erilaisille yhteiskunnallisille ja historiallisille tapahtumille. Varsin usein päivittäiset sattumukset kirjattiin kaikki kronologisesti ja samanarvoisesti niitä enempää pohtimatta. Päiväkirjaan ei vain merkitty tapahtumia, vaan muistiin kirjaamisen ohel-

la päiväkirjalla oli myös ajanvietteen tehtävä. Aika kului vitkaan varsinkin sydäntalvella. Pakkassäät ja lyhyet päivät rajoittivat harrastuksia; toisinaan myös niukkuus ja nälkä kavensivat elämän pakollisten askareiden katkomaksi oleiluksi, makoiluksi ”hämärän hyssyssä”.²⁷ Pitkästyttävien päivien teksti onkin kuin reaaliaikaista tajunnan virtaa, tapahtumattomuuden täyttämistä ja ajan kuluttamista loruilla ja lallatuksella. Nuoruuden kynnyksellä koti, kotikylä ja arkiset toimet kävivät liian tutuiksi ja tavanomaisiksi. Seitsemäntoistavuotias Maria toivoi tulevan juhannusaaton olevan ”kevyt ja lysti” kaikkien, jo menneiden, ikävien kesäpäivien vastapainoksi.²⁸

Historialliset hetket paljastuvat historiallisiksi usein vasta jälkepäin. Suomen itsenäistyminen tapahtui ilman, että Maria (tuolloin 18-vuotias) ja Ester olisivat sitä lainkaan huomanneet. Joulukuun muistiinpanot koostuvat aiempien tapaan arkisten askareiden kuvauksesta. Alkuperäiset merkinnät päättyvät junamatkaan kotiin 10.12. Siihen mennessä ei Suomen muuttunutta valtiollista asemaa päiväkirjoissa kommentoitu, mikä onkin aivan ymmärrettävää. Eihän sisaruksilla ollut Tesjoella juurikaan mahdollisuuksia saada tietoa ajankohtaisista tapahtumista. Heillä ei ollut myöskään aikuista, joka olisi tulkinut heille, mitä itsenäisyys ja vapaus tarkoittivat. Jälkepäin tällainen tietämättömyys on jotenkin harmittanut, ja päiväkirjaan on lisätty asiaa koskeva merkintä ja piirretty Suomen lipun kuva.²⁹

20. Maria Lemminkäisen päiväkirja 1913–1919. Alkuperäinen päiväkirja Viena Hakon hallussa. Vastaavasti myös Margareetan, Esterin ja Veeran päiväkirjoissa kuvataan työntekoa. (Veera Lemminkäisen alkuperäinen päiväkirja on Elina Nuolivaaran hallussa.)

21. Maria Lemminkäisen päiväkirja 1.6.1914.

22. Ester Lemminkäisen päiväkirja 14.11.1917. Alkuperäinen päiväkirja Ester Taarnan hallussa.

23. Jaalan seurakunnan pääkirjat ja lastenkirjat 1910–1920. Jaalan seurakunnan arkisto (JSrKA), Jaala.

24. Maria Lemminkäisen päiväkirja 1.6.1914.

25. Ester Lemminkäisen päiväkirja 19.11.1917.

26. Ester Lemminkäisen päiväkirja 20.11.1917.

27. Ester Lemminkäisen päiväkirja 4.12.1917.

28. Maria Lemminkäisen päiväkirja juhannusaatonaatto 1916.

29. Ester Lemminkäisen päiväkirja 4.–10.12.1917. Tämän jälkeen tehtyjen muistiinpanojen kirjaamishetkes-

Piirustus Ester Lemminkäisen pikkuvibkosta 1910-luvulta.

Vaikka lisääntynyt yhteiskunnallinen liikehdintä ja levottomuus näyttivät muuttuvan Lemminkäisen lasten todellisuudeksi vasta keväällä 1918, he huomasivat ja rekisteröivät sodan enteitä ja ensimmäisen maailmansodan kaikuja jo aiemmin. Kotikylän maalainen rauha rikkoutui jo talvella 1916–17, kun Jaalassa aloitettiin ”patterityöt” eli vallitusten, juoksuhautojen ja poteroiden rakentaminen. Ne olivat osa Pietarin suojaksi rakennettua puolustuslinjaa. Työt jatkuivat syksyyn 1917 saakka. Tuona aikana vallitöissä oli kylänväen lisäksi monisatapainen, muualta tulleiden työmiesten joukko, joista kolmisen sataa oli venäläisiä.³⁰ Jaalan kunnan asukasluku kasvoi lähes kolmanneksella, ja tämä väenpaljous – tai pikemminkin miesten paljous – oli pakkaantunut kirkonkylän alueelle. Pienen kylän elämänmeno muuttui kouriintuntuvalla tavalla. Margareeta Lemminkäinen kirjoitti päiväkirjaansa toukokuussa:

”Tämä vuosi on ollut niin paljon erilaisempi kuin kaikki muut menneet vuodet. Ennen oli tämä kylämme niin hiljainen, mutta nyt

on kaikki muuttunut. Nyt on täällä elämää ja liikettä.”³¹

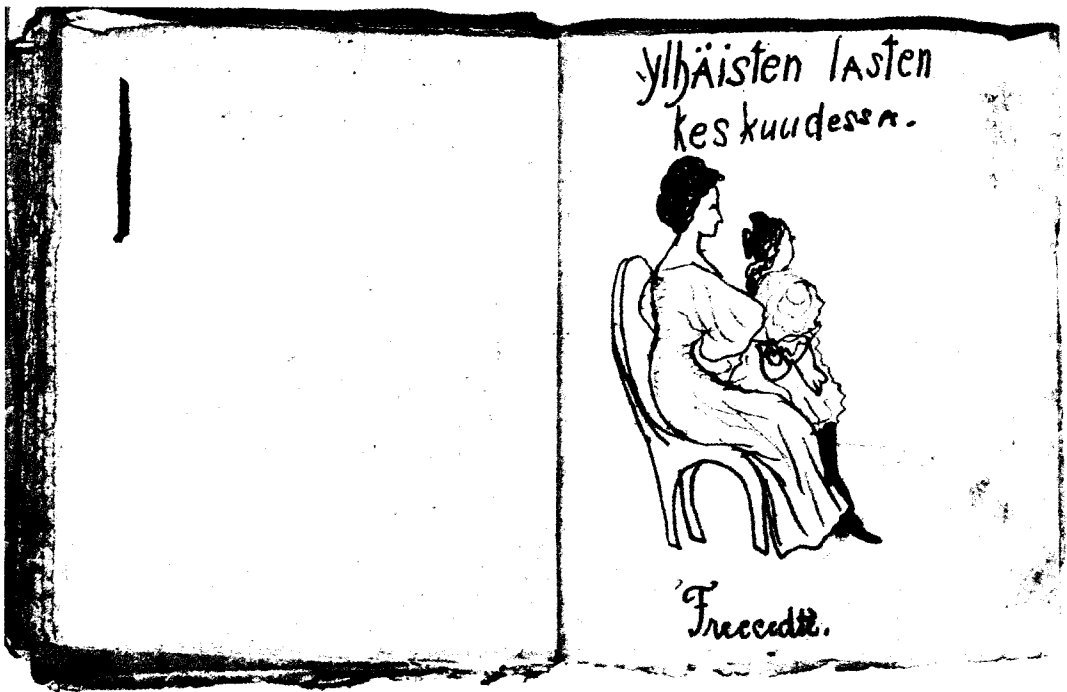
Lemminkäisen perheen isällä oli ollut koko talven 1916–17 niukasti työtä ja perhe eli alituisten toimeentulohuolien kanssa. Kun isä sai osansa patteritöistä, ”[k]oko talvi suruineen ja huolineen oli kuin pois pyyhkäisty. Nyhän tulisi hiukan helpompaa”, iloitsi Margareeta.³² Perheen kahdestatoista jäsenestä kuusi oli jollain tavalla ansiotyössä vuonna 1917, ja 19-vuotias Margareeta merkitsi päiväkirjaansa pennilleen, mitä kukin tienasi missäkin vaiheessa. Aivan selvästi kaikkien kynnelle kykenevien panos

tä ei ole varmuutta. Ilmeistä on, että alkuperäistä tekstiä on käsitelty ja muokattu aikuisiällä, eikä lisäyksiä tai muutoksia voi varmuudella tunnistaa mahdollisista alkuperäisistä merkinnöistä.

30. Esko Salminen (2004) *Jaalan historia. Vestikansan vaiheet muinaisista ajoista 2000-luvulle*, Jaala: Jaalan kunta, 232–233.

31. Margareeta Lemminkäisen päiväkirja 8.5.1917. Alkuperäinen Kirstiina Nuolivaaran hallussa. Margareeta on kirjannut alkuvuoden tapahtumat ylös mainittuna päivänä.

32. Ibid.

Aukeama Lemminkäisen tyttöjen nimettömästä pikkuvibkosta 1910-luvulta.

oli tärkeä toimeentulon kannalta. Margareeta itse oli kassanhoitajana ja myyjänä patterityömaan johdosta kylälle perustetussa työmaaruokalassa.

Laman, työttömyyden ja nälän puristuksessa eläville kyläläisille työmaa toi leipää, mutta sen myötä tulleita kuljeskelevia miesjoukkoja on aina pidetty eri syistä ei-toivotuna ilmiönä. Jaalassa tähän liikehdintään liittyi vielä poliittisia latauksia, joiden merkitystä oli vaikea hahmottaa. Lemminkäisten lasten naapuri, koulu- ja leikkitoveri Tauno (s. 1900) muisteli myöhemmin, kuinka vähän hän 17-vuotiaana oli ymmärtänyt:

"Jonkunlaista järjestötoimintaa vallityöläisten keskuudessa myöskin oli, koska muistan, että meillä oli pienet punaiset kirjat ja maksoimme myös jäsenmaksun jonnekin. Olin silloin vielä niin nuori, etten ymmärtänyt, oliko se työväenyhdistys vai ammatillinen järjestö. Muistan vain, että eräänä maaliskuun aamuna meille ilmoitettiin, että nyt on Venäjällä vallankumous ja kaikkien on laitettava punainen nauha takin rintaan."³³

Lemminkäisen lapset kirjasi tapahtumia, kun ne saapuivat konkreettisesti kotiovelle tai kun he näkivät vanhempien(sa) reagoivan niihin. Maria Lemminkäinen hämmästeli päiväkirjassaan 25.6.1917, mitä miehiä taloon oli oikein tulossa. Nämä osoittautuivat patterityömaalle töihin tulleiksi miehiksi, jotka kyselivät majoitusta.³⁴ Maria ei tuoreeltaan kommentoi työmiehiä, heidän käyntiään tai työmaata. Mutta muutamia päiviä myöhemmin hän kuulee setänsä valittaneen, kuinka työmaalla suoritettut poraukset olivat vaurioittaneet tämän taloa. Se saa nuoren tytön puuskahtamaan: "Kirous ja kuolema sille, joka mokomain laitojen tähden tarvelee toisen elinehdot, joiden eteen ikänsä on työskennellyt!" Seuraavana päivänä hänen on käytävä kylälle perustetussa, työmaan väelle tarkoitettussa työväen ruokalassa, jossa hänen vanhempi sisarensa Margareeta oli työskennellyt jo pari viikkoa. Tämän pyynnöistä huolimatta Maria kieltäy-

33. Muistitieto 175. Muistitietokokooma Itsenäisyys ja kansalaissota 1917–1918. Työväen arkisto.

34. Maria Lemminkäisen päiväkirja 25.6.1917.

Aino Lemminkäisen "Runo kirja", pieni vihkonen, joka on ommeltu kokoon perheen isän asiapape-
 reista. Niiden tyhjille taustapuolille Aino piirteli kuvia ja kirjoitti runoja.

tyy tulemasta sisälle: "En astu jalallainkaa
 mokomaa pesää!"³⁵

Marian vallitusmiesten työmaaruokalaa
 kohtaan tuntema vastenmielisyyys osoittaa,
 kuinka kylän väki oli jaettu omiin ja vierai-
 siin jo ennen kuin poliittiset aatteet jakoivat

väen uudelleen punaisiin ja valkoiisiin. Tus-
 kinpa Maria kuitenkin alkoi inhota naapu-
 rin Taunoa, vaikka tämä työskentelikin lin-
 noitustyömaalla. Sieltähän Lemminkäisen
 isäkin sai toimeentulonsa.

Lasten maailmaan ja tietoisuuteen tun-

keutui vähitellen tapahtumia, jotka olivat liian suuria hallittaviksi: vallankumouksia ja sotia. Maa ilma työntyi kirkonkylälle liikehdintänä ja levottomuutena, jonka syyt olivat kaukana oman yhteisön rajojen ulkopuolella. Niihin eivät edes isä tai äiti voineet vaikuttaa, pikemminkin päinvastoin. Aikuiset ja heidän ylläpitämänsä instituutiot näyttivät suorastaan voimattomilta. Punakaartin ottaessa vallan kylällä helmikuussa 1918 pappilasta tuli yhdistetty kirkkoherran residenssi ja punakaartin esikunta. Koulunkäynti katkeili useampaan kertaan punaisten joukkojen ottaessa tilat majoituskäyttöön.³⁶

Yhteisö sodassa

Sisällissodan puhjettua Jaalan alue kuului punaisten Keskiseen rintamaan, mutta Kouvolan ja Lahden välinen alue oli lähinnä miehittämätöntä ei-kenenkään-maata helmikuun lopulle asti. Paikallinen punakaarti koottiin helmikuun aikana, ja sen vahvuus oli 150 miestä ja 16 hevosta sekä yksi konekivääri.³⁷ Se oli sekä mies- että tulivoimaltaan rintamalohkon pienimpiä osastoja. Pian sen jälkeen kun punakaartille oli hankittu Kouvolasta aseet ja ammuksset, se valtasi kirkonkylän strategisesti keskeiset paikat puhelinkeskuksen ja elintarvikelautakunnan, tarvittavia majoitustiloja sekä takavarikoi elintarvikkeita ja polkupyöriä. Tuolloin myös isä Antti Lemminkäisen kulkuväline otettiin talteen. Lemminkäisen perheen isä oli kunnan elintarvikelautakunnan jäsen, ja hän joutui asemansa vuoksi kiistelemään punakaartin kanssa viljan jakelusta. Nuorisoseurantalolle sijoittunut punakaartin esikunta muutti vielä helmikuun loppupuolella pappilaan, jonne myös kirkkoherra Kustaa Palmunen jäi asumaan.³⁸ Jaalan kylä pysyi punakaartilaisten hallussa helmikuusta huhtikuun loppuun asti, ja tuon ajan Lemminkäisen perhe koki elävänsä kuin vihollisen saartamana.

Jaalan kylä jäi sisällissodan sivunäyttämöksi. Siellä ei käyty lainkaan taistelua, mutta niiden äänet kantautuivat kylään ja muistuttivat sodasta. Jaalalaisen koulupojan ainekirjoitus ”Sota-aika (Suomessa vuonna 1918)” kuvaa konkreettisesti niitä jännityksen ja pelon tunteita, mitä jaalalaiset lapset

(ja aikuiset) kokivat sodan aikana. ”Ajatteenlin että tuonelan engeli siellä niittää viljojaan”, kirjoitti koululainen tunnelmistaan. Aika ajojin kylän läpi marssi punaisia joukkoja. Muutaman kerran perhe piiloutui kuoppaan suojaan kiväärien rätinää, joka kuului väliin lähempänä kotia. Huhtikuun 18. päivänä piti taas piiloutua maakuoppaan, kunnes kiväärien pauke lakkasi. Tuona päivänä pojan isä ja veli katosivat kotoa: ”En tienny tulinko heistä ainiaaksi eroideuksi kyneleet tungiva väkisin silmiini. Kotini tuntui tyhjältä ja kolkolta, joka ei kyliksi suonut rauhaa kaikille.”³⁹

Epävarmuus, sota, sotilaat ja väkivallan uhka siirtyivät myös Lemminkäisen lasten piirustuksiin.⁴⁰ Pikkuvihkosien sivulla on kolme erilaista kuvaa, jotka kuvaavat sekä mielikuvitusmaailmaa, arjen työntekoa että sotaa arjen murtumana. Ylimpänä olevassa kuvassa Joulupukki tonttuineen vie reen täydeltä lahjoja niitä odottaville lapsille. Se on eräänlainen toivekuva. Lemminkäisen lasten piirrosten joukossa on lukuisia kuvia joulusta, joulun odotuksesta, joulualmisteluista sekä tarinoita tontuista. Keskimmissä kuvassa on arkinen toimi: naapurikyälältä tuodaan puukuormaa. Alimmassa kuvassa marssivat punakaartilaiset kiväärit olallaan. Hahmojen alapuolelle on kirjoitettu pätkä punakaartilaisten marssista: *Urhojansa kansan valta työntää esiin kaikkialta. Elämästä kuof...]* – paperia lienee leikattu pienemmäksi ja tekstin loppuosa puuttuu.

35. Maria Lemminkäisen päiväkirja 27.–28.6.1917.

36. Nimismiehen kertomus. F 121. Sota-arkisto; Luokien päiväkirjat. Kansakoululautakunnan arkisto Ad:14–15. Jaalan kunnan arkisto, Jaala.

37. Jussi Lappalainen (1981) *Punakaartin sota. Punaisen Suomen sota 1918*, Helsinki: Valtion painatuskeskus, 14–15, 82. Ks. myös liitekartta 2. Punaisten keskinen rintama 1.2.–10.4.1918 ja liitekartta 8. Punaisten keskinen rintama 7.4.–5.5.1918.

38. Jaalan punakaartin esikunnan päiväkäsky 16.3.1918. Kansio 35. Sarja HKJ. Työväen arkisto; Nimismiehen kertomus. F 121. SA; Pikkukokoelmat 926:1. SARk.

39. Arvi Töyrylän alkuperäinen kirjoitelma on Eemil Saarelan hallussa, Jaalan kansalaisopiston perinnepiiri.

40. Pikkuvihkosien sisältämissä papereissa on suojeluskuntatoimintaan liittyviä asiakirjoja tai asianajovaltakirjoja. Paperista ja muista piirustusvälineistä oli alituinen pula.

Punakaartin marssilaulun sanat viittaavat siihen, että poliittiset laulut ja iskulauseet olivat lapsillekin tuttuja, mutta eivät tabuja. Todellisuus ei ollut ideologisesti mustavalkoinen. Arjesta selviytyminen oli tärkeämpää kuin puolen valitseminen, mistä oli kylällä runsaasti esimerkkejä. Lemminkäisen naapurinpoika Tauno oli liittynyt – omien sanojensa mukaan päivärahojen ja toimeentulon toivossa – kaartiin oltuaan patteritöiden päätyamisen jälkeen puoli vuotta työttömänä. Tuona aikana hänen, pikkusisaren ja isoäidin toimeentulo oli Taunon metsästyksen ja isoäidin ompelutöiden varassa.⁴¹

Lemminkäisen tyttöjen päiväkirjoista ilmenee, että sisällissodan aikana myös lapset joutuivat ennen pitkää puolta valitsevien aikuisten vanaveteen. Päiväkirjoihin kirjattiin poliittisten kahtiajakojen nostattamia tunteita lähipiirissä koetun valossa. Punaisien pitäessä valtaa Jaalassa epä tietoisuus kalvoi, sillä tieto kulki vaivalloisesti, jos lainkaan, huhut sitäkin vilkkaammin. Margareeta merkitsi muistiin aikuisten keskustelun, jossa isä ja naapurin isäntä laativat ”suunnitelmia tulevaisuuden varalta ja mitä sitten tehtäisiin, kun on meidän vuoromme olla ’vallassa’ valkoisten saavuttua.”⁴²

Kylän miehiä lähti salaa valkoisten puolelle, kylään jääneet eivät uskaltaneet aina yöpyä kotona. Lemminkäisten lasten sotakokemuksissa 11.4.1918 oli käänteentekevä päivä, ”kaikkein pahin”, totesi Margareeta. Tuolloin naapurissa olevan Poterin talon isäntä joutui sanaharkkaan punaisten vartiosotilaan kanssa, joka ampui isännän tämän kotipihalle. Osa Lemminkäisistä ryntäsi pihalle ammuskelua ja huutoa kuultuaan. Lapset pelkäsivät, että heidän isälleen oli tapahtunut jotain. Toisten rynnätessä naapurin Margareeta jäi kotiin pikkulasten kanssa, Ester oksensi järkyttyneenä kamarissa. Pahinta oli, että Poterin isännän surman seurauksena punakaartilaiset kuljettivat isä Lemminkäisen ja kauppias Saarisen Kouvo- laan kuulusteltavaksi. Sieltä miehet pääsivät vielä samana iltana pois. Antti Lemminkäinen joutui kotiarestiin ja silmällä pidon alaiseksi. Ensi töikseen hän nikkaroi vainajalle arkun. Koko huhtikuun loppupuoli kului

Margareetan mielestä ”kuin umpinaisessa säkissä. Ei mistään valon pilkاهدusta!”⁴³

Muilta rintamilta tulleiden tietojen perusteella päätettiin ilmeisesti 27. tai 28.4., että Jaalassa olleiden punakaartilaiden tulisi pyrkiä itään, kohti Viipuria ja Pietaria. Kaartilaiset lähtivät kylästä 29.4., ja seuraavana päivänä saapuivat valkoisten joukot. Kymenlaakson alueella punakaarti antautui 2.–4.5. useammassa eri vaiheessa ja vastarinnatta.⁴⁴

Kun valkoisten ja punaisten yhteenottoa odotettiin, Lemminkäiset siirtyivät yöpymään turvallisempaan paikkaan kirkonkylän eteläpuolelle Hausanniemeen. Kotona oli käytävä kuitenkin ruokkimassa eläimet. Tällä matkalla Margareeta kohtasi punaisia, jotka

”olivat menossa Nuorisoseuran talolle tanssimaan. Me toivoimme kaikessa hiljaisuudessa, että se olisi heidän ’kuolintanssinsa’, niinkuin se todellakin oli.”⁴⁵

Myöhemmin Margareeta on kirjoittanut perään ”surullista” ja marginaaliin: ”Elä kirjoita tätä, se tuntuu niin julmalle”.⁴⁶ Huhtikuun viimeisenä päivänä jännitys laukesi. Punakaartit vetäytyivät ennen valkoisten tuloa, eikä taistelua Jaalan kylällä syntynyt. Margareeta oli onnellinen: ”nauroin, lauloin ja huusin yksinäni. Oli niin mukava olla”.⁴⁷ Aikuisten vahvat ja kielteiset tunteet tunkivat kuitenkin nuoren tytön helpottuneisuuden lomaan. Kun Margareeta oli ollut hakemassa maitoa lähitalosta, emäntä ”huusi, kuis-kutti ja sähisi vuorotellen, kuin nyt on meidän vuoro olla *herroina* ja määrääjinä.”⁴⁸

Yksin ollessa Margareetan päällimmäiset tunteet olivat olleet ilo ja helpotus, mutta yhteisön jäsenenä hän toi julki toisenlaisia tunteita. *Minä* nauroi ja lauloi, *me* toivotti niille kuolemaa. Yhteisön aikuiset toimivat myös malleina siitä, milloin ja miten tilanteisiin kuului reagoida: voittajiksi osoittautuneisiin lukeutuva naapurin emäntä odotti tilaisuutta kosta, isä liittyi suojeluskuntaan, tuli osaksi koneistoa, joka jakoi hävinneille tuomioita.

Ilo muuttui nopeasti uudenlaiseksi epävarmuudeksi. Perheen isästä tuli paikkakunnan suojeluskuntaan liittyttyään vankien ja

muiden Jaalan punaisten kuulustelija. Tytär Maria oli koko kesän suojeluskunnassa kirjuri. Huhut punaisten talven mittaan tekemistä veriteoista kiertelivät kyliä, ja pelättiin uutta yhteenottoa, kun jostain kuului kiväärinlaukauksia. Myöhemmin kyläläiset kuulisivat, että ”Jaalan lentävien” päällikkö oli omin päin jakanut kuolemantuomioita. Helatorstaista 9.5. tuli oikea veripyhä, kun kirkon takana teloitettiin 18 paikkakuntalaista. Päiväkirjaansa Margareeta on myöhemmin kirjoittanut edellisen tiedon perään: ”Isä oli monen puolesta suruissaan ja onneton mutta ei hän voinut heitä pelastaa.”⁴⁹

Lukittuja näkyjä, torjuttuja muistoja

Sisällissodan eläneet lapset ja nuoret ovat aikuistuttuaan kokeneet tarvetta siistiä ja sensuroida joitakin tunteita pois näkyvistä. Sodan ja poliittisen vastakkainasettelun nostattamasta vihasta ja suuttumuksesta, torjunnasta, luokittelusta ja tuomitsemisesta on pitänyt puhdistaa ei vain oma aikuisen kypsytyksellä sotaan etäisyyttä ottanut minä, vaan myös niitä läheisiä aikuisia, joiden maailmasta ja ajattelusta nuo tunteet olivat syntyneet ja siirtyneet. Matti Virtasen mukaan sisällissodan eläneiden nuorten sukupolvea yhdisti sodasta vaikeneminen. Sodasta, joka ei ollut näiden lasten ja nuorten sota, vaan heitä vanhempien taistelu,⁵⁰ tuli ”lukittu näky”, muisto jota ei haluttu muistaa.

Esimerkiksi Ester Lemminkäinen ei 100-vuotiaanakaan avannut sisällissodan lukittua näkyä. Kun yritimme tutkimushaastattelussa eri tavoin raottaa muistoja kevästä 1918, hän väisti ne vaikenemalla tai toteamalla, miten ikävää aikaa se oli ollut.⁵¹ Tutkijoina olimme jo etukäteen iloinneet siitä, että saisimme tilaisuuden haastatella virkeää ja omavoimaista vanhusta, jonka muisti kantoi vuoden 1918 tapahtumiin ja kauemmaskin. Hän ei kuitenkaan avannut vuoden 1918 muistoja ja tunteja meille, vaan piti kiinni vuosikymmenien varrella rakennetusta ”ikuisen lapsuuden kesän” kertomuksestaan. Tuloksena oli särötön narratiivi, erityisesti lapsuuden merkityksellistäminen onnelliseksi ajaksi,⁵² johon tuskan varjoja loivat vain aikuisena uudelleen kirjoitetut

päiväkirjat. Esterin tapaa torjua kyselymme kuvaa hyvin Ulla-Maija Peltosen luonnehdinta sisällissodan muistojen käsittelystä: ”Asiat ovat liian kipeitä muistaa ja liian vaikeita unohtaa.”⁵³

Tapa, jolla Lemminkäiset myöhemmin käsitelivät sotakevään päiväkirjojaan, kuvaa traumaattisen ajan tunnejälkiä.⁵⁴ Marian päiväkirja on vajavainen, Veeran päiväkirjasta on saksittu sotakevään sivut, Esterin päiväkirja on myöhemmin kirjoitettu aikuisen käsialalla isosisko Margareetan päiväkirjan kuvaamia tapahtumia mukaillen ikään kuin yhteisesti koettua harmonisoiden. Ester palautti tapahtumia mieleensä siskon päiväkirjan avulla ja samalla valitsi, mitä halusi ja saattoi muistaa ja tuntea. ”Sota on kamalaa, kun sais pitää koko ajan silmäsä kiinni”, kuvaa Ester pois lukitsemiaan muistoja. Vaikka merkinnät on tehnyt aikuinen muistelija, ylös kirjattuja tunteita voi pitää aitoina. Tunteet jättävät muistijäljen, jota on vaikea pyyhkiä pois. Ester koki, ettei voinut kirjoittaa

”niin kamalast kun se 11 p:vä huhtikuuta ol. Vieläki tulee oksennus, kun ajattelen sit, kun ne tappovatten Poterin isännän meitin silmien eles. Ja mie huusin kauhiast ja

41. Muistitieto 175. Muistitietokokoelma Itsenäisyys ja kansalaissota 1917–1918. Työväen arkisto.

42. Margareeta Lemminkäisen päiväkirja 1918.

43. Margareeta Lemminkäisen päiväkirja 1918.

44. Lappalainen 1981, 242–250.

45. Margareeta Lemminkäisen päiväkirja 1918.

46. Kommentti lienee lisätty siinä vaiheessa, kun Lemminkäisen lasten aineistoa valikoitiin teokseen *Lemminkäisen lapset. Kuvakertomus isoäidin ajalta*.

47. Margareeta Lemminkäisen päiväkirja 1918.

48. Margareeta Lemminkäisen päiväkirja 1918.

49. Margareeta Lemminkäisen päiväkirja 1918.

50. Virtanen (2003) 44. Sisällissodasta ja vaikenemisestä ks. myös Ulla-Maija Peltonen (2003) *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 894*, Helsinki: SKS, 9–15.

51. Ester Taarnan (s.1902) haastattelu 26.9.2002 Kouvolassa.

52. 1980-luvun alussa tehty kirja *Lemminkäisen lapset. Kuvakertomus isoäidin ajalta* noudattaa jo tätä kaavaa ja sitä on myös Ester Taarna lukuisissa haastatteluisissa, runoissaan ja esiintymisissään uusintanut.

53. Peltonen (2003) 9.

54. On tietysti mahdollista, että sotakuukausista on ollut olemassa myös lasten piirustuksia, mutta niitä ei edellä analysoitua lukuun ottamatta ole ollut käytettävissämme.

huutaisin vieläki niin, että koko maailma kuulis, että sellaista ei saa tehdä, mut ne tek vaa.”⁵⁵

Esterin kuvauksessa yhdestä punakaartilaisesta, joka ampui naapurin isännän, on tullut *ne*, punaisten kollektiivi, pelottava vastapuoli.

Valkoisten toimeenpanemat teloitukset alkoivat 2.5. Mirja Turusen mukaan valkoisen kosto oli Jaalassa ankaraa, sillä kun punakaartilaiset olivat surmanneet viisi ihmistä, valkoiset surmasivat 53 ihmistä.⁵⁶ Näiden joukossa olivat Lemminkäisen lasten luokkatoveri sekä kahden luokkatoverin vanhemmat veljet.⁵⁷ Valkoisten surmaamien joukossa oli viisi naista, joista yksi oli teloitushetkellä raskaana.⁵⁸ Nämä teloitukset lienevät olleet vielä naapurin isännän surmaakin vaikeampia muistettavaksi, sillä niistä ei löydy lyhyttä mainintaa enempää yhdestäkään päiväkirjasta. Lemminkäisen tytöt eivät myöskään kirjoita siitä, kuinka perheen isä oli mukana tuomitsemassa naapurin Taunoa pakkotyöhön.⁵⁹

Miia Vatkan mukaan lasten ja nuorten sota-ajan päiväkirjat (1940-luvulla) poikkeavat kerronnaltaan rauhan ajan päiväkirjoista. Päiväkirjoissa omakohtaisesti koetun osuus hupenee, ja sen sijaan he kirjaavat konkreettisten arkisten havaintojen ohella tiedonvälityksen ja propagandan toistamia teesejä kuten isänmaallisuutta ja sankaruutta. Tämän vuoksi sota-ajan muistiinmerkinät ovat yhtenäistyneet kollektiiviseksi kertomukseksi, jota tukee sanan ohella myös aiheenmukainen, aikuisten maailmasta lainattu kuvitus, esimerkiksi sankarilentäjän kuva tai Suur-Suomen kartta.⁶⁰ Muoto hämmästyttää aikuiseksi varttunutta kirjoittajaa itseäänkin, ja omakohtaisuuden ja omien tunteiden puuttuminen tulkitaan torjunnaksi: "...täytyihän sen [sodan] vaikuttaa.”⁶¹

Tässä artikkelissa käsiteltyjen lasten ja nuorten ajatukset heijastavat tai ainakin ovat kirjanneet ylös aikuisten kollektiivista tunnerekisteriä. Lapsen näkökulmaa luonnehtii kuitenkin ihmettelevä ja hämmennyntä ulkopuolisuus. Väkivaltaisten tapahtumien keskellä lapset toivoivat epävarmuuden ja pelon ajan päättyvän vaikka vihollis-

sen ”kuolintanssiin” mutta samalla vangitseminen, kuulusteleminen ja teloittaminen olivat puolin ja toisin tuomittavia, ”sellaista ei saa tehdä”. Jaalalaisen koulupojan kirjoitelma päättyy apeaan toteamukseen:

”Toukokuussa päättyi sitten tuo julma ja verinen kanppailu elämästä ja kuolemasta. En tiedä mitä se aikaan sai, vaan sen olen havainnut, että usiampaa kotiin se toi suruva ja kyyneleitä enemmän kun ilova.”⁶²

Helsinkiläisten koululaisten vuonna 1918 tekemiä piirustuksia ja kouluaineita analysoidessaan Ulla-Maija Peltonen on todennut niiden sisältävän myötätunnon osoituksia kaikkia sodassa kärsineitä kohtaan. Vaikka pääosin näkökulma on voittajien ja lapsille oli selvää, kenen puolella he itse olivat, tieto ei välittömästi sodan jälkeen merkinnyt myöhemmin vallitsevaksi tulleen voittajien virallisen tulkinnan siirtymistä lasten tallentamiin kokemuksiin ja näkemyksiin sodasta. Lasten kuvat ja sanat viestivät Peltosen mielestä ennen muuta siitä, että sota oli liian kauhea unohdettavaksi eikä se saisi koskaan toistua.⁶³

Vaikka tavanomainen arki palasi kesän tulon myötä Jaalaankin, kylän lapset ja nuoret olivat joutuneet näkemään aikuisten tekoja ja tunteita, joita eivät kokeneet omakseen, mutta joiden kanssa oli koko loppuelämä jotenkin selvittävä. Jälkikäteen oli tuskallista tajuta, että oman perheen jäsenet, ”tavalliset rehelliset kansalaiset”, kuten Marko Tikka ja sittemmin myös Mirja Turunen ovat tutkimuksissaan valkoisia ”tuomareita” luonnehtineet, lähettivät omia kyläläisiä vankileirille ja kuolemaan. Syntipukiksi otettiin sittemmin ”terroriin sairastuneet poikkeusyksilöt”, kuten Jaalassa valkoisten päällikkönä toiminut Sulo Nykänen, jotka olisi voitu haluttaessa pysäyttää, mutta jotka saivat toimia systeemille hyödyllisinä teloitajina.⁶⁴ Tästä syystä sodasta puhuminen on ollut paikkakunnalla erityisen vaikeaa, ja mieluiten siitä vaiettaisiin edelleen.⁶⁵

Päiväkirjoihin kirjatut ristiriitaisen ja poikkeuksellisen ajan tunteenomaiset purkaukset, omat tai muiden, muistuttivat myöhemmin sekä kyvyttömyydestä kontrolloida

vaikeita tunteita että vastustaa kollektiivisia tunteita, jotka olivat sodan ja hädän hetkellä tuntuneet oikeutetuilta. Sodan läpi tarponeiden nuorten ja lasten päiväkirjoistakin piti aikuisena siivota pois tekoja ja tunteuksia, jotka olojen rauhoituttua näyttivätkin raaoilta ja epäinhimillisiltä.

Punaisten vallan aikana tiedonvälitys oli Jaalassa vanhan, repaleisen *Mikkelin Sanomien* varassa, ja propagandana toimivat huhut. Päiväkirjaa kirjoittavia lapsia ei ympäröinyt yhteisesti hyväksytyä sodan sanastoja ja kuvasto, jota he olisivat voineet hyödyntää. He kuuluivat ulkoa punaisten laulavan työväenlauluja, kotona isä keskusteli naapurin kanssa valkoisen vallan palauttamisesta. Maailma oli paitsi väkivaltainen myös ristiriitainen. Siinä tilanteessa syntyneet tunteet on sensuroitu ja lukittu. Niihin – toisin kuin esimerkiksi homogeeniseen talvisodan tunnemaailmaan – ei haluta palata.

Lopuksi on palattava artikkelin alussa esitettyyn haasteeseen. Voisiko (menneisyyden) lasten kokemuksia – tai edes kokemusten jälkiä⁶⁶ – selvittää tarkastelemalla heidän jättämiensä aineistojen sisältämiä tunteita? Edellä käsitellyn perusteella näyttää selvältä, että osa paperille kirjoitetusta tai piirretystä on suoraa tunneilmaisua, toisten kohdalla taas tunteita on jäljitettävä lukemalla lähteitä laaja-alaisemmin ja intuitiivisemmin. Pitkästyminen, nälkää, iloa tai onnen tuokioita on ravisteltava näkyviin niistä aihepiireistä ja arjen askareista, joita lapsi merkitsee ylös. On punnittava, mikä jälki syntyy siitä, että jokin on syvästi koskettanut lasta ja mikä siitä, että päiväkirja on vain ajankulua. Kun aineistoa on riittävän paljon ja riittävän pitkältä ajalta, kuten Lemminkäisen lasten päiväkirjoja, tarinavihkoja ja piirustuksia on, tutkijan on mahdollista paneutua niiden keskinäisiin eroihin ja yhtäläisyyksiin. Siten voi saada selville, mikä tehtävä muistiin kirjaamisella (ja aineiston säilyttämisellä jopa vuosikymmeniä) on. Lasten raapustukset palautuvat syntyänsä kontekstiin. Lisävalaistusta siihen tuovat myös myöhempien aikojen reunamerkinntät. Lasten kokemuksia ja tunnejälkiä voi varovasti tulkita myös siitä, mitä ei sanota tai mikä on kokonaan myöhemmin poistettu.

Tunteiden etsiminen lasten aineistoista näyttää edellä kirjoitetun valossa tarpeelliselta tutkimusotteelta, jos haluamme ylipäänsä käyttää lasten tuottamia lähteitä. Vaikka analysoimme myös sitä, mitä esimerkiksi Lemminkäisen lapset *tiesivät* ympäröivän maailman tapahtumista (ja saimme samalla tietää, miten epätietoisia aikuisetkin sotatilanteessa olivat), lasten kokemusmaailman tavoittamiseksi ei tietämisen taso vaikuta riittävältä. Tutkittuamme lasten tuottamia aineistoja väitämme, että myös aikuisten aineistoja tutkittaessa tunnetaso tulisi ottaa huomioon. Tunteiden historia on edelleen verrattain vähän tutkittu alue. Kiinnostuksen kohteena on usein ollut tunteiden kollektiivinen käsittely, tunteiden muutos ja kehitys (tai muuttumattomuus). Olisi kuitenkin perusteltua hahmottaa tutkittavien yksilöiden toimintaa rohkeammin myös tunteiden tasolta. Yksinomaan järki ja rationaalinen harkinta ovat harvoin ohjanneet menneisyyden(kään) ihmisten edesottamuksia.

55. Ester Lemminkäisen päiväkirja 15.4.1918.

56. Mirja Turunen (2005) *Veripellot. Sisällissodan surmatyöt Pohjois-Kymenlaaksossa 1918*, Jyväskylä: Atena Kustannus, 259.

57. Antti Hacklin (s. 1898) oli Antti Lemminkäisen luokkatoveri, Kalle Kustaa Leppäsen (s. 1895) ja Jalmar Purhon (s. 1888) nuoremmat sisarukset olivat Margareetan ja Marian luokkatovereita.

58. Sotasurmaprojekti; Terroritilasto, TyA. Perhesuhteet selvitetty Jaalan seurakunnan arkistosta.

59. Pöytäkirja 10.9.1918, Jaalan suojeluskunnan esikunnan arkisto 1918–1919. Pk 1220. SArk.

60. Miia Vatka (2005) *Suomalaisten salatut elämät. Päiväkirjojen ominaispiirteiden tarkastelua*, Helsinki: SKS, 252–253.

61. Vatka (2005) 256.

62. Arvi Töyrylän kirjoitelma vuodelta 1918.

63. Peltonen (2003) 132.

64. Marko Tikka (2004) *Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*, Helsinki: SKS, 299–300, 322–324, 403–404; Turunen (2005) 245, 255, 257–258.

65. Salminen (2004) 234. Marko Tikan mukaan ei ole ihme, että vaikenemisesta tuli vallitseva olotila, kun voittajien tulkinta sisällissodasta ei antanut tunnustusta valkoisten kenttäoikeuksiin osallistuneiden toiminnalle. Tikka (2004) 404.

66. On epätodennäköistä, että historianantutkija voisi tavoittaa ”aitoja” kokemuksia. Sen sijaan lähteet kuvaavat yleensä menneisyyden ihmisten kertomuksia kokemuksistaan. Pirjo Markkola (2002) *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*, Helsinki: SKS, 17.

HEIKKI SALMINEN

Lapset sodankäynnin uhreina

Sotalapset ja lastensiirot 1900-luvulla

Noin 80 000 suomalaista lasta siirrettiin talvi- ja jatkosodan aikana Ruotsiin, Norjaan ja Tanskaan. Sotien aiheuttamat lastensiirot ovat kuitenkin olleet 1900-luvulla yleinen ilmiö. Suomalaisilla sotalapsilla on siten ollut ja on edelleen kohtalotovereita monissa maailman maissa.

■ Sodissa ovat aina saaneet kantaa raskaan taakan sotivien armeijoiden lisäksi myös siviilit, jotka aiemmin saattoivat jäädä taistelevien osapuolten jalkoihin ja joutua siten väkivallan, jopa joukkomurhien kohteeksi. Kokonaiset kylät ja maakunnat tuhoutuivat, ja taistelujen jälkeen raivonneet kulkutaudit aiheuttivat lopullisen harvennuksen asutuksessa. Aseteknologian kehityttyä siviiliväestöä terrorisoitiin ilmapommituksin. Pommituksilla pystyttiin tuhoamaan kymmeniä tuhansia ihmisiä yhdellä kertaa, kuten Saksassa vuosina 1944–45 liittoutuneiden suorittamissa pommituksissa. Tämän kehityksen huipentumia olivat kaksi Japaniin syksyllä 1945 pudotettua atomipommia.

Siviiliväestön joukossa lapset ovat muiden tavoin aina kärsineet sodista. Sota on tuhonnut lasten arkielämän rakenteita, jopa toisinaan heidän tulevaisuutensa, sotakokemukset ovat aiheuttaneet erilaisia traumoja ja johtaneet syrjäytymiseen. Fyysinen, emotionaalinen ja taloudellinen turvattomuus ovat sidoksissa lasten sotakokemuksiin. Nämä turvattomuuden tunteet limittyvät myös toisiinsa. Eräs emotionaalista turvattomuutta aiheuttava tekijä on ero omista vanhemmista. Aivan pienille lapsille ero omista vanhemmista on huomattavan vaikeaa, koska he eivät ymmärrä eron syitä, eivätkä sitä, miksi heidät on siirretty pois kotoa.¹

On mahdotonta tarkkaan määrittellä, milloin erityinen sotalasten ryhmä ensi kertaa

ilmaantui sotahistorian näyttämölle. Kuitenkin 1900-luvun aikana käydyt kaksi maailmansotaa ja muut paikallisemmat konfliktit etenkin Euroopassa toivat esille tämän oman erityisen ryhmänsä sotapakolaisten joukossa. Sodankäynnin totaalisuus kosketti molempien maailmansotien aikana entistä enemmän koko sodassa olleita kansakuntia. Näissä oloissa valtiot halusivat taata edes osalle pienimmistä kansalaisistaan mahdollisuuden päästä pakoon aliravitsemusta ja muuta puutetta, samoin kuin erilaisia kulkutauteja sekä vihollisen sotatoimia. Lapsia on siten siirretty sekä valtioiden sisällä rauhallisemmille alueille että sotien ulkopuolelle jääneisiin valtioihin.

Lastensiirot ajoittuvat samaan ajankohdtaan kansainvälisen humanitaarisen ajattelun ja toiminnan kehittymisen kanssa, mikä näkyi pyrkimyksenä säädellä sodankäynnin muotoja. Punaisen Ristin kansallisten järjestöjen perustaminen 1800-luvun lopulla Skandinavian maissa oli osa tätä kehitystä. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen eri avustusjärjestöille avautui laaja työkenttä. Muodostui eräänlainen kansainvälinen sosiaalipolitiikka, jossa yhdistyivät kansainvälinen ja kansallinen taso. Samalla apua antaneet valtiot profiloivat toiminnallaan omaa ulkopolitiikkaansa. Valtiokeskeinen huolehtiminen ja puuttuminen kasvoivat vuoden 1914 jälkeen, samalla kun vähitellen vahvistui näkemys, jonka mukaan ainakaan kaikki perheet eivät yksin kyenneet täyttämään velvollisuuksiaan. Valtion perheisiin kohdistama kontrolli lisääntyi. Ranskassa valtio ja katolinen kirkko yrittivät ensimmäisen maailmansodan aikana vuosina 1914–18 saada aktiivisesti lapsia mukaan sotaponnistuksiin kotirintamalla vetoamalla moraaliseen ja älylliseen perintöön sekä saksalaisten raakalaismaisuuteen. Samalla lapsille opetettiin, että heidän tuli auttaa Ranskaa.²

Lastensiirot ennen toista maailmansotaa

Suomalaisilla sotalapsilla oli siten jo edeltäjänsä eurooppalaisessa historiassa. Näitä olivat ensinnäkin ensimmäisen maailmansodan aikana ne belgialaiset lapset, joita siirrettiin Ranskaan ja Sveitsiin, sekä serbia-

laiset lapset, joita vuonna 1916 kuljetettiin Englantiin ja Skotlantiin. Ruotsin Punainen Risti avusti taloudellisesti belgialaisten lasten oleskelua Sveitsissä. Saksalaisia ja itävaltalaisia lapsia siirrettiin ensimmäisen maailmansodan jälkeen muihin Euroopan maihin. Nämä sotalapset eivät varsinaisesti paenneet pommituksia tai muuta suoranaisesti sodankäyntiin liittyneitä tapahtumia, vaan sodan aiheuttamaa taloudellista kurjuutta hävinneessä kotimaassaan.

Vuosina 1919–24 Ruotsi otti vastaan kaikkiaan 24 000 sotalasta ja Tanska lähes 50 000. Ruotsissa toimintaa johti Ruotsin Punainen Risti ja sen perustama erityinen työvaliokunta. Ruotsin Punainen Risti perusti myös ruotsalaisten lahjoitusten turvin lastenkodit Wieniin ja Berliiniin. Punaisen Ristin synty Skandinavian maissa 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla oli tuonut hyväntekeväisyyteen sekä kansainvälisen luonteen että uusia kohderyhmiä.

Myös muihin Euroopan maihin siirrettiin saksalaisia ja itävaltalaisia lapsia. Suuria vastaanottajamaita olivat muun muassa Hollanti ja Sveitsi, jotka kumpikin ottivat huostaansa yli 130 000 lasta. Sveitsiläiset valitsivat lapset lääkärintarkastusten perusteella. Myös Suomi otti tuolloin vastaan sotalapsia, sillä heitä saapui Saksasta maahamme yhteensä noin 2 200. Norjaan, Romaniaan, Italiaan ja Ranskaan siirrettiin vuosina 1919–25 sotalapsia muista maista. Kaikkiaan lähes puoli miljoonaa keskusvaltojen lasta siirrettiin maailmansodan aikana tai sen jälkeen sotalapsiksi ulkomaille. Varsinaisesti käsite ”sotalapsi” syntyi vasta näiden siirtojen jälkeen, kun siirretyt lapset aikuisina muistelivat myöhemmin siirtoaikaansa. Tällöin he käyttivät itsestään nimitystä ”Kriegskind”.³

Ruotsin Punainen Risti perusti vuonna 1919 työvaliokunnan johtamaan sotalasten siirtoja. Toiminnan käytännön keskuksena toimi sotalapsitoimisto. Paikallisella tasolla toimintaa organisoivat sotalapsikomiteat. Vuosina 1922–23 Wienissä työskenteli myös Ruotsin Punaisen Ristin yhteyshenkilö. Saksassa lastensiiroja Ruotsiin järjestivät Deutsche Wohlfartsstelle, Svensk-tysk kommitté sekä Schwedische Hilfe für Deutsche Kinder. Itävallassa asiaa hoiti organisaatio ni-

meltä Tagesheimstätten für Kriegerwaisen und Kinder. Järjestöjen edustajat kävivät toiminnan aikana tutustumassa lasten oloihin Ruotsissa ja puuttuivat havaitsemiinsa ongelmiin.

Tanskassa perustettiin vuonna 1919 Centralkomitéen for Wienerbörns Ophold i Danmark. Vuonna 1920 tanskalainen avustustoiminta koottiin saman organisaation, Faelleskomité for Hjaelp til de krigshaerge de Lande, alaisuuteen. Itävallassa lastensiiroja Tanskaan hoiti Deutsch-Oesterreichischer Jugendbund ja Saksassa Deutsche Wohlfartsstelle, Dänische Hilfe für Deutsche Kinder sekä Ausschuss für die Versendung deutscher Kinder nach Dänemark. Tanskassa Wienistä saapuneet lapset olivat erittäin suosittuja, ja kun maahan 15 vuotta myöhemmin saapui espanjalaisia sotalapsia, heitä kutsuttiin termillä ”Spanske Wienerbörn”. Lastensiirot rahoitettiin Ruotsissa aluksi keräyksillä. Vuonna 1920 taloudellinen vastuu siirtyi paikalliskomiteoille ja kasvatusvanhemmille. Saksalaiset kaupungit maksoivat osan siirtokuluista vuonna 1924. Tanskassakin toiminta pohjautui lahjoituksiin ja keräyksiin.⁴

Ruotsiin lapset saapuivat yleensä keväällä sekä alkukesästä ja poistuivat syksyllä. Ruotsalaiset halusivat kirjallisen takuun siitä, että lapset palaisivat takaisin kotimaihinsa. Tanskaan sotalapsia saapui ympäri vuoden. Lapsi saattoi toisinaan päästä myös uudelleen sotalapsimatkalle. Tämä toteutui helpommin Ruotsiin kuin Tanskaan. Siirtojen yhteydessä kiinnitettiin suurta huomiota ikärajoihin ja lasten terveydentilaan. Lapsille suoritettiin kaksi lääkärintarkastusta ennen lähtöä, ja heillä tuli olla mukana voimassa ollut lääkäri- ja rokotustodistus.

1. Aura Korppi-Tommola (toim.) (1996) Sotalapset. Mannerheimin Lastensuojeluliiton tutkimusraportti, Helsinki: 22–23.

2. Monika Janfelt (1998) Stormakter i människokärlek. Svensk och dansk krigsbarnhjälp 1917–1924, Åbo: Åbo Akademis förlag, 9–11 ja 49; Kai Häggman (1996) Johndatus perbehistoriaan. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 11. Helsinki: 62–64; Jean-Louis Piliat: 1914–18, La ”mobilisation” des enfants. Gavroche 15/1996, 8–12.

3. Janfelt (1998) 49, 68, 72–74, 76, 95–98.

4. Janfelt (1998) 93, 99–112, 128, 134–135.

Tanskaan otettujen lasten tuli olla 6–13-vuotiaita ja Ruotsiin otettujen 9–14-vuotiaita. Ruotsin hallituksen näkökulmasta 15-vuotias oli jo potentiaalinen poliittinen kiihottaja, eikä sen ikäistä haluttu tuotavaksi maahan. Lapsia ottivat vastaan kasvateiksi pääasiassa keski- ja yläluokan perheet kummassakin maassa.⁵

Pohjoismaihin siirretyille keskieurooppalaisille lapsille annettu apu oli suurisuuntaista ja omana aikanaan ainutlaatuista. Samalla se oli suuntaa-antavaa toista maailmansotaa ajatellen. Aluksi Ruotsin hallitus edellytti tasapuolisuuden nimissä myös ympärysvaltojen lasten ottamista Ruotsiin, mutta ajatus ei milloinkaan toteutunut. Toiminnan tarkoituksena oli antaa siirretyille lapsille mahdollisuus levätä ja kuntoutua sijoitusperheissään. Perheet saattoivat itse valita sijoituslapsensa. Lasten sosiaalinen tausta otettiin tässä yhteydessä huomioon. Tanskassa toimintaa organisoivat sekä porvarilliset että sosialistiset järjestöt, Ruotsissa puolestaan Punainen Risti. Tanskassa työväenliike pääsi siten tasa-arvoisempaan asemaan keskiluokan kanssa. Valtioiden antama suoranainen tuki tälle toiminnalle oli pientä. Toiminnan taustalla oli hyväntekeväisyysajattelu: sitä paitsi tällaiset sosiaalisista syistä tapahtuneet lastensiirrot olivat olleet Euroopassa yleisiä jo ennen ensimmäistä maailmansotaa. Lasten sijoittaminen perheisiin oli myös tuttua, sillä Ruotsiin ja Tanskaan oli tuotu vuosittain ulkoruotsalaisten ja -tanskalaisten lapsia viettämään lomiaan. Lisäksi Ruotsin ja Tanskan porvaristo halusi auttaa vaikeuksissa ollutta Saksan ja Itävallan keskiluokkaa, jonka yhteiskunnallinen asema oli uhattuna.⁶

Venäjänsä vallankumouksen jälkimaininkeissa Ruotsin Punainen Risti järjesti kesällä 1919 Tukholmaan venäläisille sotalapsille lastenkodin. Lapset olivat peräisin vallankumousta paenneista perheistä. Poliittisista syistä mitään keskitettyä venäläisten lasten siirtoa Ruotsiin ei kuitenkaan järjestetty. Venäjän vallankumous nähtiin uhkana myös Ruotsissa, ja venäläislasten sijoittamiseen vaikutti lisäksi Ruotsissa tietyissä piireissä vallinnut venäläisvastaisuus. Pelättiin muun muassa sitä, että lapset eivät palaisi takaisin

Venäjälle. Lastensiirroista tuli osa Ruotsin ja Tanskan ulkopoliittikkaa, pyrkimystä puolueettomuuspolitiikan profilointiin. Tällä pyrittiin epäsuorasti vaikuttamaan Euroopan sodan jälkeiseen tilanteeseen. Lapsia saapui Ruotsiin myös Virosta, Liettuasta, Unkarista ja Tshekkoslovakiasta.⁷

Myös myöhemmin ennen toisen maailmansodan syttymistä Euroopassa toteutettiin lastensiirtoja. Espanjan sisällissodan aikana 1930-luvun lopulla lapsia kuljetettiin turvaan naapurimaihin sekä muun muassa Ruotsiin, joka otti vastaan noin 500 lasta. Heitä ei tuolloin sijoitettu perheisiin vaan leireihin. Tähän toimintaan otti osaa myös tuomari Lars Östberg, joka myöhemmin oli johtavassa asemassa toteuttamassa suomalaisten sotalasten siirtoja Ruotsiin. Ranskassa espanjalaisia lapsia sijoitettiin myös pakolaisleireihin. Nämä sotalapset saivat myös jo omana aikanaan julkisuutta, sillä Espanjan sisällissodan vielä jatkuessa arvioitiin sodan vaikutusta lapsiin teoksessa, joka perustui lasten kokemuksistaan tekemiin piirroksiin. Myös Neuvostoliittoon siirrettiin noin 3 000 tasavaltalaisten lasta, jotka saattoivat palata takaisin Espanjaan vasta aikuisina, vuoden 1956 jälkeen.⁸

Noin 10 000 juutalaislasta siirrettiin vuosina 1938–39 Saksasta, Itävallasta, Puolasta ja Tshekkoslovakiasta turvaan Englantiin, jossa heidät sijoitettiin aluksi pakolaisleireihin. Siirrot lisääntyivät marraskuun 1938 Kristalliyön jälkeen. Myöhemmin osa lapsista siirrettiin perheisiin. Juutalaisia lapsia siirrettiin myös USA:han, Palestiinaan, ja noin 500 heistä sai turvapaikan Ruotsista. Tanskassa juutalainen seurakunta ja myös yksityishenkilöt halusivat ottaa vastaan juutalaislapsia. Tammikuussa 1939 Danske Kvinders Nationalråd sai luvan vastaanottaa 25 juutalaislasta Tanskaan. Hieman myöhemmin Tanskan hallitus lupasi ottaa vastaan vielä 290 lasta. Osa lapsista matkusti myöhemmin Palestiinaan, ja loput Ruotsiin vuonna 1943, kun saksalaisten miehityshalinto kiristi otettaan Tanskassa. Siirrot päättyivät, kun Saksa hyökkäsi Puolaan syyskuun alussa 1939. Toisen maailmansodan aikana surmattiin kaikkiaan puolitoista miljoonaa juutalaislasta.⁹

Ruotsi oli Hitlerin vuonna 1933 tapahtuneen valtaantumisen jälkeen haluton ottamaan vastaan juutalaispakolaisia Saksasta, vaikka Ruotsin juutalaiselle seurakunnalle esitettiin avunpyyntöjä. Syksyllä 1933 Ruotsissa oli 300–400 saksanjuutalaista pakolaista. Työluopien saanti oli vaikeaa, koska ruotsalaiset viranomaiset vetosivat työttömyyteen. Ruotsissa juutalaisia ei määritelty poliittisiksi pakolaisiksi. Ruotsalaisella yhteiskunnalla ei ollut sosiaalisia, psykologisia tai taloudellisia resursseja hoitaa pakolaisia, ja maalta puuttui valtiollinen ja kunnallinen pakolaispolitiikka. Kaikki apu pakolaisille tuli yksityiseltä taholta. Pakolaisen jääminen Ruotsiin riippui muun muassa siitä, vastasiko joku ruotsalainen taho kaikista syntyneistä kuluista.

Vuonna 1937 Ruotsi sai uuden ulkomaa-laislain, joka antoi poliittisille pakolaisille oikeuden hakea turvapaikkaa. Juutalaisille pakolaisille tätä oikeutta ei kuitenkaan annettu. Ruotsi oli myös passiivinen vuonna 1938 pakolaisista käydyissä kansainvälisissä neuvotteluissa. Kristalliyön tapahtumien jälkeen Ruotsin asenne muuttui ulkomaiden ja avustusjärjestöjen taholta tulleen painostuksen vuoksi. Loppuvuonna 1938 asetettiin 500 juutalaisen lapsen kiintiö. Judiska församlingen lupasi hoitaa käytännön asiat ja valitsi samalla tulijat. Rahoitusta varten järjestettiin muun muassa keräyksiä. Toimintaa varten perustettiin Mosaiska församlingens hjälpkommitté, jonka lapsiosasto (barnavdelningen) suunnitteli ja toteutti lapsipakolaisten vastaanoton Saksasta. Lapset sijoitettiin yksityiskoteihin tai lastenkoteihin. Useat lapsista jäivät pysyvästi Ruotsiin, vaikka alun perin tarkoitus olikin, että he poistuvat maasta tietyn ajan kuluttua. He kasvoivat ruotsalaisessa yhteiskunnassa ja monet menettivät samalla juutalaisen identiteettinsä. Osa lapsista on aikuisina koettanut etsiä omia juuriaan. Juutalaisia pakolaislapsia tutkineen Ingrid Lomforsin mielestä pakolaislasten pieni kiintiö heijasteli ruotsalaisten negatiivista asennetta juutalaisia pakolaisia kohtaan. Vertailukohdaksi hän ottaa suomalaiset sotalapset, joita Ruotsi otti vastaan yli satakertaisen määrän.¹⁰

Toinen maailmansota ja sen jälkeinen aika

Toisen maailmansodan aikana Suomen ohella myös Englanti lähetti lapsiaan turvaan muihin maihin pois sodan jaloista. Kohteina olivat Brittiläisen kansainyhteisön maat sekä Yhdysvallat. Näille alueille siirrettiin noin 2 600 lasta. Siirtoja hoiti CORB, Children's Overseas Reception Board. Lastensiirrot kuitenkin loppuivat, kun lapsia kuljettanut laiva "City of Benares" torpedoitiin saksalaisten toimesta ja paljon sotalapsia saattajineen kuoli. Lastensiirtojen yhteydessä tulivat ilmi Englannin kaupunkien köyhimpien osien huonot sosiaaliset olot. Lapsia siirrettiin Englannissa myös maaseudulle turvaan saksalaisten ilmapommituksilta. Erään sodanaikaisen tutkimuksen mukaan 61 % ilmahyökkäyksen kokeneista englantilaisista lapsista kärsi psyykkisistä häiriöistä. Etenkin pienten lasten ero äideistään oli haitallista. Kaikkiaan kouluikäisiä lapsia siirrettiin kaupungeista maaseudulle noin 1,5 miljoonaa.

5. Janfelt (1998) 142, 148, 164–165.

6. Krigsbarnshjälp kan inrymma både godhet och själviskhet. Meddelanden från Åbo Akademi 7/24.4.1998, 6–7; Jörg Lindner (1988) Den svenska Tysklands-hjälpen 1945–1954, Umeå: Universitetet i Umeå, 63–64.

7. Janfelt (1998) 14, 25, 34–36 76–79, 82.

8. Pertti Kavén (1985) 70 000 pientä kohtaloa. Suomen sotalapset, Keuruu: 11–12; Pertti Kavén (1994) 70 000 små öden. Finlands krigsbarn, Högfors: 10–11 ja 17; Sven Söderberg (1965) Svenska Röda Korset 1865–1965 – de första 100 åren, Stockholm: 223–224; They Still Draw Pictures. Spanish Child Welfare Association of America for the American Friends Service Committee. New York 1938, passim.; Ojasta allikkoon. Sisäänlämpivä dokumentti Neuvostoliiton espanjalaisvakoista, Helsingin Sanomat 20.10.2002.

9. Baumel, Judith Tydor (1983) Twice a refugee: The Jewish refugee children in Great Britain during evacuation 1939–1943. Jewish Social Studies 2, s. 175–184; Mark Jonathan Harris–Deborah Oppenheimer (2000) Kindertransport in eine fremde Welt, Goldman Verlag; passim; Olga Levy Drucner (1992) Kindertransport, New York: passim; Ingrid Lomfors (1996) Förlorad barndom – återvunnet liv. De judiska flyktingbarnen från Nazityskland. Akademisk avhandling, Historiska Institutionen, Göteborgs universitet. Uddevalla: 16, 18, 74.

10. Lomfors (1996) 16–19, 31–32, 36, 59–61, 65, 89, 94–95; Neutrala Sverige kunde inte ge 650 judiska krigsbarn fosterhem, Hufvudstadsbladet 1.12.1996; Ingvar Svanberg–Mattias Tydén (1992) Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria, Stockholm: 303.

Lasten evakointia Ruotsiin. Suomen Kuvalehti.

Saksassa siirrettiin toisen maailmansodan aikana lapsia turvaan ilmapommituksilta muun muassa Berliinistä. Siirrot suuntautuivat tällöin maaseudulle, Itävaltaan sekä Tanskaan. Tanskaan ja Itävaltaan siirrettyjä lapsia palautettiin Berliiniin vuonna 1946. Ruotsiin paennut itävaltalainen lääkäri Ludwig Schnabl ehdotti syksyllä 1942, että rauhanteon jälkeen Ruotsiin siirrettäisiin itävaltalaisia lapsia. Ehdotuksen taustalla olivat kokemukset ensimmäisen maailmansodan jälkeisestä tilanteesta, jolloin Ruotsiin saapui lapsia Saksasta ja Itävallasta. Syyskuussa 1943 Folke Bernadotten mukaan toiset pohjoismaat olivat Ruotsin avun luonnollinen kohde. Mutta puolueettoman Ruotsin tuli hänen mukaansa ottaa huomioon myös Saksa, johon maata sitoivat vanhat kulttuurisiteet. Sodan jälkeen Ruotsi voisi auttaa maata yhdessä muiden maiden kanssa. Sodan aikana vuonna 1942 Ruotsiin saapui miehityksestä Belgiasta muutama sata lasta. Lisäksi Ruotsi avusti Norjassa toimineita lastenkoteja.¹¹

Massasiirrot nähtiin toisen maailmansodan jälkeenkin yhä käyttökelpoiseksi välineeksi pyrittäessä auttamaan sodista kärsineitä lapsia. Sodan päätyttyä Euroopassa englantilaiset siirsivät lokakuussa 1945 Berliinistä 20 000 lasta omalle miehitysvyöhykkeelleen, jossa nämä oleilivat vuoden 1946 loppuun saakka. Espanja ilmoitti puolestaan marraskuussa 1945 olevansa halukas ottamaan vastaan jopa 50 000 lasta muualta Euroopasta. Lapset oli suunniteltu sijoitettaviksi lastenkoteihin ja perheisiin. Vuosina 1948–49 saksalaisia lapsia siirrettiinkin Espanjaan, samoin kuin naapurimaahan Portugaliin. Sveitsiin siirrettiin Saksasta lapsia kesäkuusta 1946 alkaen. Lapset olivat 4–10-vuotiaita, ja he viipyivät Sveitsissä kolme kuukautta. Berliinin kriisin aikaan vuosina 1948–49 suunniteltiin yli 255 000 berliiniläisen lapsen siirtämistä länsiliittoutuneiden miehitysvyöhykkeille muualle Saksaan. Vielä vuosina 1951–54 Ranska ja Sveitsi ottivat vastaan saksalaisia lapsia. Ranskaan heitä saapui 3 400 pääosin Schleswig-Holsteinin suurilta pakolaisleireiltä.¹²

Kreikan sisällissodan aikana vuosina 1945–49 vietin 14 000 lasta Itä-Euroopan

maihin kommunistikapinallisten hallitsemilta Pohjois-Kreikan alueilta, eikä heitä juurikaan saatu takaisin sodan jälkeen, vaikka muun muassa YK pyrki palauttamaan heidät takaisin koteihinsa. Etelä-Vietnamin luhistuessa vuonna 1975 siirrettiin Yhdysvaltoihin 2 000 lasta ”Operaatio Babyliftiksi” kutsutun evakuoinnin aikana. Yhdysvaltain presidentti Gerald Ford käynnisti operaatian, joka sai osakseen arvostelua muun muassa kansainvälisen Punaisen Ristin taholta. Usein näiden lasten isäksi paljastui Vietnamissa palvellut amerikkalainen sotilas. Operaatio kesti kaikkiaan 35 päivää. Operaation tarkoituksena oli alusta alkaen se, että amerikkalaiset perheet adoptoisivat siirretyt lapset, joten näin lastensiirot olivat lopullisia.¹³

Sanaa sotalapsi on käytetty eri yhteyksissä vaihtelevin tavoin. Kuten edellisestä huomataan, termiin ei välttämättä liity se, että lapset olisivat paenneet siviiliväestöön kohdistettuja sotatoimia. Ensimmäisen maailmansodan jälkeiset saksalaisten ja itävaltalaisen sotalasten siirrot johtuivat elintarvikkeepulasta ja näiden maiden yleisestä kurjistumisesta juuri käydyn sodan takia. Lapset olivat vaarassa, vaikka suoranainen sotatila oli jo ohi. Sotalapsiksi kutsutaan myös niitä noin 30 000 lasta, jotka syntyivät toisen maailmansodan aikana tai heti sen päätyttyä Englannissa ja Hollannissa. Heidän äitinsä oli paikallinen asukas ja isänsä kyseisissä maissa palvellut kanadalainen sotilas. Englannissa heitä syntyi yli 23 000 ja Hollannissa 6 000. Usein nämä lapset äiteineen saivat osakseen paheksuntaa ja sosiaalista syrjintää.¹⁴

Samanlaisen kohtelun saivat osakseen ns. norjalaiset sotalapset. Norjan miehitysvuosina 1940–45 syntyi saksalaisten sotilaiden ja norjalaisten naisten seurustelun tuloksena noin 9 000 lasta. Tämän taustalla oli ohjelma nimeltä ”Elämän lähde”, jossa oli tarkoitus sekoittaa keskenään saksalaista ja norjalaista verta. Lapsia ja heidän äitejään varten perustettiin Norjaan kymmenen perhekotia pitämään heistä huolta. Nämä lapset ja heidän äitinsä olivat norjalaiselle yhteiskunnalle kauan aikaa vaiettu ja vastenmielinen asia. Useimpien isää ei löydetty.

Kesäkuussa 1947 Norjassa heräsi ajatus kotiuttaa Saksasta sinne sodan lopulla saksalaisten toimesta siirretyt lapset. Koska heidän asemansa oli kuitenkin Norjassa kiistanalainen, suunniteltiin heidän sijoittamistaan Ruotsiin, josta heitä sitten olisi vähitellen siirretty Norjaan. Pieni määrä lapsia siirrettiinkin sodan jälkeen Ruotsiin. Vuonna 1945 suunniteltiin myös, että lapsia olisi lähetetty siirtolaisiksi Australiaan, mutta tämä suunnitelma ei kuitenkaan koskaan toteutunut. Nämä norjalaiset sotalapset perustivat valtakunnallisen järjestön vuonna 1986, ja osa heistä on tällä hetkellä oikeusteitse vaatimassa korvauksia kokemastaan vainosta Norjan valtiolta. Norjassa on myös tutkittu viranomaisten toimia sotalapsia kohtaan sodan jälkeen. Norjan hallitus on esittänyt anteeksipyyntöä lapsille, mutta korvauksia ei ole maksettu. Vaikka norjalaisia lapsia ei lähetettykään Australiaan toisen maailmansodan jälkeen, Isosta-Britanniasta siirrettiin vuosina 1945–55 arviolta noin 3 000 lasta viranomaisten toimesta siirtolaisiksi Australiaan. Tämän siirtolaisuuden luonteesta ja siirrettyjen lasten lukumäärästä on käyty 1990-luvun lopulla keskustelua. Joidenkin kirjoittajien mielestä sosiaaliviranomaiset aktiivisesti edesauttoivat tätä lasten siirtämistä toiseen maahan.¹⁵

Toisen maailmansodan sekavina loppukuukausina Tanskaan saapui kaikkiaan noin 250 000 saksalaista pakolaista maitse ja meritse. Heidän joukossaan oli 70 000 alle 15-vuotiasta lasta, joita voidaan myös kutsua sotalapsiksi. Nämä pakolaiset olivat pääasiassa peräisin Saksan itäisistä maakunnista, ja he pakenivat länteen työntyvää Neuvostoliiton armeijaa. Saksalaiset pakolaiset kerättiin pakolaisleireihin. Tanskan viranomaiset kieltäytyivät hoitamasta pakolaisia ja antoivat heidät saksalaisten hoitoon. Saksalaisten ja tanskalaisten välisten neuvottelujen tuloksena vain osa sairaista pakolaisista sai hoitoa tanskalaisissa sairaaloissa, sillä heidän pelättiin tartuttavan tanskalaista väestöä. Pienten saksalaisten pakolaislasten keskuudessa sairastavuus oli erittäin suurta, mutta nämä lapset eivät kuitenkaan kuuluneet solmitun sopimuksen piiriin. Tämä muodostui tappavan kohtalokkaaksi tuhan-

sille pikkulapsille. Vuoden 1945 aikana kuoli kaikkiaan yli 13 000 saksalaista pakolaista. Näistä noin 7 000 oli alle 5-vuotiaita. Tanskalaisten yleinen mielipide oli sodan jälkeen niin saksalaisvastainen, ettei edes saksalaislapsia haluttu sääliä. Saksalaisvastaisuus ulottui myös lääkärikuntaan ja muuhun hoitohenkilöstöön. On todettu, että tämä välinpitämättömyys oli tanskalaisen yhteiskunnan kollektiivinen kosto saksalaisia kohtaan. Vertailuna todettakoon, että Tanskaan saapui samaan aikaan myös noin 30 000 pakolaista muun muassa Puolasta ja Romaniasta. Koska heitä kohdeltiin liittolaisvaltioiden kansalaisina, he saivat osakseen parempaa huolenpitoa.¹⁶

Vaikka suomalaiset olivatkin vuonna 1942 torjuneet Sveitsin tarjouksen ottaa vastaan suomalaisia sotalapsia, sodan päättymisen jälkeen Suomesta siirtyi ryhmä lapsia Sveitsiin. Varsinaisina sotalapsina heitä ei tietenkään voida pitää, mutta yhtymäkohtana

11. Donald.W. Winnicott (1994) *Deprivation and Delinquency*, London: 13–14; Carlton Jackson (1985) *Who will take our children?: the story of the evacuation in Britain 1939–1945*, London 1985: 25; Asta Raninen–Eila Räsänen (1984) *Sotalasten myöhemmistä elämänvaiheista*. *Lapset ja yhteiskunta* 1, 21; *Sotalapsi/Krigsbarn* 2/2001, s. 16; Lindner (1988) 68–69, 108–109; Hans Dahlberg (1983) *I Sverige under 2:a världskriget*, Stockholm: 292, 317.

12. Lindner (1988) 109–110, 126.

13. Pertti Kavén, *Lapset nappuloina suurvaltapelissä*, Helsingin Sanomat 3.3.1986; Howard Jones (1985) *The diplomacy of restraint: The United States efforts to repatriate Greek children evacuated during the civil war of 1946–49*, *Journal of Modern Greek Studies* 3, 65–85; *Operation Babylift*, *Newsweek* 8.3.1999.

14. Olga Rains (1985) *Children of the Liberation*, passim.; Lindner (1988) 110.

15. Veslemøy Kjendsli (1986) *Skammens barn*, Oslo: passim.; Kåre Olsen (1998) *Krigens barn. De norske krigsbarna og deres mødre*, Oslo: passim.; Riksförbundet Finska Krigsbarn *MedlemsNytt* 2/2002, 5; Baard Borge – Lars Borgensrud – Per Haave (1999) *Fiendens barn? Norges forskningsråd*, Oslo: passim.; Ville sende krigsbarna til Australia, *Forskning* 5/1999; *LSD-försök på norska "tyskebarn" – tre dog*, *Aftonbladet* 4.9.2000; *Eksperimenterte med krigsbarn*, *Dagsavisen* 4.9.2000; *Norjan "sotalapset" hakevat korvauksia*, *Pakolainen* 3/2001, 16; Barry Coldrey (1997) *Child migrants from post war Britain*. *History, Magazine of the Royal Australian Historical Society* 53, 20–23.

16. Kirsten Lyllof (1999): *Kan laegeløftet gradbøjes? Dødsfald blandt og laegehjaelp til de tyske flygtninge i Danmark 1945*. *Den danske historiske Foreningen. Historisk Tidskrift* 1, passim.; *Da laegeløftet blev glemte*, *Weekendavisen* 3.–9.9.1999.

voidaan nähdä halu lähettää lapset parempiin elinolosuhteisiin, pois sodan köyhdyttämästä kotimaasta. Nämä suomalaiset lapset sijoittuivat Pestalozzi-lapsikylään Trogeniin. Kylä oli perustettu heti sodan jälkeen auttamaan sodasta kärsineiden Euroopan maiden lapsia. Lapsikylä syntyi vuonna 1946, ja ensimmäiset lapset saapuivat sinne Ranskasta ja Puolasta. Ensimmäiset suomalaislapset saapuivat kylään vuonna 1948. Silloin siellä oli 12 lastentaloa sekä erilaisia huoltorakennuksia. Kylästä muodostui vähitellen kansainvälinen yhteisö, jossa kansainvälisyyteen oppiminen oli keskeistä. Suomalaislapset valitsi matkalle sosiaaliministeriö yhteistyössä kuntien sosiaalivirastojen ja lastenkotien kanssa. Tärkeänä vaikuttajana toimi myös Pestalozzi-kylän Ystävät ry. Ensimmäiset kylään valitut suomalaiset lapset olivat orpoja, mutta myöhemmin 1950-luvulta alkaen matkalle valitut lapset olivat yleensä lähtöisin perheistä, joiden taloudellinen tilanne oli huono. Tältään he olivat 7–11-vuotiaita. Viimeiset suomalaiset lapset lähetettiin Pestalozzi-kylään 1980-luvun lopulla. Kaikkiaan näiden vuosien aikana kylässä oleili yli sata suomalaislasta.¹⁷

Sotalapset ja nykypäivän pakolaisuus

Suomalaisten sotalasten kokemuksilla voisi olla merkitystä Pohjoismaiden humanitäariselle toiminnalle nykypäivän sodan uhrien ja erityisesti niiden seurauksena kärsimään joutuvien lasten kannalta. Nykypäivän sodissa siviiliväestöhön joutuu kokemaan suhteellisesti suurimmat kärsimykset. Historiallinen aikasidonaisuus on siten tosiasia sotalasten kohdalla: nykyaajan arvot ja ihanteet ovat tapahtuneen kehityksen tulosta.¹⁸ Asia ajankohtaistui helmikuussa 2002, kun Ruotsissa keskusteltiin maahan saapuneiden yksinäisten pakolaislasten asemasta ja sopeuttamisesta ruotsalaiseen yhteiskuntaan. Tällöin entiset sotalapset arvostelivat pakolaislasten oloja. Suomessa ja Ruotsissa asia liitettiin suomalaisten sotalasten kokemuksiin.¹⁹

Konkreettisesti suomalaisten sotalasten kokemukset lastensiiroajaltaan kertautuivat kesällä 1997, kun Saksasta alettiin palauttaa entisen Jugoslavian alueelle niitä sotalapsia,

jotka oli siirretty Saksaan turvaan. Tässä yhteydessä entiset suomalaiset sotalapset rinnastivat tapahtumat omaan lapsuuteensa. Entisen Jugoslavian osatasavaltojen itsenäistymisten synnyttämät taistelut toivat sodan eri tavoin keskelle lasten arkielämää. Nämä Saksaan siirretyt lapset oli heti maahan saavuttuaan sijoitettu saksalaiseen lastenkotiin, ja he olivat jo ehtineet saksalaistua. Kun heitä sitten haastateltiin, kävi ilmi, miten lapset kokivat kotimaansa ja Saksan elintasoeron erittäin vaikeana asiana, eikä kotiinpaluu ollutkaan oletuksista huolimatta mitenkään helppo ja iloinen asia. Osa näistä lapsista oli myös unohtanut oman kielensä ja kulttuurinsa. Kotitalo saattoi olla tuhoutunut sodassa, ja evakkoon siirtyneen oman perheen olinpaikka oli siksi tuntematon. Näiden lasten kokemuksissa toistuivat suurimmaksi osaksi suomalaisten sotalasten toisen maailmansodan aikana kokemat tilanteet. Aikaisempien sotalasten kokemuksia ei osattu tulkita ja soveltaa uuteen tilanteeseen oikealla tavalla.²⁰

Monet suomalaiset ja ruotsalaiset sotalapsiyhdistykset ovat pyrkineet auttamaan sodasta ja pakolaisuudesta eri tavoin kärsiviä lapsia. On arvioitu, että nykyisin puolet maailman pakolaisista on lapsia tai alle 18-vuotiaita nuoria, joiden asema pakolaisleireillä on huono. Sotalapsien kokemukset lienevät olleen myös taustalla, kun Suomen Pelastakaa lapset r.y. ja Punainen Risti torjuivat ajatuksen, että lapsia siirrettäisiin Suomeen entisen Jugoslavian alueelta, vaikka Suomessa olikin valmiutta ottaa vastaan lapsia. Koko perheen hyvinvointia pidetään nyt tärkeämpänä kuin sen jonkin yksityisen jäsenen, eikä lapsia haluttu erottaa vanhemmistaan tai omasta kulttuuristaan. Myös YK soveltaa periaatetta pitää pakolaisperheet yhdessä.

Sotalasten voidaan katsoa olevan keskuudessamme elävinä todisteina siitä, että kansakunnan menneisyys, sen historia, on kiinteä ja oleellinen osa tätä päivää. Historia ei pääty, vaan menneisyys voi opettaa meitä. Rinnastamalla nykypäivän tapahtumiin toisen maailmansodan aikana Suomessa tapahtuneet prosessit voidaan samalla ymmärtää tuon ajan tapahtumia ja niitä vai-

heita, joita muun muassa suomalaiset sotilapset joutuivat aikoinaan läpikäymään.²¹

Turvapaikanhakijoiden lapsia ja pakolaislapsia voidaan pitää nykypäivän Suomen sotilapsina. Ilman vanhempia Suomeen saapui vuosina 1992–2002 yhteensä 1 200 pakolaislasta. Hekin joutuvat oppimaan uuden kielen, uusia tapoja ja kohtaamaan ennakkokuluuloja. Ero perheestä ilmenee näillä lapsilla usein unettomuutena, masennuksena ja erilaisina pelkutiloina. Tämän hetken aseellisten konfliktien pienet uhrit reagoivat kokemuksiinsa aivan samalla tavoin piirroksissaan kuin sotavuosien suomalaiset sotilapset. Sotilasten kokemusten tunteminen voi myös olla hyödyllistä laadittaessa nykypäivän valmiussuunnitelmia kriisiaikoja varten. Evakuointi on yhä keskeinen elementti valmiussuunnitelmissa. Massaevakuointien sijaan nykyään keskitytään kuitenkin evakuoimaan asutuskeskuksista vanhukset sekä alle 15-vuotiaat lapset. Nykyisin on vallalla myös periaate lapsen oikeudesta saada käydä koulua, jota noudatettiin muun muassa Albanian, Makedonian ja Montenegron pakolaisleireillä vuonna 1999, kun UNHCR järjesti peruskouluikäisille pakolaislapsille opetusta. Vuonna 2001 tähän koulutoimintaan osallistui noin miljoona lasta.²²

YK:n pakolaisjärjestö UNHCR:n mukaan maailmassa oli vuoden 2001 alussa yhteensä 21,1 miljoonaa pakolaista, heidän joukossaan myös erittäin paljon lapsia, eräiden arvioiden mukaan jopa puolet kaikista pakolaisista. Pakolaisten joukossa on omasta maastaan paenneita ihmisiä, mutta myös maan sisäisiä pakolaisia. Maan sisäisten pakolaisten määrä on kasvanut kylmän sodan päättymisen jälkeen, koska yhä useampi konflikti on luonteeltaan sisällissota, jonka sotivat osapuolet eivät useinkaan noudata mitään pakolaisiin kohdistuvia kansainvälisiä humanitaarisia sopimuksia. Näitä ovat Geneven sopimukset vuodelta 1949 sekä niitä täydentävät lisäpöytäkirjat vuosilta 1974–77, joiden tarkoitus on lisätä siviiliväestöön kohdistuvaa suojelua konfliktitilanteissa. Lapset on huomioitu myös YK:n ihmisoikeussopimuksissa sekä vuonna 1990 voimaan astuneessa lapsen oikeuksien sopimuksessa. Sopimusten osalta voidaan to-

detta toisen maailmansodan opetusten menneen perille. Eri asia onkin ollut solmittujen sopimusten noudattaminen.

Kuolleisuus pakolaislasten keskuudessa on korkeaa etenkin pakolaisleireillä. 1990-luvun aikana arvioidaan kahden miljoonan lapsen kuolleen aseellisten konfliktien yhteydessä. Samalla arviolta 4–5 miljoonaa lasta on eri tavoin rampautunut. Uutena ongelmana viimeisten vuosikymmenien aikana ovat olleet lapsisotilaat, joita sisällissotien osapuolet sekä jotkin valtiot ovat käyttäneet sotilaallisissa operaatioissaan. Joissakin tapauksissa lapsisotilaat ovat saattaneet olla alle 10-vuotiaitakin. Etenkin perheistään eroon joutuneet lapset ovat vaarassa ajautua aseellisten ryhmittymien käyttövoimaksi. Vuonna 1999 arvioitiin maailmassa olleen kaikkiaan 300 000 alle 18-vuotiasta sotilasta. Samaan aikaan arvioitiin, että noin 20 miljoonaa alle 18-vuotiasta lasta oli joutunut jättämään kotipaikkansa erilaisten aseellisten yhteenottojen johdosta.²³

17. Sosiaaliministeriön lastensiirtokomitean pöytäkirja 20.3.1942 § 12. Sosiaaliministeriön lastensiirtokomitean arkisto C, Pöytäkirjat, KA, Helsinki; Krister Björklund (1998) *Suomalaiset Sveitsissä 1944–1996*. Siirtolaisuusinstituutin erikoisjulkaisu Vammala: 43–50; Marjatta Pehkonen (1999) *Ystävyys alkoi Pestalozzissa*. Kolmen orpotyön kohtalo, Juva: 10–11.

18. Pekka Ahtiainen – Jukka Tervonen (1984) *Aikasidonnaisuuden ongelma suomalaisessa historiatieteessä*, teoksessa *Katsauksia, tulkintoja, näkemyksiä historiasta historioitsijalle*. Historiallinen Arkisto 82. Vammala: 17.

19. Lapset heittopusseina. *Turun Sanomat* 4.3.2002; *Sotilapset arvostelevat pakolaislasten oloja*. Viikkoviesti 9/28.2.2002, 7.

20. Kosovo hermistää sotilapsen tunnot, *Satakunnan Kansa* 17.5.1999; *Jag tror ingenting längre: på flykt i Kroatien: barn i krig, Barnen och vi* 6/1995, 5–7; *Zlata Filipovic* (1994) *Zlatan päiväkirja: nuoren tytön elämä Sarajevossa*. Juva: passim.; *Den goda människan i Sarajevo: möter generalen som numera släss för barnen*, *Aftonbladet* 9.5.1997.

21. Lapset sodan jaloissa, *Yliopisto* 40/1995; Antero Heikkinen (1996) *Menneisyyttä rakentamassa*, Helsinki: 28; Ahtiainen – Tervonen (1984) 18.

22. Äidin ikävä tuo ongelmia pakolaislapsille. *Helsingin Sanomat* 13.3.2002; *Kosovon lapset piirsivät verta ja aseita*, *Helsingin Sanomat* 30.9.1999; *Massaevakuointien aika alkaa olla ohi* – *Turun valmiusharjoituksessa siirretään vanhukset ja lapset*, *Turun Sanomat* 21.10.1999; *Sotilapsi/Krigsbarn* 3/2002, 4; *Koulu suojaa monelta pahalta*. *Pakolainen* 4/2001, 24–26.

23. *Lapsipakolainen ei aina tarvitse psykiatriaa*, *Helsingin Sanomat* 30.9.1999; *Pakolaislapsi turvaa hake-massa*. *Pakolainen* 4/2001, 6–9.

PAULIINA LATVALA

”Lapsuuteeni kuuluivat sota, siirtolaiset ja sankarihautajaiset”

Suomeen jääneiden lasten muistoja sotavuosien arjesta

Suomalaisten lasten sotakokemuksista puhuttaessa keskitytään tavallisesti Ruotsiin siirrettyihin sotilaspöisiin. Valtaosa alaikäisistä jäi sotavuosina kuitenkin Suomeen. Viime aikoina he ovat muistelleet eri yhteyksissä, millainen sota-aika oli lasten ja nuorten silmin nähtynä ja kuinka tuo ajanjakso vaikutti heidän tulevaisuuteensa. Kokemuksen siirtyessä kertomuksen muotoon tuotetaan samalla mielikuvia aikakaudesta, kotiseudusta ja arkea sanalleista kulttuurisista malleista.¹

■ ”Jatkosota alkoi 1941 ja Haapajärvelle perustettiin koulutuskeskus, joka toi oman leimansa myös kotirintamalle. Liityin 10-vuotiaana sotilaspöisiin, niin myös muut kylämme koulupojat. Suunnistus- ja ampu-maharjoituksia pienoiskiväärillä pidettiin, mutta muuten mukanaolo oli etupäässä työtehtäviä, esimerkiksi romun keräystä sotatarviketeollisuudelle.”²

Yllä oleva sitaatti on esimerkki suomalaisten historiakerronnasta, jossa henkilökohtaiset kokemukset yhdistyvät kertomukseksi sotilaspöikatoiminnasta 1940-luvun Suomessa. Vahva yhteishenki ilmeni jopa 10-vuotiaiden poikien joukossa, eikä osallistumista selitellä erikseen kirjoitushetkelläkään.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto järjesti vuonna 1997 valtakunnallisen muistitietokeruuhankkeen, joka sai nimekseen *Suvun suuri kertomus*. Keruu tuotti yli 700 kirjallista vastausta, joista enemmistön olivat kirjoittaneet 1920–1940-luvuilla syntyneet suomalaiset. Näin

ollen heidän lapsuus- ja nuoruusjaksoaan sävyttivät eri sodat: vuoden 1918 sodan jäljet näkyivät vanhimpien vastaajien kirjoituksissa, talvi- ja jatkosota heijastui useimpien lapsuuteen.

Suosituimpiin kerronnan teemoihin kuuluivat talvi- ja jatkosodan vaikutukset arkeen, kuten koulunkäyntiin, sotavankien kanssa työskentelyyn sekä perheenjäsenten tunne-elämään. Keruuessite ei erityisesti pyrkinyt korostamaan sotaa eikä lapsuutta omaan kokemukseen pohjautuvina teemoina, vaan kysymys sota-ajasta esitettiin passiivimuodossa: ”Mitä sota- ja pula-ajoista sekä lamasta puhutaan?” Silti suomalaisilla oli edelleen voimakas tarve kertoa sotavuosista myös omakohtaisia kokemuksiaan. Sodan jäljet ovat eri tavoin näkyvissä jo kolmannessa tai neljännessä sukupolvessa, esimerkiksi hiljaisuutena tai toistuvina kertomuksina. Kansanrunousarkiston keräämiä tekstejä voisi kutsua epävirallisen historian esityksiksi, jotka instituutioon tutkimuskäyttöön tallennettaessa muodostuvat – ainakin potentiaalisesti – myös julkisiksi teksteiksi. Suvun muistitietoon keskittyvien tekstien tutkimus vastaa siihen, kuinka menneisyys esitetään yksittäisten henkilöiden ja sukupolvien avulla sekä millaisia tulkintoja ilmaistaan historian kokemisesta suomalaisten elämässä.³

Arjen historiaa jäsennettiin nykyhetkestä käsin, minkä vuoksi kertomus rakentuu vuosikymmenien muistojen ja niiden muut-

1. SKS.KRA.SUKU 15062.1997, nainen, s.1932. Artikkelin aineistoviitteissä käytetty seuraavia lyhenteitä: SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, KRA = kansanrunousarkisto, SUKU = Suvun suuri kertomus -keruuaineisto vuodelta 1997. Artikkelin perustuu väitöskirjaani, siviilien sotaa koskevaan lukuun; ks. Pauliina Latvala (2005) *Katse menneisyyteen*. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1024, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 193–202.

2. SKS.KRA.SUKU 6844.1997, mies, s.1931.

3. Näitä kysymyksiä ovat esittäneet suullisen historian tutkijoista esimerkiksi Elisabeth Tonkin (1992) *Narrating our Past. The social construction of oral history*, Cambridge studies in Oral and Written Culture, Cambridge Studies in Oral and Literate Culture 22, Cambridge: Cambridge University Press, 1 ja Alessandro Portelli (1997) *The Battle of Valle Giulia: Oral History and the Art of Dialogue*, The University of Wisconsin Press: Madison (WI), 27.

tuvienkin tulkintojen varaan. 1990-luvun lopun yhteiskunnalliset muutokset, Neuvostoliiton hajoaminen ja kotiseutumatkat luovutettuun Karjalaan sekä sotasukupolvien ikääntyminen aukaisivat sekä yksityisen että julkisen sotavuosien muistelun. Sotilaspoikien ja etenkin pikkulottien kokemukset odottivat vuosikymmeniä oikeaa aikaa julkiselle muistelulle. Samoin pitkään avoimena olleita tietoja omaisten kohtaloista oli vihdoinkin saatu Venäjän arkistoista.

Erilaiset historian julkiset esitykset kuten sotaelokuvat ja -kirjallisuus, kouluopetus ja poliittiset puheet muodostavat yhdessä meihin vaikuttavan historiakulttuurin, joka eri aikoina tukee tai torjuu eri teemoihin samastumista.⁴ Tämä vaikuttaa myös kerronnallisten keinojen käyttöön menneisyyttä kuvaillessamme: etäistämiseen ja läheistämiseen, henkilökohtaisen osuuden korostamiseen tai sen loitontamiseen.⁵

Virallisesti sellaisista asioista ja ilmiöistä tulee historiaa, joita pidetään tärkeinä ja joille halutaan antaa selitys.⁶ Lasten kokemukset eivät aikaisemmin ole kuuluneet yhtä vahvasti yhteiskunnan muistiin kuin aikuisten, etenkin miesten, kokemukset. Historian objektiivisuus on joutunut kyseenalaiseksi jo pitkään: tutkimuksen näkökulmasta historia on pikemminkin tietyn ryhmän kannalta rakennettu historian representaatio, joka on läpäissyt erilaisten tulkintamahdollisuuksien kirjon.⁷ Ajassa on samanaikaisesti useita menneisyysprojekteja jo sen vuoksi, että jokainen historioitsijoiden sukupolvi kirjoittaa oman käsityksensä mukaista historiaa. Jokin niistä saa aina vahvimman julkisuuden toisten jäädessä vähemmälle.⁸ Lasten sotakokemuksille on löytynyt tilaa sitä mukaa, kun historiankirjoituksessa on alettu suunnata katsetta mikro- ja sosiaalishistoriaan, nais- ja perhehistoriaan.

Lasten elinympäristö sodan aikana

Tiettyjä poikkeuksia lukuunottamatta lasten elinympäristö muuttui sodan vuoksi tavallisen arjen vastakohtaksi. Erityisesti kotiin ja kouluun liittyvä muistitieto sotavuosista hahmottaa, kuinka lapset mielsivät poikkeuksellisen arjen. Elinympäristön muutokset

näkyivät eri tasoilla ja kokemukset vaihtelivat sen mukaan, minkälainen tilanne lapsen perhettä kohtasi. Lasten suhde turvalliseen pidettyyn kotipihaan ja lähiseutuun muuttui varovaisemmaksi. Desanttien pelossa heidät opetettiin tai he oppivat pitämään etäisyyttä vieraisiin, pommikoneiden vuoksi katsomaan taivaalle ja kuuntelemaan niiden ääniä. Lapset saivat kuitenkin kerätä propagandalehtisiä. Niissä vakuutettiin, että Venäjä valtaa Suomen, minkä vuoksi asukkaita kehoitettiin liittymään Venäjän puolelle.⁹

”– lentolehtien sijasta he alkoivat lentokoneista ampua siviiliväestöä. Olimme kerran ongella – kun venäläinen kone tuli idästä Joensuuta kohti. Emme osanneet pelätä yhtään, kunnes yht’äkkiä kone käänsi nokkansa meitä kohti ja alkoi ruutata konekiväärillä. Heittäydymme suohon pitkällemme, luodit rapisivat ympärillä, onneksi ei osunut kehenkään.”¹⁰

4. Geschichtskultur –käsite syntyi 1980-luvun Länsi-Saksassa viittaamaan niihin tapoihin, joilla menneisyyttä koskevia mielikuvia tuotettiin ja käytettiin. Hannu Salmi (2001) 'Menneisyyskokemuksista – historiakulttuurin muodot', teoksessa Jorma Kalela & Ilari Lindroos (toim.) *Jokapäiväinen historia, Tietolipas 177*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 134–149. Ks. myös Sirkka Ahonen (1998) *Historiaton sukupolvi. Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa, Historiallisia tutkimuksia 202*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 24; Sirkka Ahonen (2000) 'Historiakulttuuri yhteisön muistin rakentajana', *Historiallinen Aikakauskirja 4*, 305–311.

5. Anna-Leena Siikala (1984) *Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertojista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 404, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 158–172.

6. Jorma Kalela (2001) 'Historiantutkimus ja jokapäiväinen historia', teoksessa Jorma Kalela & Ilari Lindroos (toim.) *Jokapäiväinen historia, Tietolipas 177*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–25.

7. Tonkin (1992) 2; Jonathan Friedman (1992) *The Past is in the Future: History and the Politics of Identity*, *American Anthropologist 94*, 837–859.

8. Panu Pulma (1989) 'Uusi sukupolvi – uusi historia?' teoksessa Rauno Endén (toim.) *Historian päivät 1988*, Historiallinen Arkisto 93, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 81–88. David Lowenthal (1985) *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press: Cambridge, 214–215 painottaa, että valtaosaa menneisyyttä koskevasta tiedosta ei ole tallennettu.

9. SKS.KRA.SUKU 10449.1997.

10. SKS.KRA.SUKU 10450.1997.

Yhteistä eri kokemuksille on, että lapset näkivät, kuuluivat, kokivat ja aistivat sodan ja siihen liittyvän kuoleman ja menetyksen uhan. Kodin tuhoutuminen tai sen jättäminen on vaikuttanut etenkin karjalaisten nostalgisten lapsuusmuistojen muotoutumiseen.¹¹ Seuraavassa esimerkissä korostuu se, että lapsuuden kokemus mielletään perheen kertomuksena. Siinä palataan kuusi-vuotiaan tytön elämään Karjalan kannakselle sodan alkamisen hetkellä. Kertomuksessa esiintyvät tupaan syöksyvät sotilaat, joille muistelmatekstissä annetut vuorosanat vetoavat lukijoiden tunteisiin.

”Oman perheeni kertomus alkaa siitä lumenhärmän vaalentamasta marraskuun viimeisestä päivästä, jolloin tupaamme työntyä joukko sotilaita ’lakanat korvissa’, kuten sen lapsen silmin näin. Olin kuusi-vuotias, eloonjääneistä sisaruksista keskimäinen. Sotilaat siunasivat meidät nähdesseen: ’Hyvä Jumala, onko täällä vielä lapsiakini!’ Rintama oli silloin jo vaarallisen lähellä. Meidät nostettiin kuorma-auton lavalle ja lähdettiin kuljettamaan pois kylästä, Noisniemen lossille, jonka avulla pääsimme Kuninkaanristin puolelle ja sieltä edelleen Käkisalmeen ja junaan.”¹²

Teksti vaikuttaa tunteisiin luomalla mielikuvan lapsista rintaman läheisyydessä sekä lapsia sääälivistä sotilaista. He saavat kertomuksessa äänen, joka vuorottelee kaikkitehtävän kertojan äänen kanssa. Kertoja selostaa lukijalle rintaman olleen silloin jo vaarallisen lähellä. Tilanteen vakavuutta kotostaa sotilaiden tokaisu: ”Hyvä Jumala, onko täällä vielä lapsiakini!” Kerronnan aikaa, elämän vaikeutta yleisellä tasolla, tuodaan esiin mainitsemalla kertojan useampien sisarusten kuolleen, ilmeisimmin kulkutauteihin tai muihin pikkulasten sairauksiin. Katkelmassa on nähtävissä evakkokertomuksille tyypilliset alueelliset merkitykset. Paikkannimet kerrotaan yksityiskohtaisesti, matkareitti iskostuu tärkeäksi kertomuksen elementiksi. Kertomus jatkuu isän keuhkosairauden kuvailulla ja hänen myöhemmällä kuolemallaan Jämsän sairaalassa. Kertoja muistaa, kuinka Käkisalme paloi heidän

mennessään junan härkävaunuihin painavine tavaroineen. Lapsuuden muistoista kertomus jatkuu aikuisen näkökulmasta tehtyyn pohdintaan muun muassa kotikylästä ja tavallisten orpojen asemasta verrattuna sotaorpojen asemaan sekä äidin jaksamisesta rankkoina aikoina: välillä äiti tuupertui hankeen korkean verenpaineensa vuoksi. Tyttären mukaan äiti ei elämänsä aikana saanut mitään itselleen, ei edes tekoampaita suuhunsa. He lähtivät kaiken kaikkiaan kahdesti Vuoksen rannalta kotikylästään sotaa pakoon.

Tämäkaltaiset kokemukset ovat osa suvun historiaa ja perheen kertomusta, minkä vuoksi sodan jäljet ovat nähtävissä vielä 60 vuotta sodan jälkeen. Jälkipolvi vertaa omaa elämäänsä vanhempien sukupolvien elämään muodostaen käsityksen siitä, millaisen kertomuksen jatkoksi heidän oma elämänsä liittyy. Vanhempien kohtaloita ja heidän tekemiään ratkaisuja ymmärretään historian taustaa vasten.

Vastaajat kuvailevat elämänmuutoksen näkyneen perheen välisessä viestinnässä. Puhetilanteet muuttuivat toisenlaisiksi: vieraat, pelkoon kiinnittyneet sanat alkoivat toistua aikuisten puheissa. Iästä riippuen lapset kytkivät erilaisia assosiaatioita esimerkiksi sanoihin ”sota”, ”rauha”, ”desantti”, ”ryssä”, ”Hitler”, ”sotilas” ja ”rintama”.¹³ Samoin lapset ihmettelivät ristiriitaista viestiä, kun aikuiset sanoivat vanhan uskomuksen runsaasta oravien määrästä ennustavan sotaa, mutta toisaalta lohduttivat itkeviä lapsia, ettei sotaa tule. Puhuminen muuttui lasten näkökulmasta myös toisella tavoin. Lapset eivät saaneet kuulla, mitä aikuiset

11. Karjalaisten muistoista ks. esimerkiksi Minna Kilkki (toim.) (2004) *Se minkä jaksat kantaa. Karjalaisten naisten ja miesten elämäkertoja*. Kansanelämän kuvia 64. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

12. SKS.KRA.SUKU 26993.1997, nainen, s. 1933.

13. Tutkimusaineistossani oli lähinnä maaseudulla lapsuutensa viettäneiden lasten kokemuksia. Kaupunkiin sijoituvista kokemuksista ks. Kaija Valkonen (toim.) (2000) *Me kestimme: naisten ja lasten talvisota*. Helsinki: Otava, 16.

Sankaribautajaiset Taipalsaarella 1940. Suomen Kuvapalvelu.

puhuivat ja heitä varoitettiin puhumasta vieraille tai kertomasta, mitä kotona oli kuulunut. Nämä vaikutteet siirtyivät lasten leikkeihin ja suulliseen perinteeseen sekä lauluihin, kuten viipurilainen nainen muistelee:

”Neljävuotias veljeni lauleli Tampereella talvella 1940 ’Pommeja puttoo, pommeja puttoo, mutta sortua emme saa’.”¹⁴

Sama kertoja kuvailee sodan näkyneen tyttöjen nukkeleikeissä, sillä nuket laitettiin toimimaan kuin ihmiset hälytyksen tullen. Tämä vuonna 1934 syntynyt tyttö näki pommikoneelaiueet ja pommisuojat omakohtaisesti. Iästä ja sukupuolesta riippumatta lapset joutuivat tulkitsemaan ympäristöstään kuulemiaan viestejä, aikuisten huolestuneita katseita ja vieraiden sanojen lisäksi käsittämättömältä tuntuvaa puhumattomuutta. Kerrottaessa ilmaistaan myös yleistä käsitystä siitä, ettei lapseen voi täysin luottaa. Toisin sanoen lasten ei ollut sopivaa kuulla aikuisten keskusteluja, koska vanhemmat pelkäsivät lapsen kertovan asioita eteenpäin. Toisaalta lapset ja nuoret olivat kulttuurissa vähemmän näkyviä kuin aikuiset, ja tätä hyödynnettiin vaikeissa tilanteissa. Nuoria käytettiin sanansaattajina silloin, kun aikuinen ei voinut lähteä. Esimerkiksi desantiksi epäiltyjä henkilöitä pyrittiin saamaan kiinni siten, että kouluikäistä pyydettiin kertomaan viranomaisille kotiin tulleesta kulkijasta.¹⁵

Kielellisen maailman muutoksiin kuuluivat myös venäjän kielen ja karjalan murteen lisääntyminen lähiympäristössä. Se toi mukanaan myös myönteisen tunteen, etenkin kun sotaa tarkastellaan kouluikäisten näkökulmasta. Sosiaalinen elämä ja vuorovaikutussuhteet muuttuivat liikkuvien joukkojen vuoksi. Perheissä oli sotavuosina avoimet ovet, koteihin sijoitettiin työväen lisäksi myös sotavankeja ja evakoita. Samassa perheessä saattoivat asua viisi evakkoperhettä. Maaseudulle tuli kaupunkilaisia, samoin maalta siirryttiin kaupunkeihin. Lasten kerrotaan omaksuneen karjalaisen kulttuurin vaikutteita esimerkiksi siten, että karjalaisnaiset opettivat kutomisen kirjontamallit, joiden avulla lapset ja nuoret tekivät tunte-

mattomalle sotilaille kintaita. Samoin evakolasten näkökulmasta katsottuna sijoittuminen lapsiperheeseen toi iloa murheen keskelle. 14-vuotiaan tytön tuntemuksia kuvattiin näin:

”Siitä sodasta keskusteltiin koulumatkoilla ja kaikkihan siitä puhuivat. – Minä en enää sotaa sillä tavoin pelännyt kuin aikaisemmin. Ja me koululaiset toivoimme, että tulisi sellaisia evakoita, joilla olisi meidän ikäisiä lapsia.”¹⁶

Edellisen tytön perheeseen sijoitetut evakkomiehet nukkuivat pirtissä lasten kanssa. Hän ei kerro pelänneensä miehiä, vaan ”sopu sijaa antaa” -asenteella pärjättiin. Evakkomiehet saivat myös aina ensin syödä kertojan äidin valmistamaa ruokaa.

Tutkimusaineistossani ei ollut pienten lasten muistoja tapetun tai tappamisen näkemisestä. Tässä on selvä ero vuoden 1918 sotaan liittyen. Ulla-Maija Peltosen tutkimuksessa käy hyvin ilmi, etteivät lapsuuden sotakokemukset unohdu. Kertomuksia kuolemasta ja sodan tunnelmista sisällissodasta löytyy piirustus- ja kouluaineaineistoista. Lähes 150 koululaista kertoi nähneensä ihmisiä ammuttavan, kymmenet näkivät haavoittuneita ja kuolleita sekä kotinsa palavan pommituksissa. Lasten piirustuksissa suojeluskuntalaisten asuun pukeutunut mies uhkaa punahuivista naista aseella.¹⁷

Eräs omakohtainen, traumaattisena mieleen jäänyt muisto kansalaissodan vangeista aineistosta löytyi. Vangittujen joukko marssii Viipurissa tietä pitkin, kun miehiä viedään teloituspaikalle. Kertoja oli tuolloin 5-vuotias:

”Lähellä oli paraatikenttä, jossa kävimme usein. Eräänä keväisenä päivänä katselimme ’RYSSIEN’, joksi venäläisiä kutsuttiin ja punaisten vankijonoa, joka kulki kentän sivuitse kohti Linnakatua. Jonon edessä ja sivuilla oli ratsumiehet, vartijat. Etujoukon muodostivat ’ryssän’ papit. He kulkivat mustissa kaavuissaan pyhine lippuineen ja suitsutusastioineen. Heitä seurasivat venäläiset. Sitten tulivat suomalaiset punavangit. Joukossa oli myös naisia. Lähdimme

jalkakäytävää pitkin seuraamaan jonoa. Katselimme, kun jono marssi Linnansillalle ja Neitsytniemeä kohti. Kuulimme, kun joku nainen, kadun varrella myös seisonut, sanoi: 'Sinne ne vietiin tapettavaksi'.¹⁸

Tässäkin lapsen muistoihin on jäänyt aikuisten puhe, ryssiksi kutsuminen sekä tieto siitä, että marssivat naiset ja miehet tulevat surmatuksi. Vartijoiden läsnäolo oli jo kuitenkin tehnyt viisivuotiaalle selväksi, että kyseiset ihmiset kulkivat vastoin omaa tahtoaan.

Sotavangit perheiden arjessa

Suomalaiset saivat yhteensä lähes 70 000 sotavankia, joista jatkosodan aikana työskenteli sadonkorjuutoissa yhteensä 40 000. Muistitiedon mukaan vangit saivat maataloissa olla melko vapaasti, eivätkä he yleensä karanneet.¹⁹ Isännän ja muiden työikäisten miesten ollessa rintamalla naiset ohjasivat heidän töitään, joten lapsetkin saattoivat olla tekemisissä vankien kanssa. Vankien kanssa keskustelu oli kielletty, mutta käytännössä perheet tutustuivat ja silloin tällöin jopa kiintyivät työskentelyapuna olleeseen vankiin. Suomalaisten näkökulmasta kerrotut kokemukset ovat pikemminkin yhteistyön kuin vankeuden kertomuksia. Pihapiiriin tulleet venäläiset sotilaat vaikuttivat siihen, millaiseksi lasten käsitys vihollisesta muodostui. Eräässä kertomuksessa poikien kokemuksta väritti hämmennys, sillä he näkivät ennemminkin haavoittuneen ja kipuaan valittavan ihmisen kuin vihollisen. Vuonna 1931 syntynyt mies kertoi desanttien kohtaamistilanteesta näin:

"Katselin venäläisiä sotilaita. Aivan tavallisen nuorten miesten näköisiä hän he olivat niin kuin meidänkin vartiosotilaamme, jotka olivat siinä auton lavalla. Me pojathan olimme keskenämme kuvitelleet, etteivät ryssät ole tavallisten ihmisten näköisiä. Me olimme luulleet heitä ihmissyöjiksi, rosvoiksi ja hurjaa elämellisyttä pursuaviksi olennoiksi, gorilloiden kopioiksi! Siinä suhteessa me koimme nyt pettymyksen. – Toinen vangeista oli haavoittunut oikean jalan sääreen, jonka ympärille housunlah-

keen päälle oli kiedottu sideharsoa veren tulon ehkäisemiseksi. – se toinen vanki silitti kädellään haavoittuneen toverinsa hiuksia ja pyyhki hyvin likaisella rievulla hänen hikisiä, kivusta ja tuskasta hehkuvia kasvojaan. Haavoittunut sotilas valitti hiljaa koko ajan."²⁰

Kirjoitushetkellä edellisen kokemuksen lukijalle jakanut mies oli 66-vuotias. Vaikka aikaa on kulunut kokemuksesta yli 50 vuotta, hän muistelee sodan oikeiden kasvojen näkemisen muuttaneen käsitystä sodasta. Hän kuvailee ajatelleensa, ettei sota ollutkaan rohkeuden, miehekkyyden ja jalouden ilmentymää. Auton lavalla olleet desantit olivat veljeksiä, joista haavoittunut menehtyi.

Edellisen tekstikatkelman sävy korosti myötelämistä. Kirjoittajan perhetaustaan kuului isä, joka pyrki saamaan vankien olot inhimillisemmiksi. Poika näki, kuinka isä toimi vastoin ohjeita ja auttoi heiveroisiä, pakkasella huonoissa ryssyissä metsässä työskenteleviä vankeja. Myös kirjoittajan äiti kohteli vankeja hyvin ja puolisonsa pyynnöstä laittoi pakkassäällä korviketta paitsi puolisolalle, myös vangeille. Juomien vieminen kuului kertojana olevan pojan tehtäviin, minkä vuoksi hän omakohtaisesti osallistui vankien auttamiseen. Ne vangit, jotka eivät pystyneet hoitamaan tehtäviään, jouduivat vankileirille ammuttavaksi, tiesi poika.

Sotavankien kerrotaan olleen jopa kuin perheenjäseniä. Noin kuusivuotiaan muis-

14. SKS.KRA.SUKU 9076.1997, nainen, s. 1934.

15. Ks. Pauliina Latvala (toim.) (2001) *Suvun suuri kertomus. Muistitietoa itsenäisen Suomen vaiheista*, Kansanelämän kuvauksia 53, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 29–130.

16. SKS.KRA.SUKU 8814–8855.1997.

17. Ulla-Maija Peltonen (2003) *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 894, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 102–132.

18. SKS.KRA.SUKU 17747.1997, nainen, s. 1912.

19. Antti Laine (1990) 'Sotavankina Suomessa', teoksessa Silvo Hietanen (päätoim.) *Kansakunta sodassa 2: Vyö kireällä*, Helsinki: Valtion Painatuskeskus, 87–90; Jouko Kallioniemi (2001) *Nouseva Suomi 1944–1956*, Jyväskylä: Gummerus, 33–39; SKS.KRA.SUKU 5858; 19151.1997.

20. SKS.KRA.SUKU 1693–1697.1997, mies, s.1931.

toissa sotavanki, ukrainalainen sahanasettaja oli hyväntuulinen ja iloinen. Luottovangiksi kutsuttu mies oli leikkisä lapsillekin, ja perheen isä luotti suojattiinsa. Perheelle oli ilmoitettu, ettei vanki ole vaaraksi lähiympäristölle. Vanki istui ruokapöydässä yhtä aikaa ja söi samaa ruokaa kuin isäntäperhe. ”Ja me emme osanneet häntä syrjiä, sorsia tai muutenkaan aliarvioida ja emme me häntä halveksineet. Nyt sitä meidän suhdetta vähän ihmettelen.”²¹

Myös tyttöjen kertomuksissa muisteltiin yhteiseloa peltotöihin saatujen sotavankien kanssa. Tyttöjen muistoissa yhteiselo venäläisten sotavankien kanssa osoittautuu harmittomaksi. Vuonna 1930 Tervolassa syntynyt nainen kertoo myönteisistä kokemuksistaan:

”Vanhempani olivat oikeudenmukaisia, venäläisiin ja inkeriläisiin suhtauduttiin myötämielisesti, aivan varmasti heillä oli mukavammat olot kuin meidän pojillamme linjassa. Kun sotavankia täytyi viedä takaisin leiriin, vaihtaa, oli murheellista nähdä itkuiset lähdöt. He olivat kiintyneet perheeseen, eniten kuitenkin tulevaisuuden tuntemattomuus aiheutti ahdistusta ja pelkoa.”²²

Vähän alle 10-vuotiaan tytön näkökulmasta siperiläinen kolhoosinjohtaja Ivan oli rehti, toisin kuin leningradilainen tehtaantöyläinen Grigori:

”Ivan piti kyllä Grigoorin kurissa, pieksikin tämän kerran, kun Grigori oli yrittänyt varastaa isäni rukkaset. Ivanilla ja Grigorilla oli meillä oma kessumaa, vaikka isäni ei itse tupakoinut – – vangit tekivät veljelleni ja minulle lahjaksi rasiat, veljelleni puisen, kirjan muotoisen ja minulle olkisen. Kerran Ivan toi meille suklaata. Vangit olivat saaneet sitä Punaisen Ristin kautta. Otimme suklaan vastaan ja kiitimme, mutta emme uskaltaneet syödä suklaata, vaikka emme olleet saaneet sitä herkkua moneen vuoteen. Perheemme arvosti kovasti tuota lahjoitusta, vaikka suklaat jäivätkin syömättä.”²³

Sotavankeihin luottamisesta ja ystävällisestä kohtelusta on muistoja myös niillä henkilöillä, jotka osallistuivat vuonna 1999 *Kottilieden* järjestämään muistitiedon keruuseen naisten ja lasten talvisodasta.²⁴

Lapset yhteiskunnan apuna

Suomalaisilla tytöillä oli sotavuosina mahdollisuus liittyä pikkulottiin jopa kahdeksanvuotiaana. Pikkulottien tehtäviin kuuluivat muun muassa ensiavun opetteleminen, käsityöt ja muonitusapuna toimiminen. Pikkulottiin kuului lähes 50 000 tyttöä jatkosodan loppupuolella. Tyttötyötä tehtiin eniten Pohjois- ja Itä-Suomessa.²⁵ Kuten seuraava kirjoittaja muistelee, mukaan liittymistä ei Sortavalassakaan tarvinnut pohtia:

”Jo ennen talvisotaa olin liittynyt pikkulottiin, kuten kaikki ystäväni. Seminaarin naisopiskelijat olivat johtajina. Kokouksissa leikkasimme sideharsokangasta kapeiksi kasitaleiksi ja rullasimme ne, kudoimme ampumasormikkaita, teimme omatekoisia kaasunaamareita. Lottapukua en koskaan saanut, se oli liian kallis hankinta. Lottamerkin sain ostaa kuitenkin.”²⁶

Lottapuvun nähtiin lisäävän toimintamotiivaatiota, ja vähävaraisia autettiin puvun hankinnassa, vaikka yllä oleva nainen ei pukua saanut tai ei ollut avun saannista ehkä edes tietoinenkaan. Puvun käyttö oli vapaaehtoista. Pikkulottien ideologista samastumista isänmaallisuuteen pyrittiin edistämään tunnuslauseella ”Ilomielin valmiina palvelemaan kun kutsuvi syntymämaani”. Innokkaimmat nuoret valehtelivat ikänsä päästäkseen lotaksi. Reippauteen, huomauttaisuuteen ja tottelevaisuuteen kasvatetut pikkulotat toimivat aikuisten lottien apuna. Muiden tehtävien ohessa 15–16-vuotiaat lotat toisinaan siistivät ruumiita, ennen kuin vainajat lähetettiin haudattavaksi. Lottien muistitietoa kerättiin ensimmäisen kerran 1970-luvulla, jolloin lotat muistelivat kaikkia muita työtehtäviä paitsi kaatuneiden evakuointikeskuksessa työskentelyä. Myös vuonna 1997 kerättyssä aineistossa teemaa käsiteltiin hyvin harvoin.

Kun vuonna 2000 haastattelin yhtä Suvun suuri kertomus -keruuseen vastannutta lottaa, vainajan käsittely tuli puheeksi. Hän oli työskennellyt lottana Kainuun rajavartiostossa, Kajaanin sotilaspiirin alueella 15–16-vuotiaana. Ilman sairaanhoitajan koulutusta, ainoastaan pikkulotille suunnatun ensiapukurssin sekä perheystävän vahvan tuen turvin hän teki hermoja koettelevaa työtä. Lot-tatehtävissä joutui valvomaan välillä yhtä-jaksoisesti kaksi viikkoa. Vainajien käsitte-lyyn kertoja suhtautui asiallisesti ja kertoikin ilman suurempaa pelkoa vieneensä jalkoja uuniin poltettavaksi tai ottaneensa kypärän sisältä puoli päätä pois.²⁷

Poikien kannalta sotatilanne oli ehkä hie-man erilainen. Aikuisen miehen mallina oli puolustava ja taisteleva sotilas. Toisaalta mielikuvat sotilaista murtuivat helposti, kun isä tai veli saapui rintamalta kotiin ja esiin-tyi tuttuna ja turvallisenä omaisena. Poikien sotaleikit vaihtuivat usein vakavimmiksi, kun heille tuli mahdollisuus osallistua soti-laspoikien toimintaan. Jatkosodan alussa suojeluskuntajärjestöjen poikatoimintaa laa-jennettiin ja organisoitiin uudelleen. Tuol-loin nimeksi tuli Sotilaspojat. Tilastojen mukaan vuoden 1944 alkaessa sotilaspoi-kaosastoja oli 684 ja niissä poikia yli 72 000. Sotilaspojat olivat iältään 10–17-vuotiaita, joista vanhimpien tehtäviin kuuluivat soti-lasluontoiset toiminnot. Tällaisia olivat esi-merkiksi lähetti- ja ilmasuojelutehtävät.

Sotilaspoikien haluttiin samaistuvan soti-laisiin, sillä heille annettiin suojeluskunta-pukua muistuttava univormu arvomerkkei-neen. Sotilaspoikien toiminta vaikuttaa ol-leen melko huoletona, jos sitä tarkastelee helpoimpien tehtävien valossa. He pitivät kerhoiltoja, opintoretkiä, juhlia, talkoita ja harrastivat liikuntaa. Toisaalta, kuten artik-kelin alussa ollut katkelma kertoi, pojille opetettiin myös ampumataitoja ja heidän tuli oppia selviytymään maastossa. Sotilas-poikatoiminnassa kiinnitettiin myös huo-miota koti, uskonto ja isänmaa -arvojen omaksumiseen. Miehet, joiden lapsuuteen kuului sotilaspoikatoiminta, ovat vuonna 1992 perustaneet Sotilaspoikien perinneliit-to ry:n. Myös sotilaspoikapatsaan pystyttä-minen Lahteen vuonna 1997 ja sotilaspoi-

karistien myöntäminen vuodesta 1991 ovat osaltaan todistaneet näiden poikien sotako-kemusten merkittävyyttä.²⁸

Työtä aamusta iltaan

Työnteko tuli tutuksi lapsille, koska elämä kotona jatkui ilman työikäisiä miehiä. Tämä tarkoitti myös äitien kiirettä. Jatkosodan ai-kaan laki määräsi nuoret töihin uittomaille, sahoille ja maatalouteen paikkaamaan so-tatarviketeollisuuden puutteita. Työvelvol-lisuus koski jopa kymmenvuotiaita, jotka pystyttiin valjastamaan aputyövoimaksi. Hieman vanhemmat, 14-vuotiaat, olivat töi-den vuoksi poissa kotoa pitempiäkin aiko-ja. Lapsityövoiman enemmistönä olivat 15–17-vuotiaat nuoret, jotka tekivät kymme-nen tuntia päivässä miesten töitä kuutena päivänä viikossa. Työleireillä tarjottu ravin-to oli yksipuolista.²⁹ Elämä oli työkeskeistä myös työvelvollisuusikäisiä nuoremmilla lapsilla. Samoin työntekoon joutuivat monet pääkaupunkiseudulta maalle turvaan lähe-tetyt lapset. Eräs vastaaja kertoo tehneensä töitä talon lasten kanssa päivittäin kasvi-maalla ja metsässä. Vielä aikuisena hän pohtii, oliko niin runsas työtaakka maalle sijoittamisen tarkoitus.³⁰ Samantapaisia muistoja on myös niillä nuorilla, jotka si-joitettiin työmiehen rooliin omalle alueel-le:

21. SKS.KRA.SUKU 5862–5863.1997, mies, s. 1935.

22. SKS.KRA.SUKU 1938.1997, nainen, s. 1930.

23. SKS.KRA.SUKU 9082.1997, nainen, s. 1934.

24. Ks. Valkonen (toim.) (2000) 16–18.

25. Pia Olsson (1999) *Eteen vapahan valkean Suomen. Kansatieteellinen tutkimus loittatoiminnasta paikallisel-lä tasolla vuoteen 1939*, Suomen Kansatieteellinen Arkisto 45, Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys, 201; Vilho Lukkarinen (1981) *Suomen lotat. Lotta Svärd-järjestön historia*. Suomen naisten huoltosäätiö, Por-vo: WSOY,103.

26. SKS.KRA.SUKU 29691–29704.1997.

27. SKSÄ 134.2000, nainen, s.1929. SKSÄ = Suomalai-sen Kirjallisuuden Seuran äänitearkisto

28. [www.http://members.surfeu.fi/sotilaspojat](http://members.surfeu.fi/sotilaspojat) (Soti-laspoikien perinneilta ry:n kotisivut); http://www.veteraanienperinto.fi/suomi/t_pankki/ryhmat/sotilas-pojat.htm (Veteraanien perintö).

29. Jouko Kallioniemi (1995) *Naiset isänmaan asialla 1939–194*, Turku: Veteraanikirjat, 33, 37–39.

30. SKS.KRA.SUKU 29691–29704.1997, nainen, syntymä-ikä ei ole tiedossa.

”Tähän taloon sitten jouduin 'ainoaksi pojaksi'. Sota-aikana eivät lapsetkaan joutaneet 'hortoilemaan', vaan aamulla piti kuudelta nousta ruokkimaan hevosia ja vielä illalla yhdeksältä hoitaa iltatalli. Lehmille pumpattiin vesi käsipumpulla. Lehmiä oli toistakymmentä, hevosia neljä ja pienkarja päälle kuten kanat ja siat.”³¹

Sota-aikaa ei kuitenkaan voida pitää työn- teon kannalta ainutlaatuisena ajanjaksona lasten elämässä, sillä varhaislapsuus maa- seudulla sisälsi itsestäänselvytyksenä työn- teon. Työn paljoudesta johtunut työn- teon arvostaminen ja välttämättömyys määrit- telivät lasten ajankäyttöä myös rauhan aikana. Lapsuusmuistoissa leikki ja työnteke eivät aina ole edes erotettavissa toisistaan. Jo alle kouluikäiset saattoivat olla aikuisten apuna useissa maatalouteen liittyvissä töissä. Ai- kuisten aikaa ja vaivaa säästäessä lapset kokivat toisaalta ylpeyttä ja tyytyväisyyttä suorituksistaan, toisaalta muistoissa näkyy myös vastenmielisyys passaamisesta.³² Pula elintarvikkeista kosketti myös lasten arkea, sillä viljavarastojen huetessa ruokaa sää- nösteltiin. Seuraavassa aineistoesimerkissä kertojana on pienviljelijäperheen tytär Kem- peleeltä, joka joutui 1930–1940-lukujen tait- teessa, ollessaan tuolloin 13-vuotias, ilman suojaimia ”pilketehtaalle pöllejä kuorimaan ja sirkkelin hakkuriin”. 15-vuotiaana hänen työpaikkanaan oli kaupungin ammusteidas. Kertoja kommentoi virallisen historian mie- likuvaa siitä, että Amerikasta saatiin apua; se ei yltänyt kertojan perheeseen, vaikkakin nälänhätä ylsi:

”Jatkosodan aikana mitään ei saanut kaupoista. Vaatteet ja kengät hajosivat pidossa, eikä meillä ollut komerot täynnä entisiä niin kuin nykyisin. Kauppiat myivät vain tiskin alta tuttavilleen, emmekä me nähneet koskaan niitä ameriikan pakettejakaan, joista nykyisinkin vielä kerrotaan.”³³

Sota-ajan poikien muistoja tutkinut Erkki Kujala toteaa, että lapsuuskokemuksista voimakkaimmin esiin nousivat työ, pelko ja selviytymään oppiminen. Nämä teemat ei-

vät Kujalan mielestä kuitenkin sävyttyneet niin negatiivisesti kuin voisi olettaa. Ensin- näkään miehet eivät olleet katkeria siitä, että joutuivat jo lapsena raskaisiin töihin, vaan katsoivat sen olleen välttämätöntä toi- mintaa isänmaan hyväksi. Miehet kokivat myös, että vaikeuksien vuoksi he oppivat jo lapsena kekseliäiksi ja kärsivällisiksi. Pel- ko on teemoista ainoa, joka palautuu vuo- sikymmenienkin jälkeen konkreettisena negatiivisena tunteena. Muistot mustista verhoista ja lentokoneen äänistä ovat jää- neet lapsen mieleen turvattomuutta tuonee- na arkisena asiana. Samoin miehet kertoivat Kujalan tutkimuksessa pelänneensä sota- vankeja ja venäläisiä desantteja.³⁴

Sodan jaloista Ruotsiin siirrettyjen lasten ja kotimaahan jääneiden lasten kokemuksia on pyritty vertailemaan. Tutkimuksen mu- kaan ryhmät eivät merkittävästi eroa toisis- taan, sillä molemmat liittyivät lapsuuteen kipeitä muistoja. Kuitenkin traumaperäisiä stressioireita löytyi vain Suomessa lapsuu- tensa viettäneillä. Selviytymistä olivat autta- neet hyvät ihmissuhteet – olivat he sitten sukulaisia tai ennalta tuntemattomia ulko- maalaisia – kyky sopeutua sekä myönteinen elämänasenne.³⁵

Sota ja koulunkäynti

Erityisesti kouluun liittyen lasten tunteita leimasi sota-aikana normaaliarjen odotus. Lasten työntekokin oli osaltaan seurausta myös siitä, että sota keskeytti koulujen toi- minnan. Heidän vapaa-aikansa täyttyi pel- loilla ja muissa kodin töissä. Osalla oppi- laista sota tarkoitti koulunkäynnin viivästy- mistä, nuorimmilla koulun aloittaminen lykkääntyi. Osa oppilaista puolestaan joutui sodan vuoksi vaihtamaan koulua, koska ti- loja tarvittiin sotilasmajoitukseen. Tällöin koulumatka saattoi tulla pidemmäksi ja tur- vattommaksi jo desanttien pelosta. Vii- purilainen nainen muisteli, että hälytysten ajaksi mentiin koulun kellariin. Hälytysten loputtua lasinsirpaleita oli kaikkialla. Ker- tojan koulussa oli aamu- ja iltavuorot, ja kertojan veli oli iltavuorossa. Pelkojen vuoksi veljen kouluopetus vaihdettiin koti- opetukseen.³⁶

Alla olevan, Kempeleellä syntyneen toimistonhoitajan elämänvaiheisiin kuuluu kotiseudun jättäminen ja evakkoon lähteminen Pohjanmaalle. Perheen isä oli pitänyt tyttöjen kouluttamista turhana, koska he menevät kuitenkin naimisiin, mutta äiti oli korostanut koulutuksen tärkeyttä perustellen kantaansa sillä, ettei tytär kuitenkaan tule saamaan suurta perintöä. Koneasentajana työskennellyt isä ja kotiäiti eivät pitäneet taloudellisesti mahdollisena tyttärensä menoa Sortavalassa sijaitsevaan oppikouluun. Kirjoittajan toiveena oli ollut opettajan työ. Hän jäsentää elämänsä kulkua ja katkeruuttaan kohtalolle:

”Sitten sota lopetti ajatuksen mistään opinnoista, ja viimein avioliitto ja lapset löivät viimeisen sinetin. Joskus olen katkera kohtalolle”.³⁷

Tyttöjen näkökulmasta katsottuna oleellista muistelussa on vielä se, mitä seurauksia koulutuksen vähäisyyden katsotaan aiheuttaneen myöhemmässä elämässä. Sota oli väliaikainen tai pysyvä muutos kaikille kotiseutunsa, ystävänsä ja tutut koulunsa jättäneille evakoille. Kirjoittajilla on ollut voimakas tarve pohtia myös sitä, kuinka asiat olisivat, mikäli menneisyys olisi ollut toisenlainen. Nykyisyys ja menneisyys tuotetaan kerronnassa sodan vaikutusten ja kokemusten herättämien tunteiden ympärille. Vastaajat valistavat lukijaa historian tapahtumista tai todistavat kertomuksillaan tietyn ryhmän tai ikäluokan kokemuksia.

Lasten kokemukset maaseudulla voivat olla erilaisia kuin kaupungissa eivätkä sotavuodet toisilla kertojilla muodosta suurta eroa muihin vuosiin. Enemmistöä sota kuitenkin kosketti fyysisenä, emotionaalisenä tai taloudellisenä turvattuutena: he menettivät läheisen, miesten poissaolo tuntui työ määrän lisääntymisenä ja köyhyytenä. Lisäksi pommit, desantit ja puhe sodasta pelottivat ja aiheuttivat ahdistusta.³⁸

Sotavuosista kertoessaan kirjoittajat pohjivat, olivatko kerrotut kokemukset ristiriidassa historiakulttuurin esittämien mielikuvien kanssa. Tekstit kulkevat kahdessa aikatasossa; kertomusten kohteena oleva aika

tapahtumiseen kuvailtiin suhteessa siihen, mitä historian kulusta tänä päivänä tiedetään. Kirjoittajat analysoivat myös sodan vaikutusta kodin ilmapiiriin. Useimmat sodassa olleet isät on koettu ankarina kasvattajina; äkäisinä ja ruumiilliseen kuritukseen taipuvaisina. Tämän on nähty heijastuneen seuraavan sukupolven isänä olemiseen.³⁹ Sodan vaikutukset kasvatukseen ilmenevät seuraavassa, vuonna 1940 syntyneen miehen muistelussa:

”Kotimme oli hyvä, rakkaudellinen, mutta kuitenkin aina kaiken yllä oli olemassa musta pelko kuolemasta. Se kasvoi aina aamusta iltaa kohti äidin kyynelissä tai isän tuskaisessa katseessa ja käsittämättömässä käyttäytymisessä joka ei sietänyt turhia ääniä, meteliä tai lasten itkua”.⁴⁰

Kertojan lapsuusmuistot sijoittuvat todennäköisesti jo rauhan aikaan. Aikuisten kuolemanpelko kertonee jälkijännityksestä sekä käsittelemättömistä tunteista ja kokemuksista. Vanhemmat eivät pystyneet normaaliin perhe-elämään, vaan käyttäytyivät lasten mielestä käsittämättömästi.

31. SKS.KRA.SUKU 15979.1997, mies, syntymäaika ei ole tiedossa.

32. Pirjo Korhokangas (1996) *Muistoista rakentava lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muisteluissa*, Kansatieteellisiä julkaisuja 42, Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys, 83–99.

33. SKS.KRA.SUKU 3302.1997, nainen, s. 1926.

34. Erkki Kujala (2003) *Sodan pojat. Sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskokemuksia isyyden näkökulmasta*, Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 222, Jyväskylän yliopisto, 102–106.

35. Eila Räsänen (1996) 'Kokemusten vertailua naapurimaassa ja Suomessa sota-ajan viettäneiden lasten kesken', teoksessa Aura Korppi-Tommola (toim.) *Sotalapset*, Tutkimusraportti, Helsinki: Mannerheimin Lastensuojeluliitto, 17–19.

36. SKS.KRA.SUKU 1997. 9084, nainen, s. 1934.

37. SKS.KRA.SUKU 25055.1997, nainen, s. 1925; ks. myös Valkonen (toim.) (2000) 16–18.

38. Ks. lisää Ilse Eriksson-Stjernberg (1996) 'Mitä lapsen koetusta sodasta aikuisena mielessä? Suomalaisen sotakokemuksia sarajevolaistytön kokemuksiin peilaten', teoksessa Aura Korppi-Tommola (toim.) *Sotalapset*. Tutkimusraportti, Helsinki: Mannerheimin Lastensuojeluliitto, 20–45.

39. Kujala (2003) 102–106, 114.

40. SKS.KRA.SUKU 517.1997, mies, s. 1940; Ks. myös SKS.KRA.SUKU 12304.1997, nainen s. 1958.

Sota katkaisi lapsuuden

Sotavuosien lapsuuskokemuksia muistelleet kirjoittajat muodostivat omasta näkökulmastaan kertomuksen, jossa painottuivat lapsuuden sotakokemukset ja niiden seuraukset. Kotimaahan jääneiden henkilöiden lapsuudenmuistoissa on jatkuvasti läsnä turvallisuuden vivahde, mutta siltikään kukaan heistä ei ilmaissut mielipidettään siitä, että heidät olisi pitänyt lähettää turvaan muihin Pohjoismaihin. Sota hahmotetaan kertomuksissa aikakaudeksi, joka katkaisi lapsuuden ja jolloin he olivat hyödyksi aikuisille. He osallistuivat monin tavoin siihen työhön, jota kotirintamalla tehtiin voimien mukaan. Toiminta sotilaspojissa ja

pikkulotissa voimistaa entisestään tunnetta tarpeellisuudesta.

Lapsien kokemusten kautta sota näyttäytyy inhimillisempänä, vihollisesta piirtyy tavallisten ihmisten mielikuvia. Lasten vihollinen ei ollut pelkästään kaukana siellä jossain, vaan myös sotavankina työskentelemässä kotipellolla. Lapset näkivät myös perheenjäsenten tunnekirjon viholliseen, kun esimerkiksi isä auttoi huonosti kohteltuja sotavankeja pakkasella tai vankeja kutsuttiin luottovangeiksi. On vaikea sanoa, suhtauduttiinko kotitalalle työskentemään sijoitettuihin sotavankeihin yleisesti niin myönteisesti kuin tutkimusaineistoni kertomuksissa.

SEIJA-LEENA NEVALA-NURMI

Nuoria maanpuolustajia vai suomalaisia lapsisotilaita?

Vapaaehtoisen maanpuolustusliikkeen Suojeluskuntaopojat ja Pikkulotat olivat 1930- ja 1940-luvulla Suomen suosituimpia lapsi- ja nuorisjärjestöjä. Oliko nuorisotyö pelkätään ylhäältä johdettua vai avasiko se sota-ajan nuorisolle myös mahdollisuuden toimia ja vaikuttaa? Artikkeliki käsittelee nuorison maanpuolustusharrastusta myös sukupuolinäkökulmasta ja lapsisotilastematiikan kanalta.

■ ”Kotien puolustustahtoinen henki ei saa jättää ulkopuolelleen myöskään varhaisiän nuoria. Ennemmin tai myöhemmin se on oleva olennainen osa meidän järjestökasvatuksessamme. Näemmekö, että lapsen hymyyn kätkeytyy elämän lupaus ja nuoren katseen kysymykseen vakavuus? Jos tämän näemme, täyttää valtava ilo mieleemme. Me tunnemme seisovamme tulevaisuuden edessä, josta kantautuu ihmeellinen näky: ’niin kuin aamurusko levitetynä vuorten yli, tulee lukuisa ja väkevä kansa.’¹

Näin visioi lottajohtaja Fanni Luukkonen järjestönsä tulevaisuutta Jyväskylän lottapäivillä kesällä 1930. Hänen tavoitteenaan oli tyttötyön aloittaminen lottien siipien suojoissa. Suojeluskuntien poikatyö oli virallistettu jo muutamia vuosia aikaisemmin, joten vapaaehtoisessa maanpuolustusliikkeessä aika oli lopulta kypsä tyttöjenkin toiminnan organisoimiselle. Suojeluskunnat ja Lotta Svärd aloittivat nuorisotoimintansa valtakunnallisesti ja keskitetysti aikana, jolloin molemmat järjestöt olivat jo vakiinnuttaneet asemansa suomalaisessa järjestökentässä.

Nuorisotoiminnan avulla aikuisjärjestöt pyrkivät turvaamaan sekä suojeluskunta- ja lotta-aatteen että vapaaehtoisen maanpuo-

lustustoiminnan jatkuvuuden. Tytöistä ja pojista pyrittiin kasvattamaan määrätietoisesti uusia, aatteen sisäistäneitä jäseniä aikuisjärjestöihin. Koska toimintamuodot oli suunniteltu lapsia kiinnostaviksi, suojeluskuntaopojista ja pikkulotista tuli 1930- ja 1940-luvun suosituimpia nuorisjärjestöjä. Ne innostivat erityisesti maaseudun tyttöjä ja poikia. Lisäksi porvarillisissa piireissä vanhemmat, perhe, suku, opettajat ja ystäväpiiri tukivat yleensä varauksettomasti nuorison vapaaehtoista maanpuolustustoimintaa. Järjestöjen suosio lisääntyi entisestään sota-aikana, jolloin muun muassa nimenmuutoksen (Sotilasopojat ja Lottatyöt) tavoitteena oli houkutella lisää jäseniä myös vasemmistokotien lapsista ja nuorista.

Artikkelissani pohdin suojeluskuntien ja Lotta Svärdin nuorisotyön luonnetta ja sukupuolen rakentumista nuorison toiminnassa. Miten selkeästi suojeluskuntaopojien ja pikkulottien kasvatuksessa ja toimintamuodoissa näkyivät sota ja siihen valmistautuminen? Entä mitkä olivat tyttöjen ja poikien tehtävät vapaaehtoisessa maanpuolustustyössä? Lotta Svärd ja suojeluskunnat korostivat mieluusti nuorisjärjestöjensä kotimaisia lähtökohtia ja toimintamuotoja, mutta varsin helposti voi havaita niiden yhteyden aikakautensa eurooppalaisittain muodikkaaseen militarismiin ja nationalismiin.² Sota-aika muutti nuorisjärjestöjen luonnetta ”vakavampaan suuntaan”, joten tarkastelen artikkelissani myös sodan vaikutusta Lottatyttöihin ja Sotilaspoikiin.

Lapsia on pidetty ja pidetään ennen kaikkea sotien uhreina ja kärsijöinä, mutta lapsisotilaita eri aikakausina ja eri ympäristöissä tutkinut David M. Rosén tuo lapsisotilaat esiin myös selviytyjinä, usein aikuisia neuvokkaampina toimijoina. Tällaisena esimerkkinä hän mainitsee toisen maailmansodan aikaiset juutalaisten nuorten ryhmit-

1. Fanni Luukkonen, Nuoriso ja järjestötulevaisuus. Jyväskylän lottapäivillä kesällä 1930 pidetty esitelmä. Fanni Luukkosen Puheita ja esitelmää, PK 1002, SA.

2. Johanna Taskinen (1992) *Suojeluskunta- ja Lotta Svärdin nuorisokasvatus vuosina 1928–1944*. Suomeksi historian pro gradu-tutkielma, Helsingin yliopisto, historian laitos, 63–70; ks. myös Oskari Väänänen (1941) *Nuoriso aseissa. Maanpuolustuskasvatus Euroopan eri maissa*, Jyväskylä: Gummerrus.

tymät Puolassa.³ Artikkelissani tarkastelen erityisesti lapsia ja nuoria aktiivisina toimijoina suhteessa sotaan ja vapaaehtoiseen maapuolustustoimintaan. Pohdin myös, voidaanko vapaaehtoisten maapuolustusjärjestöjen sanoa tuottaneen Suomeen oman aikansa lapsisotilaita. Miten selvästi maapuolustuksen sisällöt ja tavoitteet näkyivät sotilaspoikien ja lottatyttöjen kasvatuksessa ja mitkä olivat tyttöjen ja poikien roolit sodan pelossa elävässä ja sotaa käyvässä Suomessa?

Toimivat pojat

Suojeluskuntien nuorisotoimintaa käynnistettiin jo melko pian sisällissodan jälkeen. Suojeluskuntatoiminnasta kiinnostuneille pojille suunnatut ns. oravakomppaniat⁴ aloittivat vuosina 1918–19, jolloin niitä syntyi eri puolille maata. Yleensä kyse oli toiminnan järjestämisestä alle 17-vuotiaille pojille, sekä toisinaan myös partioyhdistysten muuttamisesta oravakomppanioiksi. Poikakysiköt muodostuivat paikallisten olosuhteiden ja resurssien mukaisesti, eikä mitään yhtenäistä toimintaohjelmaa ollut olemassa. Käytännössä pojille opetettiin aikuisten sotilaiden perustaitoja sulkeisissa joko aseiden kanssa tai ilman. Alkuinnostuksen jälkeen oravakomppanioiden toiminta hiipui muutamassa vuodessa. Keskeisinä syinä on pidetty resurssien, poikatoiminnan ohjelman ja ohjaajien puutetta. Myös yleisellä suojeluskuntainnostuksen laantumisella ja liian yksipuolisella sotilaallisella koulutuksella on katsottu olleen vaikutuksensa.⁵

Poikatoimintaa lähdettiin 1920-luvulla kehittämään uudenaikaiselta pohjalta. Lopulta vuonna 1928 Suojeluskuntain yliesikunta julkaisi valtakunnallisen poikatyön ohjelman, joka jaettiin maan suojeluskuntapiireihin toiminnan ohjenuoraksi. Ohjelman julkistamista edelsi vuosien julkinen keskustelu ja toiminnan suunnittelu. Lopulta sen keskeiseksi sisällöksi muodostui poikien isänmaallinen kasvatusta erityisesti urheilun ja liikunnan avulla. Vuoden 1928 suojeluskunta-asetus ei estänyt ase- ja ampumakoulutuksen perusteiden opettamista pojille, mutta kielsi selvästi heidän henkilökohtaisen aseistamisensa. Suojeluskuntapoikien

historian kirjoittaneen Elja Purasen tulkin mukaan erityisesti tämä rajausta estä poikasotilaiden kasvattamisen ja kouluttamisen varsinaisten suojeluskuntalaisten jatkeeksi.⁶

Vaikka liikunta ja urheilu olivat suojeluskuntapoikatoiminnan keskeisiä elementtejä, erityisenä päämääränä oli kasvattaa pojista 'kunnan kansalaisia', fyysisesti vahvoja sekä henkisesti vastuuntuntoisia ja kunnollisia. Suojeluskuntapoikien kasvatuseriaatteet eivät juuri eronneet aikakautensa muista keskiluokkaisista nuorisojärjestöistä. Myös työväenliikkeen nuorisojärjestöjen ihanteet olivat 1930-luvulla samankaltaisia, tosin niistä puuttui isänmaallisuuden korostaminen. Sotien välisenä aikana enemmistö suomalaisista asui maalla ja sai toimeentulonsa maataloudesta, joten maaseudun poikien motivointi mukaan oli järjestöille ensisijaisen oleellista. Suojeluskuntapoikien johtajat

3. David, M. Rosén (2005) , *Armies of the Young, Child Soldiers in War and Terrorism*, New Brunswick (N.J.): Rutgers University Press, 19–56.

4. Elja Puranen (2001) *Poikasotilasta sotilaspoikiin*, Viitasaari: Sotilaspoikien perinneliitto, 102–107. Nimitys on saanut alkunsa Helsingin suojeluskuntien yhteyteen perustetun poikaosaston nimestä. Pentti Pirhosen mukaan nimitys annettiin jo vuonna 1917. Helsingin suojeluskuntapiirin historian kirjoittaneen Stig Roudasmaan mukaan nimitys annettiin Helsingin I Suojeluskuntataljoonan nuorten harjoituskomppaniolle syksyllä 1918. Nimityksen alkuperä ei ole yksiselitteinen, mutta se on mahdollisesti peräisin partioitoiminnasta, jossa käytettiin nimitystä poikien orava-vartio. Helsingin poikien harjoituskomppaniaa johti lehtori ja partiojohtaja Blomqvist. Pääkaupunkiseudun partio-poikatoimintaa tutkinut Heikki Hakala uskoo, että Blomqvistin johtama partioliippukunta Helsingin Ressut muutui oravakomppaniaksi, koska maininnat siitä loppuivat juuri syksyllä 1918. Oravakomppania-nimen rinnalla käytettiin myös poikakomppania-nimeä.

5. Pentti Pirhonen (1977) *Suomalaisia sotilaspoikia. Oravakomppanioista It-pattereille*, Hämeenlinna: Arvi A. Karisto, 53–58; Matti Aalto (1984) *Suojeluskuntien poikatoiminta 1928–1944. Toimintamuodot, aatemaaailma ja suhteet muihin nuorisojärjestöihin*, Suomen historian pro gradu, Helsingin yliopisto, Historian laitos, 7–9; Puranen (2001) 107–110.

6. Suomen Asetuskokoelma nro 156/1928. ”Suojeluskunnan jäseneksi älköön otettako nuorukaista, joka ei ole täyttänyt seitsemäätoista vuotta. Kuitenkin voi suojeluskunta sopivan liikuntakasvatuksen ja harjoitusten muodossa antaa valmistavaa sotilaallista koulutusta nuorukaisille, jotka eivät ole täyttäneet seitsemäätoista vuotta. Saatakoon heitä käyttää myös läbettehtäviin ja pienempien askareitten suorittamiseen, mutta älköön heitä aseilla varustettako.”; Aalto (1984) 11–14; Puranen (2001) 125.

pitivät maaseudun nuorten luontaista elinvoimaa ja reippautta hyvänä vastapainona kaupunkilaisnuorison ”veltoudelle”.⁷

Suojeluskuntapoikien tarkasti ohjeistettu toiminta ja koulutus tähtäsivät poikien sotilaalliseen maanpuolustusvalmiuteen. Koulutus koostui paikallisista kokoontumisista sekä erilaisista koulutus- ja leiripäivistä. Leirit olivat erityisen tärkeitä, koska niillä oli mahdollisuus syventyä koulutuksen eri osaluokkiin perusteellisemmin kuin yhden illan kestävässä harjoituksissa. Leirien suunnitteluun pojilla itselläänkin oli mahdollisuus vaikuttaa: suojeluskuntain poikaosastojen leiriohjeen mukaan ”leiriin oli saatava sissitoiminnan ja erämaantunnon maku ja Robinson-henki sekä poikiin se tunne, että he itse olivat mukana suunnittelemassa, valmistelemassa, toteuttamassa ja lopuksi purkamassa ikioman leirinsä. Kaikenlainen aikuisten koulumainen paimentaminen, saarnailu ja liiallinen sotilaallisuus oli tällöin unohdettava.”⁸

Suojeluskuntapojat harrastivat monipuolisesti liikuntaa, kuten hiihtoa, uintia ja yleisurheilua, mutta silmiinpistävän runsasta oli myös sotilaallinen koulutus. Myös muutamat suojeluskuntapoikien urheilulajit, kuten suunnistus ja pesäpallo palvelivat sotilaskoulutuksen päämääriä. Poikien ampu- makoulutus oli ns. valmistavaa, jossa pääasiassa tutustuttiin mm. ampuma-asentoihin ja aseiden käsittelyyn. Varsinaista ammuntaa oli melko vähän. Pojat saivat sotilaskoulutusta myös maastoleikeissä, joita pidettiin hyvin merkityksellisinä, koska aseistamattomille pojille ei voitu antaa taistelajakoulutusta.⁹ Lauri ”Tahko” Pihkalan mukaan ”liikkuvaisuuden, suunnistamisen, maalien keksimisen ja maastoutumisen ohella leikki kirkastaa osanottajilleen mahdollisimman selvästi johtamistaidon ratkaisevan merkityksen, ensin tässä leikissä ja sitten yleensä sodankäynnissä.”¹⁰ On helppo havaita, että maastoleikeissä vahvistettiin ja käytettiin hyväksi poikien yleistä ja hyväksyttyä intoa sotaleikkeihin.

Suosioistaan huolimatta suojeluskuntapojilla oli myös kilpailijoita. Partio- ja suojeluskuntajärjestö oli aloittanut toimintansa Suomessa jo 1910-luvulla, ja partiota pidettiin esimerk-

kinä suojeluskuntapoikien toiminnalle. Se oli antanut virikkeitä myös monille muille eurooppalaisille sotilaallisille nuorisjärjestöille. Partiotyötä oli kuitenkin vuosisadan alkupuolella Suomessa aktiivisesti lähinnä vain suuremmissa kaupungeissa kun taas suojeluskuntapojien toiminta sai jalansijaa ensiksi erityisesti maaseudulla.¹¹

Molemmat järjestöt kilpailivat samoista potentiaalisista jäsenistä, mutta yleensä suojeluskuntapojat pääsivät voitolle tässä kisassa. Suojeluskuntapoikien ampumaharrastuksen ja ”sotilaallisen meininigin” katsotaan olleen juuri se vetonaula, joka innosti poikia enemmän kuin partiotyö. 1920- ja 1930-luvun valkoisen Suomen ilmapiirissä maanpuolustuksen arvostus ja kansakoulussa korostettu isänmaallisuus epäilemättä suuntasivat poikien intoa suojeluskuntatoimintaan. Muutoin hyvin samankaltaisessa partiotöiminnässä ei tätä toimintamuotoa ollut ja sen suosio hiipuikin selkeästi 1930-luvulla.¹² Partiotöiminta oli suunnattu myös nuoremmille pojille, mutta suojeluskuntapoiikiin pääsi mukaan vasta 12-vuotiaana ja toiminta siellä koettiin partiota ”miehekkäämmäksi.”¹³

Suojeluskuntapojajärjestöstä kasvoi maan suurimpiin ja vaikutusvaltaisimpiin lukeutuva nuorisjärjestö jo 1930-luvun loppuun mennessä, jolloin jäsenmäärä oli noin 30 000, mutta erityisesti talvisodan jälkeen jäsenmäärä kasvoi merkittävästi. Vuonna 1941 suojeluskuntapojista tuli itsenäinen järjestö ja sen nimi muutettiin Soti-

7. Hannes Raikkala (1964) *Suojeluskuntain historia III. Kamppaileva kansa. Määrätietoista rakennustyötä rauhan vuosina 1930–1930 sekä sotavuodet 1939–1944*. Vaasa: Hata, 265–266; Erkki Vasara (1997) *Valkoisen Suomen urheilijat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939*, *Bibliotheca Historica* 23, Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 539–563.

8. Aalto (1984) 21–24; Puranen (2001) 186–194.

9. Vasara (1997) 609–611, Puranen (2001) 197–208.

10. Raportti sk-poikaosastonjohtajien kesätoimintakursseista, kesä 1933, laatinut Lauri Pihkala, SkY Urheiluosasto Kansio H2, SA.

11. Liisa Savunen (1999) *Partiotyöt Suomessa 1910–1972*, Helsinki: Partio Scout, 9–15: Partiotöiminta aloitettiin keisarin käskystä vuonna 1909, mutta toiminta lakkautettiin 1911. Toiminta ei lakannut kokonaan, mutta vuonna 1917 se vapautui virallisesti ja Suomen Partioliiitto perustettiin 27.5. 1917.

12. Aalto (1984) 29–39.

13. Vasara (1997) 622–624; Puranen (2001) 164–167.

laspojiksi. Kahden vuoden kuluttua sillä oli yli 70 000 jäsentä,¹⁴ jotka olivat pääsääntöisesti maaseudulla asuvia 10–17-vuotiaita poikia. Poikajärjestöstä tuli tavoitteensa mukaisesti myös erinomainen väylä kasvattaa uusia jäseniä suojeluskuntiin. Erkki Vasaran tutkimuksen mukaan noin 70 prosenttia suojeluskuntapojista liittyi 17 vuotta täytettyään aikuisjärjestöön.¹⁵

Pienet tyttöapulaiset

Pikkulottatoiminnan aloittamisesta keskusteltiin Lotta Svärdin keskusjohtokunnassa heti 1920-luvun alussa,¹⁶ mutta virallisesti se alkoi vasta kymmenen vuotta myöhemmin. Etenkin maaseudulla pikkulottien paikallista toimintaa oli olemassa kuitenkin jo vuosia ennen valtakunnallisen työn alkamista.¹⁷ Keskeinen tavoite oli muodostaa suojeluskuntapojille sisarjärjestö, joka avustaisi ja tukisi heitä samaan tapaan kuin aikuiset lotat avustivat suojeluskuntia. Tyttöjen tehtävänä oli esimerkiksi varusteiden kerääminen poikien kesäleireille. Jo nimi pikkulotat kertoo paljon tyttötoiminnan luonteesta ja päinvastoin kuin poikajärjestöstä, tyttöjen vastaavasta ei koskaan tullut itsenäistä.

Pikkulottien työ muistutti aikuisten lottien työtä ja usein molemmat sukupolvet työskentelivät yhdessä. Tytöt kasvatettiin alusta lähtien miehiä ja poikia tukeviin huolto- ja hoivatehtäviin samaan tapaan kuin aikuiset lotatkin. Maanpuolustusjärjestöjen yhteisissä tilaisuuksissa tytöt tavallisesti avustivat aikuisia lottia. Kuitenkaan tytöistä ei haluttu tehdä pelkästään pikku apulaisia, vaan etenkin ennen sotaa tyttötoiminta sisälsi myös kuorotoimintaa, näytelmäkerhoja, leikkejä, pelejä ja leirejä. Lisäksi pikkulotille avautui mahdollisuus harrastaa liikuntaa. Heidän urheiluojelmaansa kuului hiihtoa, suunnistusta, voimistelua ja pesäpalloa. Monille maaseudun tytöille pikkulottaosastot tarjosivat ensimmäisen kerran mahdollisuuden ”harrastaa” jotakin aivan omaa, joka ei liittynyt kotona tehtävään työhön tai koulunkäyntiin. Tytöt kokivat esimerkiksi liikunnan harrastusmahdollisuuden keskeiseksi syyksi lähteä mukaan pikkulottatoimintaan.¹⁸ Ylipäätään Lotta Svärdissä toimiville naisille ja tytöille tarjoutui merkittävä mahdollisuus

harrastaa liikuntaa, mikä ei ollut lainkaan itsestäänselvyys vielä 1920- ja 1930-luvun Suomessa. Aikakauden tapaan lottajärjestösäkin harrastettiin toki enimmäkseen naisille ja tytöille soveltuviksi katsottuja lajeja, jotka harjoittaisivat ja vahvistaisivat heidän ”hoivaajanominaisuuksiaan”.¹⁹

Yksi julkituotu syy tyttötoiminnan myöhäiselle aloitukselle oli partiotyttöjärjestö. Partiotyöillä ajateltiin olevan samankaltaiset arvot ja toimintatavat, eivätkä lottajohdajat halunneet kilpailla tyttöpartion kanssa.²⁰ Partiotytöt eivät usein toimineet maaseudulla, jossa pikkulottatoiminta alkoi usein spontaanisti paikallisten aloitteesta. Samalla tavoin kuin suojeluskuntapojajärjestö innosti maaseudun poikia, niin myös maaseudun tytöt innostuivat pikkulottatoiminnasta. Mielenkiintoista on, ettei partio- poikatoimintaa katsottu haitaksi suojeluskuntapojajärjestöä perustettaessa, vaan kilpailutilanne otettiin lähinnä haasteena.

Pikkulottiin liittyminen oli mahdollista kahdeksanvuotiaasta alkaen, tosin huoltajan suostumus tarvittiin. Aikuisiin lottiin pikkulotta saattoi liittyä 17-vuotiaana eikä erillistä koelotta-aikaa enää tarvittu, koska nuorten katsottiin sisäistäneen lotta-aatteen jo lapsijärjestössä. Suojeluskuntapojien ta-

14. Suomen Asetuskokoelma 166/1941; Raikkala (1964) 268, 418.

15. Vasara (1997) 595–598; ks. myös Raikkala (1964) 268.

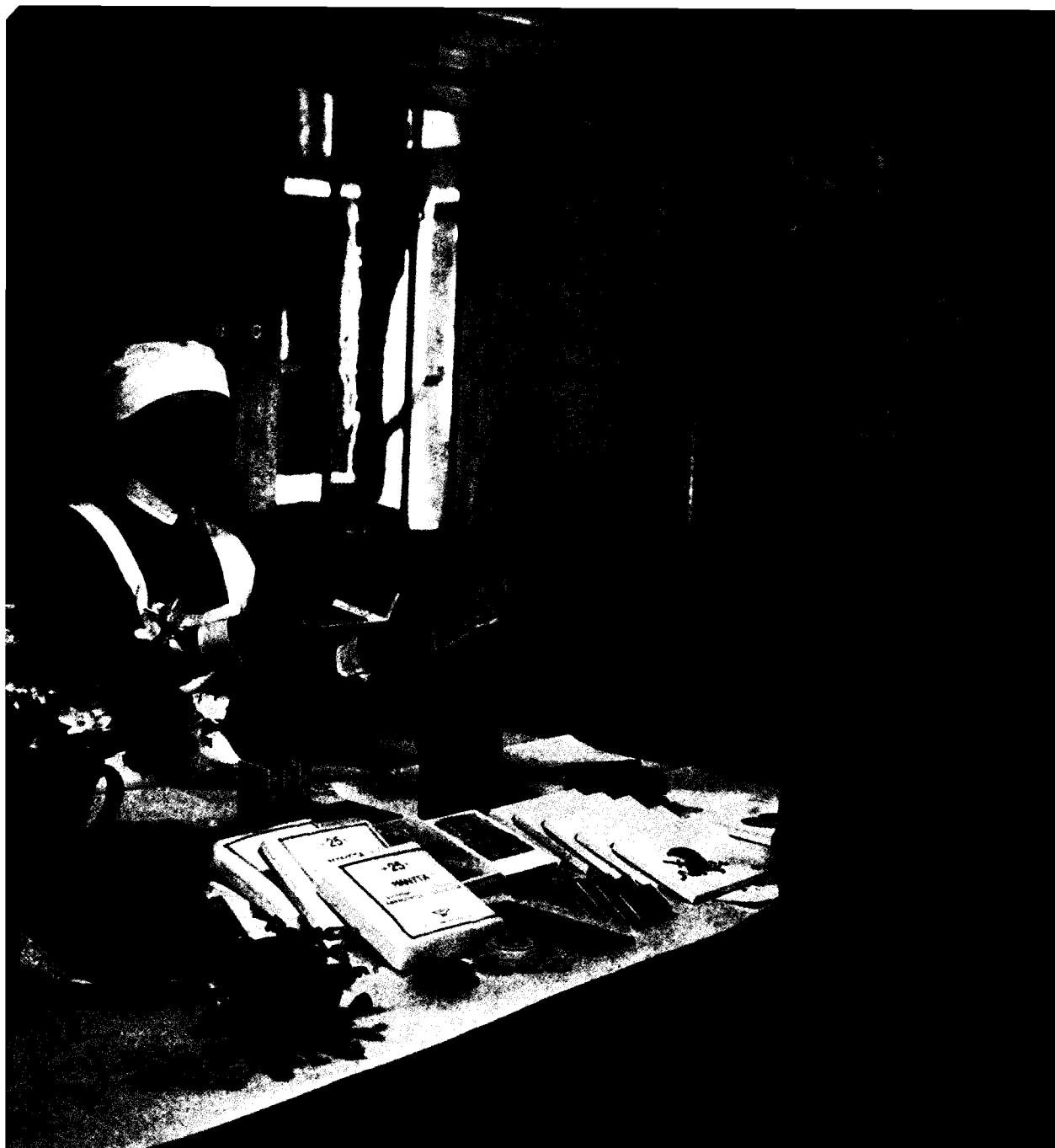
16. Lotta Svärd keskusjohtokunnan pöytäkirjat 23 3. 1921, SA.

17. Seija-Leena Nevala (2001) *”Kaikki flikathan siihen meni.” Lotta Svärd eteläpohjalaisessa maaseutuyhteisössä vuosina 1921–1944*, Suomen historian liseniaattitutkielma, Tampereen yliopisto, historiatieteen laitos, 98–99. Esimerkiksi Jurvassa Etelä-Pohjanmaalla pikkulottatyö alkoi jo 1920-luvulla.

18. Vilho Lukkarinen (1981), *Suomen lotat. Lotta Svärd-järjestön historia*, Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY, 103–106; Taskinen (1992) 35–37; Sari Mustajärvi (1996) *”Kasva kansallesi kunniaksi” Lotta Svärd ry:n tyttötyö Hämeenlinnan seudulla vuosina 1935–1944*, Suomen historian pro gradu- tutkielma, Joensuun yliopisto, historian laitos, 59; Vasara (1997) 672–675; Nevala (2001) 140.

19. Vasara (1997) 672–675; Leena Laine (2005) *Liikkuva nainen*, teoksessa Kaari Utrio (toim.) *Suomen naisen vuosisadat 2 Toivon rakentajat*, Helsinki: Tammi, 184–188.

20. Airi ja Rafael Koskimies (1964) *Suomen lotta*, Helsinki: Weilin&Göös, 293–298; Lukkarinen (1981) 103; Mustajärvi (1996) 20,24; Savunen (1999) 62–63.

Lottatyttö työssä kanttiinissa. Suomen Kuvapalvelu.

voin pikkulotista tuli hyvin suosittu järjestö ja vuoden 1943 loppuun mennessä siihen oli liittynyt lähes 50 000 tyttöä.²¹

Tyttötoiminnan keskeinen päämäärä oli kasvattaa uusia jäseniä aikuisjärjestöön. Tämä onnistuikin hyvin, sillä jo 1930-luvun lopussa enemmistö uusista aikuisjäsenistä oli aloittanut toimintansa pikkulotissa.²² Lottajohto piti tätä erityisen tärkeänä, koska

lotta-aate voitiin heidän mukaansa sisäistää sitä paremmin mitä nuorempana toiminta maanpuolustusliikkeessä alkoi. Pitkäaikainen jäsenyys oli tae "oikeiden lottien" olemassaololle. Lottajärjestö, jolle maine ja

21. Lotta Svärd Yhdistyksen tyttötyön ohjesääntö (1937), Lotta Svärd julkaisu n:o 35, Helsinki, 3–4; Lukkarinen (1981), 268–275.

22. Lukkarinen (1981) 103.

moraali olivat ensiarvoisen merkityksellisiä, kontrolloi tiukasti jäseniään etenkin jatkosodan aikana. Suurennuslasin alle joutui erityisesti nuorten rintamalottien sukupuolimoraali.²³

Pikkulottatyö oli Fanni Luukkoselle sydämen asia ja hän lähti ideoimaan toimintaa tarmokkaasti, kun suojeluskuntapojat vihdoin saatiin kuusiinsa. Lottajohtajan mielestä isänmaallis-uskonnollinen kasvatus oli tyttöjen maapuolustustyössä erityisen tärkeää. Tytöt opiskelivat nationalistisesti sävytettyä historiaa, maantietoa ja uskontoa enemmän kuin pojat. Kasvatuksen merkityksen korostuminen johtui paitsi lottajohtaja Fanni Luukoksen ajattelumaailmasta, käytännössä usein myös siitä, että varsin monet kansakoulunopettajat ohjasivat paikallista tyttötoimintaa. Juuri he olivat merkittäviä esikuvia ja malleja nuorille tytöille. Pikkulottatoiminta ikään kuin jatkoi heidän koulussa aloittamaansa isänmaallista kasvatustyötä.²⁴

Kontrolli, mahdollisuus ja sukupuoli

Niin pikkulottien kuin suojeluskuntapoikienkin toiminta lähti paikallisella tasolla liikkeelle lasten ja nuorten mielenkiinnosta aikuisten maapuolustusharrastusta kohtaan. Se sai kehittyä alkuvuosina paikallisissa olosuhteissa varsin spontaanisti ilman, että siihen kiinnitettiin erityistä huomiota. Vasta poliittisen ilmapiirin kiristyessä ja vasemmiston nuorisojärjestöjen tehostaessa toimintaansa myös suojeluskunta- ja lottajohto heräsi huomaamaan toiminnan jatkumisen merkityksen ja toisaalta ”isänmaallisen mielen iskostamisen häilyvään ja vaikutuksille alttiiseen nuorisoon”.²⁵

Aikuisjärjestöt ryhtyivät muovaamaan maapuolustusjärjestön nuoriso- ja lapsitoimintaa sellaisella tarmolla, ettei nuorisolla itsellään ollut juurikaan mahdollisuutta siihen vaikuttaa. Suunnan määräsivät maapuolustusliikkeen auktoriteetit ja kasvatuksen asiantuntijat, yleensä opettajat. He loivat raamit ja toimintamuodot, joiden uskottiin houkuttelevan nuoria. Nuorisotoiminnan aloittaminen noudatti tiiviisti myös lotta- ja suojeluskuntajärjestöjen välistä hierarkiaa, koska tyttöjärjestöä ei voitu perustaa ennen

poikajärjestöä. Suojeluskuntapojat ja pikkulolat pääsivät toimimaan vasta aikuisten luomassa ja kontrolloimassa ympäristössä, mutta heidän voi katsoa myös olleen aktiivisia toimijoita. Tämän mahdollisti etenkin sodan uhka ja sittemmin sen syytyminen.

1920-luvun Suomessa perustettiin aktiivisesti nuorisojärjestöjä, joista monet olivat poliittisia.²⁶ Niin suojeluskuntapiireissä kuin lottajohdonkin parissa omien nuorisojärjestöjen merkitystä perusteltiin usein sillä, että ne olisivat vastavoima etenkin vasemmistolle ja sen kommunistisille nuorisojärjestöille.²⁷ Samalla nuoriso-osastot edustivat vapaaehtoiselle maapuolustusliikkeelle uuden ajan airutta. Kansallinen eheyttäminen yhdessä yleisen maapuolustushenki-syyden kanssa nousi sekä pikkulottien että suojeluskuntapoikien tavoitteeksi 1930-luvun lopulla ja vielä selkeämmin sodan aikana.²⁸ Lottien tyttötyön avulla toivottiin saatavan ”isänmaallisen työn pariin sellaisiakin lapsia, joiden kodeissa ei vallitse isänmaallinen henki.”²⁹ Suojeluskuntien poikatyössä tavoiteltiin sitä, että vasemmistoperheiden lapset voisivat muuttua järjestön kautta isänmaallisiksi, vaikkei oma perhe olisikaan sille myötämielinen.³⁰

Työläis- ja vasemmistotaustaisen nuorison rekrytointi maapuolustusjärjestöjen nuorisotoimintaan onnistuikin selvästi paremmin kuin aikuisjärjestöjen kohdalla. Monet vanhemmat, jotka eivät itse olisi voineet kuvitella liittyvänsä lottiin tai suojeluskuntiin, antoivat omien lastensa liittyä näihin järjestöihin.³¹ Kotijoukkojen esikunnan sotilaspoikatoimisto selvitti jäsenistönsä sosiaalisen jakauman vuonna 1942. Sen mukaan suuri enemmistö sotilaspojista oli joko työläistäustaisia tai viljelijäväestön lapsia.³² Nuorisotoiminnan avulla suojeluskunnille ja Lotta Svärdille avautui mahdollisuus muuttua koko kansan järjestöksi. Tässä suhteessa maapuolustusliikkeen nuoremmalle sukupolvelle avautui varsin merkittäviä vaikutusmahdollisuuksia järjestön sisällä.

Pikkulotta- ja suojeluskuntapoikaosastojen perustaminen pönkitti osaltaan vapaaehtoisen maapuolustusliikkeen sukupuolijärjestystä. Tyttöjen ja poikien tehtävät järjestössä eriytyivät sukupuolen mukaan ja

seurasivat aikuisten mallia, vaikka niitä pyrittiinkin muokkaamaan ”lapsille sopiviksi”. Samoin nuorisojärjestöjen perustamisjärjestys kertoo vahvasti sukupuolittuneesta toimintamallista. Nuorisosta myös kasvatettiin uusia maanpuolustusliikkeen jäseniä eri tavoin. Vaikka aikuisjärjestöjen tavoitteena oli kasvattaa nuorisosta jatkajia aatteelle ja työlle, pojat muokattiin suojeluskuntalaisiksi erityisesti ”pojille luontaisen” toiminnan avulla. Tytöt puolestaan kasvatettiin ensisijaisesti lotta-aatteeseen ja sen kaikkiin isänmaallisiin arvoihin. Nationalistisessa sotakulttuurissa naisten käytöstä pidetään kansakunnan moraalisenä selkärankana,³³ joten siksi voi ajatella tyttöjen kasvatuksen olleen ensisijaisen tärkeää. Työ ja toiminta olivat myös tyttöjen koulutuksessa tärkeitä, mutta eivät niin keskeisessä osassa kuin pojilla.

Sodan tuomat muutokset

Syksyn 1939 YH:n ja talvisodan aikana niin suojeluskuntapojien kuin pikkulottienkin jäsenmäärä lähti jyrkkään kasvuun. Viimeistään nyt suojeluskuntapiireissä nähtiin nuorisotyön potentiaali suhteessa muihinkin kansalaisryhmiin. Suojeluskuntaorganisaatio pyrki yhteistyöhön muiden poikajärjestöjen kanssa ja sen seurauksena syntyi Suomen Pojat -niminen järjestö. Se oli tarkoitettu lähinnä tilapäiseksi ja sen tehtävänä oli vahvistaa puolustusta sodan aikana. Suomen poikien toiminta muistutti suojeluskuntapojien omaksumaa mallia, mutta nyt mukana olivat myös partiopoikaliitot, Kansallinen partioliitto, Poikien Keskus sekä SVUL. Siitä puuttuivat vasemmistojärjestöt, mutta työläistaustaisia poikia liittyi paikallisosastoihin. Esimerkiksi Hämeenlinnassa sosiaalidemokraattisen nuoriso-osaston edustaja oli mukana paikallisosaston vanhempainneuvostossa. Suomen Poikien toiminta kuitenkin hiipui jo vuoden 1940 loppupuolella ennen kuin se varsinaisesti ehti alkaakaan.³⁴

Suojeluskuntien poikatoimintaa ryhdyttiin kuitenkin toden teolla muuttamaan talvisodan kokemusten pohjalta. Silloin oli monin paikoin jouduttu rikkomaan suojeluskunta-asetuksen määräyksiä, jotka koskivat suojeluskuntapojien aseistamista.

Vuonna 1941 suojeluskuntien koulutusosastoon perustettiin erityinen poikatyötä johtava toimisto ja jo saman vuoden syyskuussa syntyi itsenäinen järjestö, jonka päälliköksi tuli everstiluutnantti Armas Ruusuvuori. Poikia alettiin kutsua sotilaspojiksi ja liittymiseen tarvittava ikäraja laski 12:sta 10 vuoteen. Uuden nimityksen avulla haluttiin korostaa poikatoiminnan erillisyyttä suojeluskunnista, vaikka todellisuudessa suhte suojeluskuntiin pysyi tiiviinä ja aikalaiset mielsivät sen osaksi suojeluskuntaorganisaatiota. Itsenäisen järjestön perustaminen, nimenmuutos ja ikärajan lasku kertovat pyrkimyksestä koota maanpuolustuskoulutukseen mahdollisimman paljon poikia eri yhteiskuntaluokista.³⁵

23. Pia Olsson (2005) *Myytti ja kokemus: Lotta Svärd sodassa*, Helsinki: Otava, 135–161.

24. Lotta- Svärd Yhdistyksen tyttötyön ohjesääntö (1937), Vasara (1997), 666–672; Saara Tuomaala (2004) *Työtekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*, Bibliotheca Historica 89, Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 195–204.

25. Esim. Fanni Luukkonen, Olisko ja millä tavoin järjestössämme kiinnitettävä huomio varhaisiän nuoriin, Fanni Luukkosen Puheita ja esitelmiä, PK 1002, SA.

26. Martti Siisiäinen (1988) *Nuorisojärjestöt itsenäisessä Suomessa*. Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisu n.o 43, Jyväskylä, 48–49.

27. Esim. Fanni Luukkonen *Olisko ja millä tavoin järjestössämme kiinnitettävä huomio varhaisiän nuoriin*, Fanni Luukkosen Puheita ja esitelmiä, PK 1002, SA; K.E. Levälähti *Järjestelmällistä poikatyötä tekemään, Hakkapeliittiä 7/1928*, 128–130.

28. Taskinen (1992) 34–45.

29. Lotta Svärd 1934 6 (7), Kokemuksia tyttötyöstä Keravalla.

30. Vasara (1997) 588–589.

31. Seppo Myllyniemi (1994) *Hämeen Suoja. Vapaaehtoinen maanpuolustustyö Etelä-Hämeessä 1917–1944*, Etelä-Hämeen suojeluskuntien historiatoimikunta, 286–289; Mustajärvi (1996) 39–40; Hannu Soikkanen (1998) Vasemmisto ja suojeluskunnat. teoksessa Risto Alapuro (toim.) *Raja railona. Näkökulmia Suojeluskuntiin*, Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY, 74.

32. Puranen (2001) 301–302. Puranen mukaan selvitys tehtiin suojeluskuntalaisten aloitteesta, kun haluttiin kumota ennakkoluulot sotilaspoikien kotitaustoista.

33. Nira Yuval-Davis (1997) *Gender and Nation*, London: Sage; Johanna Valenius (2004) *Undressing the Maid. Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation*, Bibliotheca Historica 85, Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

34. Aalto (1984) 58–68; Puranen (2001) 251–257.

35. Aalto (1984) 73–80; Juhani Lantto (1997) *Kytösavun mailla. Etelä-Pohjanmaan suojeluskuntapiirin historia 1917–1944*, Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 224–225; Puranen (2001) 281–286.

Miksei myös tytöille muodostettu omaa itsenäistä järjestöä samalla tavoin kuin pojille? Pikkulottien jäsenmäärä oli jo 1930-luvun lopulla runsaasti yli 20 000.³⁶ Se oli vielä jonkin verran jäljessä suojeluskuntapojista, mutta määrä kasvoi voimakkaasti. Tyttöjärjestön perustamatta jättäminen kertoo vähäisemmästä arvostuksesta ja aikuisten tiukasta kontrollista tyttötyötä kohtaan. Toisaalta sen voi tulkita olevan myös merkki poikien maanpuolustuskoulutuksen tiivistymisestä, jolloin poikiin keskitettiin molempien aikuisjärjestöjen toimintatarmo. Tyttötyön kehittämiseen ei enää riittänyt voimavaroja.

Pikkulottatoiminnan suosio jatkoi kuitenkin jyrkkää nousuaan koko jatkosodan ajan. Vuoden 1943 lopulla tyttöjäseniä oli jo lähes 50 000. Samalla sota-aika muutti tyttötyön luonnetta huomattavasti. Nimi muutettiin kuitenkin vasta vuonna 1943 pikkulottista lottatyttöiksi.³⁷ Näin haluttiin korostaa erityisesti vanhempien, eli 14–16-vuotiaiden tyttöjen työpanoksen merkitystä sota-aikana. Vaikka kasvatuksen ensisijainen merkitys haluttiin säilyttää, tyttöjen toiminta muuttui selvästi työpainotteisemmaksi ja heidän ensisijainen tehtävänsä oli palvelu kotirintamalla. Kun lukuisat aikuiset lotat olivat komennuksella rintamalla tai ainakin kaukana kotialueelta, tyttöjen tehtäväksi jäi usein hoitaa heidän velvollisuutensa kotirintamalla.³⁸ Varsinkin isompien lottatyttöjen työpanos teki monien aikuisten lottien rintamakomennuksen mahdolliseksi. Fanni Luukkosen kirjoitus *Pikkulotta*-lehdessä kuvaa hyvin niitä odotuksia ja vaatimuksia, joita tytöille jatkosodan aikana annettiin:

”Äitiemme kannettavaksi on joutunut moninkertainen edesvastuu ja työ, kun isät ja veljet ovat 'siellä jossakin' isänmaan suurella asialla. Sinä, pikkulotta, olet äitisi rinnalla kotirintaman vartija, työn sotilas. Siinä kysytään nyt altiuttasi ja uskollisuuttasi. Kaikki ne tehtävät, mitä sinulle sillä rintamalla uskotaan ovat luottamustehtäviä, joiden täyttämisestä olet tunteva syvää tyydytystä. Suurempaa iloa et voi valmistaa toivottavasti pian kotiutuvalla isällesi tai veljellesi kuin sen, että he saavat nähdä

sinunkin uskollisesti täyttäneen tehtäväsi. Valmista se ilo heille. Uskollisen suomalaisen sotilaan tyttärenä tee kunniaksi isällesi olemalla altis palvelemaan kotiasi. Jos rakkaimpasi ei palaisikaan enää, on hän, isäsi tai veljesi saanut uhrata henkensä siinä tietoisuudessa, että pikkulotta on kodin tukena äidin rinnalla hänen sankaritiensä päätyessä.”³⁹

Muodollinen lähtölaukaus tyttöjen ja poikien yhteistyön tiivistämiselle oli Kotijoukkojen esikunnan määräämä nuorten työnhuhla, joka oli pidettävä kaikissa sotilaspoikaosastoissa 22.11.1942. Tilaisuus oli lottatyttöjen ja suojeluskuntapojien yhteinen esiintymistilaisuus, jossa tehtiin tutuksi maanpuolustusjärjestöjen nuorisotyötä. Juhlatilaisuus merkitsi myös alkua tiiviimpään yhteistyöhön tyttöjen ja poikien kesken. Talkoisiin ja merkkien myyntiin osallistuttiin yhteisten tunnusten alla. Samoin yleisöjuhlia ja omia tilaisuuksia järjestettiin paikkakunnittain yhdessä. Sotilaspojat ja lottatyttöt perustivat yhteisiä kuoroja ja orkestereita. Kesällä 1943 vietettiin lottatyttöjen ja suojeluskuntapojien yhteisiä maakuntajuhlia ja vielä syksyllä 1944 järjestettiin yhteinen maanpuolustusviikko.⁴⁰

Vaikka organisaatiomuodoissa pikkulotille osoitettiin heidän paikkansa hierarkian alimmalla portaalla, käytännön työssä kotirintamalla tyttöjen ja poikien välinen suhde sekä vahvistui että muuttui myös tasa-arvoisemmaksi. Talkoisiin ja muuhun auttamistyöhön osallistuttiin yhteistyössä, ilman hierarkkista suhdetta. Tyttöjen työpanoksen merkitys oli niin tärkeä, ettei siihen tarvittu enää palvelua ja alistaisuutta poikajärjestölle. Molemmat järjestöt olivat myös jatkosodan aikana mukana Nuorten Talkoot-nimisessä nuorten työliikkeessä 18 muun nuorisojärjestön mukana. Nuorten Talkoi-

36. Lukkarinen (1981) 275.

37. Lotta Svärd keskusjohtokunnan pöytäkirjat 24.1.1943. SA.

38. Koskimies (1964) 293–298; Lukkarinen (1981) 160–163; Taskinen (1992) 23; Olsson (2005) 49–53.

39. Fanni Luukkonen, Tervehdys pikkulotille, *Pikkulotta* 6/1941.

40. Lukkarinen (1981) 274.

den tavoitteena oli helpottaa elintarvike- ja raaka-ainepulaa sekä ohjata nuoria etenkin työvoimapulasta kärsivään maataloustyöhön.⁴¹

Lapsisotilaita?

Sotilaspojat ja lottatyöt kasvoivat merkittäviksi toimijoiksi kotirintamalla sota-ajan arjessa, mutta mikä oli heidän osuutensa ja tehtävänsä varsinaisessa sodankäynnissä? Sodat luokitellaan yleisesti perinteisiin ja nykyaikaisiin sotiin. Edellisten on katsottu noudattaneen sotilaallisia sääntöjä. Perinteisillä sodilla on selkeästi alku ja loppu sekä voittajat ja häviäjät. Sotilaat ja siviiliväestö pidetään niissä selvästi erillään. Näihin sotiin ei ole katsottu kuuluneen lapsisotilaita, sillä heidät on liitetty yleisesti nykyaikaisten ”kasvottomien” ja normittomien sotien tuotamaksi surulliseksi ilmiöksi. David R. Rosénin mukaan myös perinteisissä sodissa on aina ollut lapsisotilaita. Esimerkiksi Yhdysvaltain sisällissotaa on jopa kutsuttu ”poikien sodaksi”, koska noin 10–20 prosenttia sotilaista oli alaikäisiä. Lapsisotilaan määrittelyn ongelma etenkin perinteisissä sodissa on vaikeaa, koska täysi-ikäisyys on määritelty varsin eri tavoin eikä ikä ole kaikissa kulttuureissa ollut keskeinen sosiaalinen tai kulttuurinen kategoria.⁴²

Suomenkin sotahistoriasta löytyy lukuisia alaikäisiä sotilaita. Pentti Pirhonen kirjoittaa *Suomalaisia sotilaspoikia* -teoksessaan, että ”Suomen miehen taistelujen tiehen on aina liittynyt nuorukainen, poika”. Hän esittelee kirjassaan varhaisia suomalaisia sotilaspoikia kuten 15-vuotiaan Porrassalmen taistelun pikälähetin kersantti Carl Adolf Brakelin ja 14-vuotiaan valkoisten puolella sotineen Onni Kokon.⁴³ Elsa Heporaudan toimittaman kaksiosaisen *Sankaripoikia*-teoksen artikkeleissa kuvataan ”vapaussodan alaikäisiä sankareita”.⁴⁴ Nuorukaiset tuodaan esille isänmaallisina sankareina, eikä riistettyinä lapsisotilaina. Alaikäisten poikien sotaan osallistumista löytyy myös talvi- ja jatkosodasta.⁴⁵ Aikuisuuden ja lapsuuden rajaa tulkittiin suojeluskuntajärjestöissäkin omien tarkoituserien mukaisesti. Suojeluskunnat ja Lotta Svärd pitivät 17-vuotiasta sopivan ikäisenä aikuisjärjestöön liittymiseen, mikä

ei kuitenkaan ollut virallinen täysi-ikäisyyden raja Suomessa.⁴⁶

1920-luvun taitteen oravakomppanioissa poikia pyrittiin kasvattamaan poikasotilaisiksi. Heille siirrettiin suoraan aikuisten (suojeluskunta) miesten toimintamalli ja pyrittiin ottamaan hyöty heidän innostuksestaan suojeluskuntien sotilaallisuuteen ja etenkin aseisiin ja ammuntaan. Suojeluskunta-asetus vuodelta 1928 ei estänyt ase- ja ampumakoulutuksen perusteiden opettamista pojille, mutta kielsi selvästi poikien henkilökohtaisen aseistamisen. Henkilökohtaista aseistusta pidetäänkin rajana suojeluskuntien sotilaskoulutuksen ja poikakoulutuksen välillä.⁴⁷ Tämän tulkinnan mukaan suojeluskuntapojista ei kasvatettu sotilaita, koska heitä ei saanut henkilökohtaisesti aseistaa.

Suojeluskuntien poikatyon perimmäinen päämäärä oli uusien maanpuolustajien, suojeluskuntasotilaiden kasvattaminen, vaikka

41. Taskinen (1992) 42; Suvi Hartikainen (2004) *Talokoolapio heilumaan ja kierrätys kunniaan. Nuorten Talkoot-työliike suomalaisessa yhteiskunnassa vuosina 1941–1949*, Suomen historian pro gradu-tutkielma, Tampere: Tampereen yliopiston historiatieteen laitos 18–41.

42. Rosen (2005) 1–18. Nykyinen käsitys lapsisotilaasta perustuu YK:n lasten oikeuksien sopimuksen lisäpöytäkirjaan vuodelta 2002, jonka mukaan ”Arviolta 300 000 lasta maailmanlaajuisesti osallistuu aseellisiin selkkauksiin. Suurin osa on iältään 15–18-vuotiaita, mutta joukossa on myös alle 15-vuotiaita, jopa alle 10-vuotiaita. Lapset eivät ole pelkästään aseellisten selkkausten uhreja, vaan useissa tapauksissa myös osallistujia, joko pakolla tai vapaaehtoisesti värvättyinä sotilaina. Tyttöjä ja poikia käytetään konfliktitilanteissa niin sotilaina kuin muissakin tehtävissä esim. vakoojina, viestinviejinä, huolto- ja vartiotehtävissä, kantajina, palvelijoina ja seksiorjina. Heitä manipuloidaan julmiin tekoihin, jopa heidän omia perheitään vastaan.” Lisäpöytäkirja nostaa pakollisen asevoimiin värväyksen ja vihollisuuksiin osallistumisen 15 vuodesta 18 vuoteen, mutta ei kiellä alle 18-vuotiaan vapaaehtoista asepalvelusta.

43. Pirhonen (1977) 19–27, 38–39.

44. Teos julkaistiin alun perin syksyllä 1918, mutta siitä otettiin uusintapainos vuonna 1937.

45. Esim. Pirhonen (1977) 202–269

46. Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (2003) 'Näkökulmia suomalaisen nuoruuden ja nuorison historiaan', teoksessa Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.) *Nuoruuden vuosisata Suomalaisen nuorison historia*, Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 13–14. Täysi-ikäisyyden raja oli tuolloin 21 vuotta ja vasta vuodesta 1976 lähtien se on ollut 18. Alaikäisyyden ikäraja on kiistelty säännöllisesti.

47. Puranen (2001) 283.

tämän haluttiin tapahtuvan erityisesti urheilun ja leikkien avulla. Vuoden 1928 poikatyöohjelmassa liikunnalla oli merkittävä osuus suojeluskuntapoikien kokonaistoinnasta, mutta päämäärä ei ollut sama kuin muilla urheilujärjestöillä. Lauri ”Tahko” Pihkala suunnitteli ja ideoi poikaosastojen liikunta- ja urheilukasvatuksen ja hänen mukaansa poikia tuli vetää vapaaehtoiseen maanpuolustustyöhön urheilun avulla sekä valmentaa heitä henkisesti ja fyysisesti varsinaista sotilaskoulutusta varten.⁴⁸ Suojeluskuntien poikatyö ei muutoinkaan ollut pelkkää liikuntakasvatusta ja kesäleirejä, vaan myös sotilaskoulutusta, joka esimerkiksi Juhani Lanton selvityksen mukaan sai 1930-luvun mittaan Etelä-Pohjanmaalla selvästi suurimman jalansijan. Vuonna 1938 selkeä enemmistö suojeluskuntapoikien käytännön harjoituksista ja oppitunneistakin liittyi sotilaskoulutukseen.⁴⁹

Suojeluskuntapoikien ei tietenkään voi sanoa olleen lapsisotilaita siinä merkityksessä kuin nykyään lapsisotilailta ymmärretään eli heitä ei pakolla värvätty sotilaksi eikä heitä kohtaan tehty julmuuksia,⁵⁰ mutta toisaalta voidaan miettiä mihin rajan voi vetää. Poikien kasvatuksella oli selkeä päämäärä, keinot palvelivat päämäärää ja sodan aikana poikien suorittamat lähetti-, vartiointi- ja ilmalavontatehtävät sekä aseiden ja räjähteiden siirrot ja desanttijahdit lähenivät jo varsinaisen sotilaan tehtäviä. Lisäksi yksittäisiä alle 17-vuotiaita poikia palveli rintamalla sekä talvi- että jatkosodan aikana.⁵¹ Suojeluskunta-asetus vuodelta 1941 ei enää yksiselitteisesti kieltänyt poikien aseistamista, vaan asetuksen mukaan ”Suojeluskuntatyössä saatakoon heitä käytetään lähetti- ja muihin soveltuviin tehtäviin, mutta älköön heitä varustettako sotilaan aseilla, mikäli erikoiset olosuhteet eivät sitä vaadi”.⁵² Sota-aika kuitenkin merkitsi ”erikoisia olosuhteita”, joten laillisetkin esteet poikien aseistamiseksi poistuivat uudemmassa suojeluskunta-asetuksessa. Kaikki oli suunniteltu valmiiksi, mikäli sotilaspoikia tarvittiin tositoimiin. Tällaiset ”erikoiset olosuhteet” täytyivät maaliskuussa 1944, jolloin suojeluskunta-asetuksen muutoksella 15 vuotta täyttäneitä poikia voitiin alkaa

värvätä sotilaspoikaosastojen kautta ilmatorjuntaan. Kaikkiaan saman vuoden toukokuussa oli palveluksessa yhteensä 1676 poikaa.⁵³

Hyvin lähelle sotilaallisia toimia joutuivat myös ne yli 15-vuotiaat lottatyöt, jotka jatkosodan loppuvaiheessa lähetettiin komennukselle kotipaikkakuntansa ulkopuolelle eli käytännössä ainakin lähelle sotatoimialueita usein hyvin vastuullisiin tehtäviin.⁵⁴ Lottatyöt kuitenkin pidettiin tiukimmin erillään varsinaisesta sotilaallisesta toiminnasta. Samalla heidän seksuaalisuutensa otettiin entistäkin tiukempaan kontrolliin. Heissä kulminoitui periaatteessa selkeimmin nationalistinen sukupuolijärjestys, joka sodan yhteydessä nousi erityisen vahvasti esiin. Vaikka aikuiset lotat olivat käytännössä osoittautuneet merkittäviksi toimijoiksi sodan oloissa, tytöistä haluttiin kasvattaa tulevaisuuden äitejä ja huolehtijoita. Monet lottatyöt ottivat äidin roolin käytännössä jo sodan aikana vapauttaessaan lotat rintamalle.

Pikkulottien ja suojeluskuntapoikien toiminta ja vaikutusmahdollisuudet olivat aikuisjärjestöjen tiiviisti ohjaamia ennen sodan syttymistä, mutta jatkosodan aikana maanpuolustusjärjestöjen nuorison voi katsoa kasvaneen varsin merkittäviksi, aktiivisiksi toimijoiksi. Samalla toiminnan alkuvuosista vapaaehtoinen maanpuolustusharrastus muutti luonnettaan sodan uhan kasvaessa ja sodan aikana. Lapsia ja nuoria kasvatettiin ja koulutettiin järjestelmällisesti maanpuolustuksen tarpeisiin, vaikka he eivät varsinaisia lapsisotilaita olleetkaan.

48. Erkki Vasara (1992) *Urheilu – maanpuolustuskasvatusta ja nuorisokasvatusta. Suojeluskuntajohdon urheilunäkemyksiä 1920-luvulla*, teoksessa Mikko Majander (toim.) *Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 1992*, 126–128; Vasara (1997) 555–556.

49. Lantto (1997) 215–218.

50. Ks. YK:n Lasten oikeuksien sopimuksen lisäpöytäkirja lasten osallistumisesta aseellisiin konflikteihin.

51. Esim. Puranen (2001) 419–424

52. Suomen Asetuskokoelma 166/1944.

53. Aalto (1984) 99–103. Suomen Asetuskokoelma 225/1944 ”Sodan aikana 15 vuotta täyttäneitä nuorukaisia vapaaehtoisina holhoojainsa suostumuksella kouluttaa ja käyttää sellaiseen varsinaisen sotarintaman takaisissa muodostelmissa suoritettavaan sotapalvelukseen, joka soveltuu heidän kyvyilleen ja voimilleen.”

54. Lotta Svärd keskusjohtokunnan pöytäkirjat 4.7. 1944. SA.

ILONA KEMPPAINEN

Isät, äidit ja isänmaan toivot – käsityksiä lapsista ja vanhemmista sota- vuosien Suomessa

Toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa perhesuhteet olivat yksityisen lisäksi kansallinen kysymys. Ihannekuvan mukaan miehet taistelivat rintamalla isiltä perimänsä maan puolesta, ja kotirintamalla naiset kasvattivat uutta sukupolvea. Sota-ajan lapsuus oli usein työntäyteinen, mutta lapset myös nähtiin rauhan aikaa selvemmin tulevina aikuisina, isien työn jatkajina. Toisaalta sotilaat olivat kansakunnan ”poikia” ja erityisesti kaatuneiden sotilaiden äidit esikuvallisia suomalaisia.

■ Kansakunnan kehyksessä lapset ja vanhemmat ovat osa sukupolvien ketjua, joka jatkuu niin menneisyyteen kuin tulevaisuuteenkin. Kansakunnille oletetaan tietynlainen muuttumaton olemus; usein nykyhetken tapahtumille löydetään suoria vertailukohtia kansakunnan menneisyydestä.¹ Se, miten kansallisissa kriiseissä tulee toimia, perustuu tämän ajatustavan mukaan isien perinnölle. Turvattavana on myös uusien sukupolvien tulevaisuus.

Kansakunnan korkeat ihanteet tulevat tosiksi ennen kaikkea perheiden tasolla. Toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa kiinnitettiin erityistä huomiota kansakunnan fyysiseen jatkuvuuteen: vuonna 1941 perustettiin Väestöliitto, omien sanojensa mukaan ajamaan äitien ja lasten asiaa.² Äitiys ymmärrettiin kansakunnalle keskeiseksi asiaksi, ja äitien hyvinvointi edisti lasten hyvinvointia. Vähintään yhtä tärkeää oli kuitenkin isyys, joskaan sen asiaa ei ajettu järjestöjen voimalla. Isien perintöä sanottiin usein olevan koko isänmaan.

Väestöpropagandan konkreettinen toteuttaminen oli tietysti mahdollista vain

osittain aikana, jolloin huomattava osa parhaassa iässä olevista miehistä oli rintamalla. Sitä tärkeämpää oli pitää asiaa esillä, ja luoda ilmapiiri, jossa lasten hankkimiseen kannustettiin eri tavoin. Suomalainen väestöpolitiikka on keskittynyt ennen kaikkea lapseen ja äitiin, vaikka virallisissa yhteyksissä puhutaan useimmiten perheistä.³ Toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa tämä suhtautuminen tuli hyvin esille. Toisaalta isillä – miehillä – oli tärkeä tehtävä isänmaan puolustamisessa rintamalla, ja isien esimerkin tuli innoittaa poikiakin pyrkimään aikanaan rintamalle.

Mitä isyys ja äitiys merkitsivät sota-ajan Suomessa? Miten vanhemmuus suhteutui käynnissä oleviin sotiin, ja miten lapset määriteltiin osana kansakuntaa? Sotavuosien Suomessa suoranaisten, valtion taholta ohjattu propaganda tuntuu saaneen innokkaan seuralaisen yleisestä isänmaallisesta kirjoittelusta niin lehdistössä kuin kaunokirjallisuudessaakin.⁴ Talvisodan aiheuttama kansallisen yhtenäisyyden kokemus ja isänmaan uhattuna oleminen, jotka välirauhan aikana olivat jatkuvasti läsnä, loivat ilmapiirin, jossa yksityisen ihmisen elämä oli helppo nähdä kansakunnalle alisteisena.

Sotaa käyvässä maassa sotilas on keskeisin kansalainen, ja ihanteellisimman elämän päättää kuolema isänmaan puolesta. Soti-

1. Anthony D. Smith esittää asian varsin suoraan: ”.. the nation not only has a past; the roots of its unique identity *must* reside in its origins and genealogy”.... ”By placing the present in the context of the past and of the community, the myth of descent interprets present social changes and collective endeavours in a manner that satisfies the drive for meaning by providing new identities that seem to be also very old”. Anthony D. Smith (1999) *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press, 61–62.

2. Ritva Nätkin (1997) *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset*, Helsinki: Gaudeamus, 62.

3. Ritva Nätkinin mukaan ”isän diskursiivinen kategoria muodostui oikeastaan vasta 1970-luvulla”. Nätkin käsittelee tässä erityisesti lapsia ja perhettä koskevaa asiantuntijakeskustelua. Aiemmin mies oli ollut mukana keskustelussa lähinnä perhettä uhkaavana ongelmana; ongelmaton mies taas oli tässä katsannossa melko näkymätön hahmo lapsiperheen arjessa. Nätkin (1997) 164; 161–165, 183–187.

4. Ilona Kemppainen (2006) *Isänmaan ubrit. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 22.

laan kaatuminen ei koskaan tapahdu tyhjiössä, vaan siihen liittyy periaatteessa koko kansakunnan käsitys itsestään, menneisyydestään ja tulevaisuudestaan. Se, miten sotilaat nähdään, isänsä poikina tai poikiensa isinä, liittyy taas vaihtuviin sotilasihanteisiin.⁵ Yleinen tapa hahmottaa sotilaan kuolemaa on nostaa esille sotilaan äiti ja äidin suru. Toisaalta sotaa käyvässä maassa lapsuus on aina uhattuna, niin aineellisella kuin henkiselläkin tasolla. Tässä artikkelissa lähestyn asiaa ennen kaikkea kaunokirjallisten lähteiden avulla; käsitykseni mukaan niissä tulevat esille kunkin aikakauden arvot ja ihanteet, vaikka todellisuus onkin usein taiteen antamaa kuvaa monipuolisempi.⁶

Runojen isyys ja sota

”Mun isän’ oli sotamies ja nuori, kauniskin”, alkaa Johan Ludvig Runebergin runo ”Sotilaspoika”. Tämä runo aloittaa *Vänrikki Stoolin tarinoiden* toisen osan, joka julkaistiin vuonna 1860.⁷ Runossa isänsä kuoleman jälkeen orvoksi jäänyt poika, joka ”syö leipää vierahan” kertoo isänsä sotatiestä ja sankarillisuudesta kuulemiaan asioita, ja vannoo lähtevänsä viisitoista vuotta täytettyään sotilaaksi itsekin.

Isän ja pojan suhdetta kuvaa ”Sotilaspojan” säe ”Ma lapsi olin, kun hän läks, kun loppui rauha maan”. Poika muistaa vain isänsä ahavoituneen ulkomuodon, uljaan käynnin ja töyhtöhatun. Muu tieto isästä on tullut toisen käden lähteistä, muiden kertomana. Runossa voidaan nähdä pojan isää kohtaan tuntemaan ikävän ja sotasankaruuden ihailun sekoittuminen, joka saa orvon pojan itsekin tahtomaan sotilaaksi. Isän soitaisat uroteot ovat varsinaisen ihmisuhteen korvike ja tavallaan pojan ainoa oma perhe.⁸

Runebergin runoudella on ollut keskeinen rooli Suomen ja suomalaisuuden määrittämisessä.⁹ Talvisodan alettua *Vänrikki Stoolin tarinat* otettiin esille varsinkin sivistyneistön piirissä, eikä runojen kirjoittamisesta kulunut lähes sadan vuoden aika estänyt niitä koskettamasta nuorisoakin.¹⁰ Jatkosodan vielä vaikuttaessa voitokkaalta Runebergiä saatettiin pitää suorastaan Suo-

men suurta tulevaisuutta ennakoineena runoilijana.¹¹

”Sotilaspoika” -runon tunnelmat toistuvat talvisodan alla, kun Frans Emil Sillanpää julkaisi runon, josta tuli myöhemmin sävellettyä ”Sillanpään marssilaulu”. Runon alaosikko oli ”tervehdys pojalleni ylimääräisiin” – Sillanpään vanhin poika oli muiden reserviläisten mukana niin sanotuissa ylimääräisissä kertausharjoituksissa. Kyse ei ollut vain isänmaallisten ihanteiden kaunokirjallisesta esityksestä, vaan myös kirjoittajan omakohtaisista tuntemuksista sodan uhatessa.¹²

Vanhempien ja lasten suhteista, ja yleensä kansakunnan näkemisestä suvun kaltaisena yhteisönä kertoo säe ”tapa vanha jo taattojen / nyt on hoidossa poikasten”. Kuten Runebergille, myös Sillanpäälle sota ei ole nykypäivän keksintö, vaan se liittyy isät ja pojat toisiinsa ja sukupolvien ketjuun. Sodankäyntiin viittaaminen ”tapana” on myös merkki Suomen historian tulkinnasta, jossa sodalla on keskeinen rooli. Sillanpää itse ei varsinaisesti ollut osallistunut Suomen sisällissotaan vuonna 1918, ja hänen viittauksensa ”taattojen tapaan” tarkoittanee

5. George L. Mosse (1991) *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*. New York & Oxford: Oxford University Press, 53–69. Mosse kuvaa Saksan näkökulmasta ensimmäisen maailmansodan aikana tapahtunutta prosessia, jossa nuoren, miehuutta tavoittelevan sotilaan ihannekuva törmäsi sodan todellisuuteen. Tämä ei kuitenkaan välttämättä tarkoittanut illuusioiden romuttumista, vaan sotilaiden, ja erityisesti kaatuneiden sotilaiden mytologisoimista kansakunnan keskuudessa.

6. Kemppainen (2006) 173–174; vrt. Kai Häggman (2001) Kaunokirjallisuus: lähteitä ja inspiraatiota historiantutkijalle? *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2001.

7. Johan Wrede (1988) *Se kansa meidän kansa on. Runeberg, vänrikki ja kansakunta*, Helsinki: Gummerus, 7.

8. Johan Ludvig Runeberg (1992) *Vänrikki Stoolin tarinat*, suom. Paavo Cajander. Helsinki: Otava, 83–84.

9. Esim. Wrede (1988); Matti Klinge (2004) *Poliittinen Runeberg*, Helsinki: WSOY.

10. Aira Kemiläinen (2000) *Toisen maailmansodan paineessa. Sota-ajan kuva historianopiskelijan päiväkirjassa ja aikalaiskirjeissä*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 185.

11. Paavo Virkkunen (1941) *Suomen taistelevan armeijan henki. Rintamakirjeiden esittelyä*, Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 133.

12. Panu Rajala (1993) *Korkea päivä ja ehto. F. E. Sillanpää vuosina 1931–1964*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 188–190.

ennen kaikkea aiempien sukupolvien käymiä sotia.¹³ Monet runon lukijat ja marssilaulun kuulijat todennäköisesti kuitenkin tulkitsivat säkeen tarkoittavan myös ”vapausodan” sankareita.

Runebergiläisen tunnelman Sillanpään runoon luo myös säe ” Sama kaiku on askelten, / kyllä vaistomme tuntee sen, / kuinka kumpujen kätköistä, mullasta maan / isät katsovat poikiaan”. Sillanpäänkin kansakunnassa isät ovat jo edesmenneitä, ”kumpujen kätköissä”. Isien perintö kuitenkin velvoittaa poikia yhä uusiin taistoihin. Kansakunnan luominen sodassa ja sodan käynnin keskeisyys kansakunnan olemassaolon kannalta tulevat hyvin esille tässä ilmestymisensä jälkeen heti suosituksi tullessa, ja edelleen tärkeässä isänmaallisessa tekstissä.¹⁴

Sankari-isät ja talvisodan henki

Viljo Sarajan vuonna 1940 ilmestynyt romaani *Lunastettu maa* tuo voimakkaasti esille isän kuoleman ja yleensä isien taistelun lapsille tuomaa velvoitusta. Teos voitti ”kilpailun parhaasta talvisotaamme 1939–1940 käsittelevästä kuvauksesta”, mikä osaltaan lisää sen todistusvoimaa. Pekka Tarkka arvioi teoksen menestyksen ilmentäneen 1930-luvun asenteiden jatkuvuutta tilanteessa, jossa sota oli ne jo murskannut. Runoilija Yrjö Jylhä puolestaan kritisoi teosta heti sen ilmestyttyä tekohurskaudesta ja fraaseja suoltavasta pöyhkeydestä.¹⁵

Lunastettu maa on aatemaailmaltaan melko yksioikoinen teos, jossa sota on oikeutettua ja suomalaiset sotilaat sankarillisia ihannesotilaita. Pidän sitä kuitenkin tietynlaisen ”talvisodan hengen” ilmentymänä: *Lunastetussa maassa* tulevat esille kaikki 1940-luvun alun suomalaiset kliseet, aina taistelun oikeutuksesta ja sotilaiden urheudesta kotirintaman lujuteen ja uskonnollisuuteen saakka. Teosta ei tulekaan ymmärtää realistisena ajankuvana, vaan pyrkimyksenä tuoda esille suomalaisuuden keskeisiä, talvisodassa kiteytyneitä ihanteita.

Jo teoksen nimi kuvastaa sen sisältöä ja ennakoii sotilaan kuolemaa kuvaavaa loppukohtausta, joka päättyy sanoihin: ”mies on lunastanut maan”.¹⁶ Kun tarkastellaan

sitä, miten Saraja kuvaa sotaa, lapsia ja perhettä, teoksen yksimielisyyteen ilmestyy kuitenkin säröjä ja ensi lukemalla piiloon jäävää epävarmuutta ja inhimillisyyttä.

Sarajan teos käsittelee toistuvasti isien työn pojille, nykyisille sotilaille jättämää perintöä. Taistelun oikeutus ja sen motiivi määritellään useaan kertaan:

Me haluamme puolustaa tätä maata. Niinhän tekivät isätkin ennen. Olisimmeko me heitä huonompia! Kehtaisimmeko viimeisenä tilinteon päivänä katsoa heitä silmästä silmään, jos maan pettäisimme?¹⁷

Kotona lomalla ollessaan teoksen kertojainä Veikko tapaa perheensä, mutta näissä kohtauksissa Saraja ei kirjoita isien ja poikien velvoituksista. Vain vaimon kanssa keskustellessa sota ja siihen liittyvät ihanteet nousevat esille. Veikon vaimo on Sarajalle todellinen suomalainen nainen, koska hän pitää kansakunnan vapautta ylimpänä arvona: ”Parempi on sittenkin taistella ja kuolla kuin orjaksi antautua”.¹⁸ Veikko näkee äidin roolin kansakunnan kasvattajana täysin keskeisenä:

Äideiltä me pojat ensiksi opimme sen, mikä meissä parhaita on. Äidit meistä kasvattavat ylimyksiä, ylpeitä, harvapuheisia, sanattomia, ajattelevia nuorukaisia. Ja isän karu seura täydentää meitä.¹⁹

Veikon vaimon Saraja kuvaa määrätietoisena emäntänä, joka miehen sodassa ollessa on ottanut talon asiat haltuunsa. Äidin ja lasten suhdetta hän ei käsittele erikseen; ei

13. Panu Rajala (1983) *F. E. Sillanpää vuosina 1888–1923*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura, 165–175.

14. Vrt. esim. Marilyn Lake (1992) *Mission Impossible: How Men Gave Birth to the Australian Nation – Nationalism, Gender and Other Seminal Acts*, *Gender & History*, Vol. 4. No. 3, Autumn 1992.

15. Juhani Niemi (1988) *Viime sotton kirjjat*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 69–72.

16. Viljo Saraja (1940) *Lunastettu maa. Sotakuvaus*, Helsinki: Otava, 148.

17. Saraja (1940) 8; lähes samalla tavoin asiaa käsitellään teoksen sivuilla 10 ja 100.

18. Saraja (1940) 79.

19. Saraja (1940) 80.

esimerkiksi sitä, miten äitien karu suomalaisuus tulee esille pikkulapsen kasvatuksessa. Teos siirtyy tavallaan tunnelmasta toiseen, kun Saraja kuvaa perheen lapsia. Veikon oma pieni poika vasta opettelee puhumaan, ja pojan suusta ensi kertaan kuultu sana ”isä” on Veikon mielestä kaikkein kaunein sana. Lasten sodan kokeminen nousee esille Sarajan teoksessa, sen voimakasta isänmaan historian tulkintaa ajatellen osin ristiriitaisena:

Mattikin jo osaa pelätä. Pyrkii syliin, itkee ja jokeltaa: ”Pommia purottaa, pommia purottaa!” Minkälaisen säikähdyksen näistä ajoista lapsetkin perivät vereensä! Voiko heistä kasvaa enää milloinkaan iloisia ja onnellisia ihmisiä?²⁰

Veikon poikaa muutamaa vuotta vanhemman, hänen ystävänsä Heikin pojan kohtalo on teoksen loppuhuipennus. Heikin vaimo on jo aiemmin kuollut sankarihautajaiset keskeyttävässä ilmapommituksessa, ja teoksen lopussa kuolee myös Heikki itse sotasairaalassa. Veikko on pelastanut ystävänsä rintamalla ajatellen juuri sitä, että äiditön poika ei saa jäädä vielä ilman isääkin, mutta Heikin sodassa saatu vamma on lopulta liian vakava. Jouko-poika on paikalla isänsä kuollessa, ja isä hyvästelee poikansa sairaalassa.

Sinulle, poikani, ei jää isää eikä äitiä, mutta sinulle jää isänmaa. Rakasta tätä maata. Minulla ei ole muuta testamenttia sinulle, kuin pyhä velvoitus: rakasta isänmaata!²¹

Kun Jouko on isänsä toiveen mukaisesti sanonut rakastavansa isänmaataan, isä toteaa: ”Oikea mies sinä olet, näen sen.” Tämän jälkeen hän pyytää paikalla myös olevaa Veikkoa ottamaan pian orvoksi jäävän Joukon omaksi pojakseen.²²

Veikon omissa lapsissa *Lunastetun maan* henki ja aatemaailman yhdenmukaisuus murtuvat. Matti-poika on vain pieni, juuri puhumaan oppinut poika, joka ei herätä isässään isänmaallisia tunteita ja ajatuksia tulevaisuuden lunastusteista. Ne, joilla vielä on vanhemmat tukenaan, saattavat olla

edes jossain määrin lapsia ja lapsellisia, vaikka heistä lopulta kasvaisi Sarajan kuvaamia puhumattomia suomalaisia. Viisivuotiaana orvoksi jääneen Joukon elämää tulevat sävyttämään isän kuolinvuoteellaan lausumat sanat. Saraja alleviivaa loppukohdauksella teoksensa isänmaallista viestiä, ja Joukosta tulee tavallaan kaikkien suomalaisten (lasten) symboli. Sankarivainajien uhri ei saa mennä hukkaan.

Äiti isän työn jatkajana

Martta Haatasen romaani *Kirkastettu sydän* (1943) on alaotsikkonsa mukaan ”romaani suomalaisesta äidistä”, mutta isyys on siinäkin vahvasti esillä.²³ Päähenkilön, kirkkoherran rouva Lea Helpin puoliso Ahti on voimakas mies, joka johdattaa vaimoan niin hengellisissä kuin maallisissakin asioissa. Perheessä on teoksen alussa yhdeksän lasta, ja tarinan myötä syntyy perheen kymmenes lapsi, Ahti Helpin jo kaaduttua sodassa.

Ahdin oma isä on jättänyt pojalleen perintönä vahvan isänmaallisuuden, johon kuuluu olennaisena osana aseellinen maanpuolustus. On siis luontevaa, että Ahti on ollut mukana Suomen kohtaloissa vuoden 1918 tapahtumista lähtien. Kirkkoherran asemansa vuoksi hänen ei tarvitsisi lähteä sotaan, mutta saadessaan tiedon jatkosodan alkamisesta hän tuntee pakottavan tarpeen lähteä, aivan kuten talvisodan aikana.²⁴

20. Saraja (1940) 87.

21. Saraja (1940) 146.

22. Saraja (1940) 146–147.

23. Anu Koivunen on tarkastellut liseniaatintyössään *Kirkastettua sydäntä* sen pohjalta vuonna 1943 tehdyn elokuvan kautta. Näen kuitenkin elokuvan ja kirjallisuuden ilmaisukeinot osin toisiksi. Koivusen mukaanokuva oli Suomi-Filmin 25-vuotisjuhlalokuva, ja tämä osaltaan lisäsi siihen liitettyä tunnelatausta. Haatasen romaani myös jatkaa tarinaa pitemmälle kuinokuva, perheen isän kaatumisen jälkeiseen elämään. Anu Koivunen (1995) *Isänmaan moninaiset äidinkasvatot. Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana*. Turku: Suomen elokuvatutkimuksen seura, 78–92.

24. Haatanen (1943) 33–35.

Isä on palannut rintamalta. Suomen Kuvapalvelu (Havas).

Kirkastettu sydän antaa Ahti Helpin isän roolista hieman ristiriitaisen kuvan. Hän on perheen ehdoton pää, jonka mielipiteet vaimo omaksuu, ja jota lapsetkin varauksetta ihailevat ja rakastavat, mutta hänen konkreettista toimintaansa teos kuvaa vain vähän. Ahti lähtee sotaan teoksen alkupuolella, mutta sitä edeltävät tapahtumat käsitellään nekin ennen kaikkea äidin ja lasten välisinä. Tieto miesten kutsumisesta aseisiin tavoittaa perheenjäsenet eri aikaan: Ahti tapaa entisen asetoverinsa tiellä, Lealle soittaa tohtorin rouva, ja perheen vanhimmat pojat kuulevat asiasta kunnantalolla.²⁵

Lea joutuu käsittelemään uuden sodan herättämiä ajatuksia ja pelkoja poikiensa kanssa ilman isän tukea, vaikka sota ei ole vielä alkanut. Olisi voinut olla kirjallisesti vaikuttava kohta, jossa isä olisi selittänyt ratkaisujaan perheen isommille lapsille ja luonut uskoa tulevaisuuteen koko perheelle. Tällaista tilannetta Haatanen ei kuitenkaan kuvaa, ei edes isän jäähyväisiä lapsilleen.

Isän lähtöpäivän iltana Lea keskustelee poikiensa kanssa, ja lupaa, että ”jonakin iltana kerron teille vanhemmille pojille isästä”.²⁶ Isä on vasta aiemmin päivällä lähtenyt rintamalle, mutta jo nyt hän on etäinen hahmo, joka elää lähinnä äidin kertomuksissa. Vaikka isien perintö tulee *Kirkastetussa sydämässä* esille taistelun motiivina ja velvoittavana asiana, Haatasen mukaan äidin on se välitettävä 14- ja 13-vuotiaille pojille, jotka ovat kuitenkin viettäneet isänsä kanssa paljon aikaa ja kokeneet talvisodan. Syntyy mielikuva, että Ahti Helpillä ei ole ollut kykyä tai halua keskustella lastensa kanssa, vaan kirkkoherran tehtävät ja runoilijan kutsumus ovat vieneet hänen mielenkiintonsa.

Toinen, isyyden kannalta keskeinen kohta käsittelee kaatuneen isän pojilleen jättämää perintöä, samaan tapaan kuin *Lunastettu maa*. Lea löytää Ahdin työhuoneenaan käyttämän ”kalasaunan” pöytälaatikosta Ahdin lähtöiltanaan kirjoittaman runon, jonka nimenä on ”Jäähyväiskirje Sinulle”. Haatanen ei esitä runoa suoraan, vaan kuvailee sen sisältöä yleisemmin.²⁷ Runo ei ole tarkoitettu vaimolle, vaan pojalle isän kaadut-

tua. Runossa isä kehottaa poikaansa ”olemaan mies sinä hetkenä, jolloin isä kannettaisiin heidän luokseen”.²⁸ Sarajan ajatus isän kuolemasta poikaa velvoittavana asiana toistuu, joskaan Haatanen ei suoraan kerro, mitä tarkoittaa olla mies isän kuoltua. Se tulee esille perheen vanhimpien poikien käytöksessä, kun tieto isän kaatumisesta vielä samana iltana saapuu. Pojat ”voittavat itkunsa urhoollisesti” äitinsä edessä, ja alkavat keskustella perheen tulevaisuudesta käytännön tasolla. He arvelevat voivansa jättää koulun ja ryhtyä ansaitsemaan, asettuen näin osaltaan isän paikalle – tosin nämä suunnitelmat äiti torjuu. Vasta oman vuoteen yksinäisyydessä pojat antavat tunteilleen vallan.²⁹

Isyys on Haataselle samoin kuin Sarajal-ekin ristiriitainen asia. *Lunastetun maan* päähenkilö jollain tavoin unohtaa isien perinnön ja velvoituksen pitäessään sylissään omaa pientä poikaansa. Haatasen miehekäiseen ja sotilaalliseen Ahti-isäänkin ilmestyy vähitellen todella moderneja piirteitä: hän on ollut mukana, ainakin jonkin aikaa, jokaisen lapsensa synnytyksessä ja on kyennyt lievittämään vaimonsa kärsimyksiä, niin että vaimo ”oli hymyillyt tuskasta väentynein kasvoin”.³⁰ Ahdin kaaduttua ja perheen kymmenennen lapsen synnyttyä haluaa vanhin poika Aarre isänsä esikuvan mukaan auttaa lapsenhoidossa. Ahti Helpi oli kylvettänyt perheen kahta nuorinta lasta, kun Lea-äiti oli ollut näiden syntymien jälkeen uupunut. Haatanen ei kuitenkaan pane 14-vuotiasta poikaa todella lapsenhoitoon, vaan Aarre kieltäytyy viime hetkellä kunniaista, aivan kuten äiti oli arvellutkin.³¹

Sankarivainajien lasten tulevaisuus on vakava ongelma niin Sarajan kuin Haatasenkin teoksessa. Isä oli yleensä toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa perheen pääasiallinen elättäjä, joten hänen kuolemansa merkitsi surun lisäksi suuria taloudellisia vaikeuksia perheelle. Kummasakin teoksessa korostuu kuitenkin myös isän kuoleman henkinen puoli. Kuolemaa isänmaan puolesta pidettiin merkinä kaikkein suurimmasta isänmaallisuudesta, joten juuri sankarivainajien lapsia koski erityinen

velvollisuus jatkaa isien työtä myös tässä suhteessa. Pieni Jouko-poika lupaa isänsä kuolinvuoteella rakastaa isänmaataan, ja Ahti Helpi kehottaa poikaansa haudan taakkin ”olemaan mies”.

Äitienpäivä ja sankaripojat

Isyys oli sotavuosien kulttuurissa erityisesti mallin antamista: oikea mies sotii maansa puolesta ja on valmis vaikka kuolemaankin niin tehdessään. Äitien tehtävänä oli tukea isien kasvatustyötä ja jatkaa sitä, jos ja kun isä kaatui sodassa. Tuon ajan äidit kantoivat lapsista ja heidän varhaisesta hoivastaan suurimman vastuun, ja tästä syystä äitejä pidettiin erityisen tärkeinä. Äitien tehtävistä perheessä myös keskusteltiin huomattavan paljon; tämän voi tulkita niin, että äitien asema perheessä ei kaikesta huolimatta ollut itsestään selvä. Tilanteessa, jossa äitien oli ”luovuttava” lapsistaan, kuten poikien lähtiessä sotaan, äitien isänmaallisuus ja epäitsekkyys olivat koetuksella. Myös lasten lähettäminen muihin Pohjoismaihin turvaan, niin sanotuiksi sotalapsiksi, on esimerkki vanhemmuudesta, jonka olennainen osa on luopuminen lapsesta lapsen oman hyvinvoinnin ja/tai suuremman kokonaisuuden hyväksi.

Voimakkaasti sukupuolittuneessa maailmankuvassa, joka usein sisältyy nationalismiin, naiset nähdään ennen kaikkea lasten synnyttäjinä ja kansakunnan uusintajina.³² Kansallisen äitimyytin ja siihen liittyvän sukupuolten välisen työnjaon kärjistymänä voidaan pitää sotavuosien äitienpäiväjuhlia. Äitienpäivää oli alettu viettää Yhdysvalloissa vuonna 1907, missä se julistettiin viralliseksi juhlapäiväksi vuonna 1914.³³ Suomessa äitienpäivän vietto tuli tunnetuksi ensimmäisen maailmansodan jälkeen, ja sen vietto yleistyí maailmansotien välisenä aikana.³⁴

Väestöliitto perustettiin vuonna 1941, ja sen ensimmäisiä julkisia esiintymisiä oli valtakunnallisen äitienpäiväjuhlan järjestäminen, mikä osaltaan lisäsi juhlan merkitystä Suomessa. Virallinen liputuspäivä äitienpäivästä tuli kuitenkin vasta vuonna 1946.³⁵ Ensimmäiseen, Kansallisteatterissa Helsingissä pidettyyn juhlaan kutsuttiin kaikki

helsinkiläiset kaatuneiden sotilaiden äidit. Läsä olivat niin tasavallan presidentti kuin hallituksen jäsenetkin, ja tilaisuus myös radioitiin.³⁶

On otettava huomioon, millainen oli tilanne Suomessa toukokuussa 1941: talvisota oli vielä tuoreessa muistissa, ja uusi sota hämmötti edessä. Väestöliiton perustamisen syyt olivat kauempana kuin talvisodan kokemuksissa, mutta oli myös vahva käsitys siitä, että talvisodassa yksi Suomen suurimpia ongelmia oli ollut miesten puute. Äitien rooli lasten synnyttäjinä ja kasvattajina oli korkeimman valtiollisen huomion arvoinen asia; kansallinen suru kaatuneiden sotilaiden vuoksi oli edelleen suuri.

Väestöliitto ei ainoastaan järjestänyt vuoden 1941 virallista äitienpäiväjuhlaa, vaan se julkaisi vastaavia juhlia varten erilaisia aihepiiriin liittyviä tekstejä sisältävän vihkon. Tässä julkaisussa liiton keskeiset toimijat V. J. Sukselaisesta Elsa Haavioon käsittelevät lasten merkitystä kansakunnalle, sekä äitiyshuollon ja lasten terveydenhoidon järjestämistä. Sota-ajan vanhemmuuden ja lasten ja vanhempien suhteiden kannalta

25. Haatanen (1943) 14–23.

26. Haatanen (1943) 63.

27. *Kotiliesi* 15/1942 julkaisi otteen Ahti Helpin esikuvana olleen Väinö Havaksen samankaltaisesta runosta: ”Minut kerran kun kantavat luokses / risti sormes ja ole mies. / Kävi, poikani, näin sinun vuokses, / minä viitoitin miehen ties.”

28. Haatanen (1943) 153–154.

29. Haatanen (1943) 184–187.

30. Haatanen (1943) 31.

31. Haatanen (1943) 219–220.

32. Esim. Kirsi Mäki (2005) *Feministit ja nationalismitutkimus*. Teoksessa *Nationalismit*. Toim. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen, Helsinki: WSOY, 136–142. 1940-luvun väestöpoliittisessa keskustelussa äidin ja sotilaiden tehtävät voitiin jopa suoraan rinnastaa. Nätkin (1997) 87. Myös joidenkin naisten omat tulkinnat sota-ajan äitiydestä viittaavat ajatuksen hyväksymiseen. Hanna Uhrman-Velasquez (1996) ”*Tämä on minun velvollisuuteni palvella isänmaata*” – *Äitiys ja perheenemännäisyys selviytymistarinaan suomalaisien naisten sota-ajan muistelmissa*, Helsinki: Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta. Julkaisematon sosiologian pro gradu-työ.

33. Sirkku Dölle (1979) Äitienpäivä. Teoksessa *Jubla-kirja. Suomalaiset merkkipäivät*, Kalevalaseuran vuosikirja 59. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 127.

34. Dölle (1979) 128–136.

35. Dölle (1979) 136.

36. Dölle (1979) 135.

erityisen kiinnostavia ovat vihkosen kaksi tekstiä, jotka tarjoavat hieman toisistaan poikkeavia näkökulmia äitien ja lasten suhteeseen.

Pastori Vilho Valjakka tarkastelee äitiyttä raamatunlauseen kautta: ”Ja myös sinun sielusi lävitse on miekka käyvä” (Luuk. 2:35). Valjakan mukaan kärsimys on äidinrakkauksen keskeinen piirre. Äidit joutuvat kärsimään lastensa vuoksi, erityisesti menettäessään heidät kuolemalle sodassa. Toisaalta kärsivät myös ”tuhlaajapoikien ja -tyttärien” unohdetut äidit. ”Kärsivä rakkaus on kuitenkin voittava rakkaus”, Valjakka toteaa. Vaikka äidit eivät saisi vaivoistaan palkintoa, vaan ne tuntuivat menneen hukkaan, äitien rakkaus on kuitenkin lasten elämän voima ”elämän harhateillä”.³⁷

Äitien luopuminen lapsistaan on teemana myös kirjailija Vappu Väreän pienoisenäytelmässä, joka oli tarkoitettu esittäväksi äitienpäiväjuhlassa. Näytelmässä opettajatar ja ilmeisesti pienehkön paikkakunnan voimahahmo, Paattisten emäntä pohtivat evakko-perheen kohtaloa: perheen äiti on sotalleski, jolle on tarjottu hyvää työpaikkaa. Kuutta lastaan äiti ei kuitenkaan voisi pitää luonaan, jos hän työtarjouksen hyväksyisi. Sitteen paikalle saapuvat leskiäiti ja yksi hänen lapsistaan. Pohditaan lasten kohtaloa toisten hoivissa, ja kasvattivanhempien lapsille tarjottavia hienoja mahdollisuuksia. Aluksi vaikuttaa jo päätetyltä asialta, että äiti ottaa työn vastaan ja lapset sijoitetaan toisten hoiviin. Pieni tytär kuitenkin vakuuttaa aikuiset oman äidin ensisijaisuudesta: ”Ei kukaan muu ole äiti, *sinä vain*.” Lopulta perheen tilanne ratkeaa siten, että äidille löydetään vaihtoehtoisia ansiomahdollisuuksia, ja lapset saavat jäädä äitinsä luokse.³⁸

Väre tarjoaa esimerkiksi sotalapsiin liittyneestä ajattelusta poikkeavan kannan vaikeuksissa olevien perheiden tilanteeseen: jos äidillä vain on mahdollisuus jollain keinolla elättää lapsensa, lasten on paras olla hänen kasvatettavinaan. Näytelmän karjalaisäiti kuvataan työteliäänä ja monin tavoin esikuvallisena naisena, jonka ahdinkoon on syynä nimenomaan sota. Avustuksia hän ei missään nimessä halua, vaan elättää perheensä omalla työllään. Vastikkeettoman

avun antaminen on aina ollut ongelmallinen asia yhteiskunnassa, mutta itsenäiseen toimeentuloon pyrkivän äidin tukeminen oli helppoa hyväksyä.

Valjakka taas käsittelee ennen kaikkea tilannetta, jossa äiti on vasten tahtoaan joutunut luopumaan lapsestaan; sankarivainajien äitien surun rinnalle nousee suru muulla tavoin äitinsä jättäneistä lapsista. Äitien työ on kuitenkin aina arvokasta, toteaa Valjakka äideille: ”Teillä on kallis perintö hoidettavana. Kun te autatte pieniä kätösiä ristimään sormet, kun opetatte pienen suun sopertamaan siunauksen, silloin te vaalitte tuota kallista perintöä”.³⁹ Lasten kasvattamisessa uskonnolla ja vanhempien muilla henkisillä arvoilla oli merkittävä rooli silloinkin, kun kyseessä oli ennen kaikkea lasten hyvinvoinnin aineellisiin puoliin keskittyvän järjestön julkaisu.

Vuoden 1942 äitienpäivänä marsalkka Mannerheim kunnioitti suomalaisia äitejä myöntämällä heille yhteisesti vapaudenristin; tuon päivän päiväkäsky käsittelee myös äitien uhria ja merkitystä maanpuolustuksen näkökulmasta. Päiväkäsken teksti korostaa äitien kasvatusystyötä ”kehdestä alkaen”, mutta myös aikuisten lasten äitien ”töin ja rukouksin” tapahtuvaa toimintaa sodan aikana. On tärkeää huomata, että päiväkäsky koskee kaikkia äitejä; erikseen mainitaan ”ne Suomen äidit, joiden rakkaimmat sankareina ovat uhranneet henkensä isänmaan ja sen tulevaisuuden puolesta”.⁴⁰ Tämä lause sisällyttää päiväkäskyn kohteeksi myös sotallesket, tosin vain siinä tapauksessa, että he olivat äitejä.

Huolimatta siitä, että monilla kaatuneilla sotilailla oli jo ollut perhe perustettuna, äidin ja pojan suhde korostui sankarivainajista puhuttaessa.⁴¹ Sotilaat nähtiin koko kansan ”poikina”; tämä oli osin luonnollistakin. Pääosa sotilaista oli suhteellisen nuoria, ja esimerkiksi äänioikeusikäraja oli vuoteen 1944 saakka 24 vuotta.⁴² Toisaalta naisen rooli kansakunnan ”moraalisena selkärangana” liittyi oleellisesti juuri äitiyteen. Äitiys naisen voimavarana ja esimerkiksi poliittisen toiminnan taustana oli noussut esille suomalaisen naisasialiikkeen ”ensimmäisenä taistelukautena” 1900-luvun alussa. Niin

sanottu yhteiskunnallinen äitiys mahdollisti lapsettomienkin naisten toiminnan erilaisissa yhteiskunnallisissa tehtävissä. Julkisesa keskustelussa kaikkiin naisiin haluttiin liittää tavalla tai toisella äitiyden leima.⁴³

Lotta Svärd -järjestön aatemaailmassa äitiys ja isänmaa yhdistyivät erityisen selkeästi. Järjestön tuli olla ”maanpuolustuksen äiti”,⁴⁴ olihan jo sen nimen taustalla Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoiden* saman niminen runo, jossa Lotta Svärdin juomanmyynti tekee hänestä eräänlaisen sotilaiden korvikeäidin. Runon nainen on sotilaiden moraalien ylläpitäjä: taistelusta väistyneelle hän ei suostu myymään pisaraakaan, kun taas vielä haavoittuneenakin taistelleelle köyhälle pojalle hän antaa juoman ilmaiseksi. Lotta toteaa myös, että jos hänen miehensä vielä olisi elossa, hän ottaisi urhean nuorukaisen omaksi pojakseen.⁴⁵ Tavallaan vanhemman hoiva siis ansaitaan Runebergin runon maailmassa. Tavallisempi kieli kuva on, kuten Sarajan romaanissa, että nuorukaisen on oltava esi-isiensä arvoinen. Kummassakin tapauksessa sotilaallisella urheudella on yhteys perheeseen ja sukuun; yksilö ei taistele vain osana kansakuntaansa ja armeijaa, vaan myös osana perhettään.

Sota-ajan vanhemmuutta ja lapsuutta tarkasteltaessa nousee esille isien ja äitien roolien syvä erilaisuus ja toisaalta yhdenmukaisuus. Kuten kaunokirjallisista esimerkeistä voitiin havaita, isien tehtävänä oli lasten tien viitoittaminen; äitien tehtävänä oli puolestaan sekä lasten synnyttäminen että heidän kasvattamisensa arvostamaan ja kunnioittamaan isien perintöä. Lasten perinteinen rakkaus ja kuuliaisuus vanhempiaan kohtaan sisältävät myös ja ennen kaikkea vanhempien arvomaailman kunnioittamisen ja jakamisen. Naisten liittäminen kansakuntaan, ja äitiyden kohottaminen kunniamerkin arvoiseksi asiaksi, on olennainen osa nationalistisen kansakunnan rakentamisen projektia.⁴⁶ Kansakunnan fyysinen uusintaminen olisi hyödytöntä, jos sen jatkuvuus henkisellä tasolla ei olisi turvattu.

Sotilaat poikina, kansakunta sotilaina

”Nuorukaiselle kuolla kuuluu”, lauletaan ”Ateenalaisten laulussa”. Nuoruus ja puhtaus liittyvät ihannesotilaassa yhteen, ja kaatuneen ajatellaan olleen ”nuori ja hyvä uhri”.⁴⁷ Vapaaehtoisuus ja sotilaan nuoruus liitetään usein toisiinsa: juuri vapaaehtoinen uhri on isänmaalle annettuna kaikkein paras.⁴⁸ Viattomuutta sanan varsinaisessa merkityksessä ei toisen maailmansodan aikaiselta suomalaiselta sotilalta edellytetty, mutta varsinkin talvisodan mielikuvissa sotilaat olivat uskonnollisia ja niin muodoin paheiden ulottumattomissa. Jatkosodan aikana tämä mielikuva oli vaikeammin ylläpidettävissä, ja pyyteettömän ”korpisoturin” rinnalle nousi ”jermu”, jonka parroittuneeseen ja auktoriteetteja kyseenalaistavaan kuvaan liittyivät usein hieman korkeampi ikä ja elämäkokemus.⁴⁹

Mitä merkitsee, taistelevatko rintamalla pojat isiensä puolesta vai isät poikiensa

37. Vilho Valjakka (1941) *Kärsivä rakkaus*. Teoksessa *Toukokuun toinen sunnuntai. Äitiinpäiväohjelmistoa I*, Väestöliiton julkaisuja N:o 1. Helsinki: Väestöliitto r.y., 1–2.

38. Vappu Väre (1941) *Oma äiti ja se kaikki muu...* Teoksessa *Toukokuun toinen sunnuntai. Äitiinpäiväohjelmistoa I*, Väestöliiton julkaisuja N:o 1. Helsinki: Väestöliitto r.y., 21–30.

39. Valjakka (1941) 2.

40. Einari Kaskimies (toim.) (1970) *Puhtain asein. Suomen marsalkan päiväkäskyjä vuosilta 1918–1944*, Helsinki: Kustannus Oy Artikkeli, 146.

41. Kemppainen (2006) 241–243.

42. http://www.eduskunta.fi/fakta/historia/fin/index_3.htm

43. Esim. Ilpo Helén (1997) *Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja itesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*, Helsinki: Gaudeamus, 137–154.

44. Annika Latva-Äijö (2004) *Lotta Svärdin synty. Järjestö, armeija ja naiseus 1918–1928*, Helsinki: Otava, 278–282.

45. Runeberg (1992) 91–97.

46. Erityisen ansioituneille äideille alettiin myöntää Suomen Valkoisen Ruusun Ritarikunnan ansiomerkkejä vuonna 1946. Dölle (1979) 135–136.

47. Vastaavaa kielenkäyttöä esiintyi toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa eri yhteyksissä; esimerkki on peräisin helsinkiläisen professoriperheen kirjeenvaihdosta. Matti Äyräpää (toim.) (1985) *Yhden perheen sota*, Helsinki: Otava, 303.

48. Esim. Mosse (1991) 15–33.

49. Esim. Knut Pipping (1947) *Kompaniet som samhälle. Iakttagelser i ett finskt frontförband 1941–1944*, Åbo: Åbo akademi, 232–233.

puolesta? Isien ja poikien taistelevien rinnakkain oli sekin periaatteessa mahdollista, vaikka käytännössä harvinaista. Kulttuurisella tasolla on kuitenkin kiinnostavaa pohdita sitä, millaisena kansakunnan sotilaat nähtiin: nuorina poikina, jotka kantoivat itsessään isien perintöä, vai aikuisina miehinä, jotka turvasivat lastensa tulevaisuutta. Sodankäynnin järki ja merkitys ovat näissä tapauksissa erilaiset. Nuorukaisten ei kuulu lukea rationalisoida tekojaan, vaan ihanteiden voimalla pitää lippu korkealla ja taistella ”joukkonsa eessä” kuolemaan saakka. Aikuinen mies on tyyneempi, jopa laskelmoiva, mutta siitä huolimatta useimmiten hyvä sotilas. Nuorukaisella ei omia lapsia kuulu olla, vaan hänessä itsessään on vielä lapsenomaisia piirteitä. Aikuisessa mieheissä kamppailevat vallasta rauhanajan isä ja sota-ajan sotilas, jotka merkitsevät myös kahta erilaista isän mallia.

Sotilaiden näkeminen poikina ei ollut mitenkään kaikenkattavaa, mutta poikien näkeminen tulevina sotilaina sitäkin enemmän. Karkeimpia esimerkkejä lienee Kansanhuollon esimerkiksi *Kotiliedessä* 17/1942 ja *Hakkapeliitassa* 36/1942 julkaistu ilmoitus, jossa elintarvikkeiden säännöstelyn ohiki käytävää salakauppaa paheksuttiin kysymällä: ”Millainen on armeijamme vuonna 1962?” ja ”Lapsille vai salakauppiaalle?” Lapsiperheillä ei välttämättä ollut varaa mustan pörssin hintoihin, mutta tulevaisuuden aikuisten näkeminen ennen kaikkea sotilaina kuvaa hyvin sota-ajan maailmankuvaa. Usein korostettiin sitä, kuinka suomalaiset olivat ”aina” joutuneet sotimaan. Kansanhuollon ilmoitus venytti tätä ajattelua tulevaisuuteen: nykypäivän lasten hyvinvointi vaikutti tulevaisuuden armeijaan.

Sotavuosien oloissa mahdollisuuksia huolettoman lapsuuden viettämiseen oli harvoin. Erkki Kujalan haastatteluihin pohjautuvassa teoksessa *Sodan pojat* nousee toistuvasti esille, kuinka sota-aikana ja myös sotien jälkeen poikien ensisijainen tavoite oli täyttää miehen paikka elämässä, ja tämä tapahtui nimenomaan työtä tekemällä. Jo muutaman vuoden ikäiset pojat osallistuivat varsinkin maaseudulla erilaisiin töihin joukon jatkona; poikien kasvaessa oli tavoit-

teena yltää aikuisen miehen työpanokseen mahdollisimman varhain.⁵⁰

Lapsuuden työpainotteisuus koski tietysti myös tyttöjä; sota-ajan lapsuus oli jo elintarvikepulasta johtuen työntäyteinen. On kuitenkin tärkeää huomata, että tyttöjen merkitys kansakunnalle ei noussut poikien tärkeyden rinnalle kirjallisuudessa. Esimerkkiteoksissa sen paremmin Saraja kuin Haatanenkaan eivät nosta isien uhrin, poikien miehekkyyden ja äitien ihanteellisen äidillisyyden rinnalle tyttöjen kokemuksia. *Lunastetussa maassa* kertojan vauvaikäinen tytär vain mainitaan lyhyesti; *Kirkastetussa sydämässä* perheen tyttölapsia kuvataan siinä missä poikiakin, mutta Haatanen näkee heidän tulevaisuutensa ennen kaikkea kodinhoidossa, joko omassa kodissa tai veljiensä taloudessa. Äitiyden ihme on teoksessa keskeisellä sijalla, mutta tyttöjen tulevaa äitiyttä käsitellään vain viitteellisesti.⁵¹

Perheen kymmenennen lapsen syntymä on Haatanen teoksen loppuhuipennus. Lea Helpi on ajatellut odottavansa poikaa, josta tulisi isän hengen ilmentymä – isän, jota lapsi ei koskaan tule näkemään. Pettymys on aluksi suuri, kun lapsi on pieni, hento tyttö. Miten tällainen lapsi voisi olla isän hengen asuinsija? Lea kuitenkin ymmärtää ihmeen olevan sitä suurempi, kun lapsi on vanteran pojan sijasta ”nuken kokoinen tulivuori-ihminen”.⁵² Mitä tyttö kasvaessaan tekisi ja millä erityisellä tavalla isän henki hänessä esille tulisi, sitä Haatanen ei kuitenkaan kerro. Voisiko luovalla ja taistelevalla hengellä varustettu nainen olla äiti, vai olisiko hänen toimintakenttäänsä muualla?

Sota-ajan perintö perheissä

Kaikkien sotilaiden näkeminen äitiensä poikina, ainakin kuolemassa, on kulttuurinen konstruktio siinä missä armeijan näkeminen ”miesten kouluna”. Nämä osin ristiriitaiset käsitykset voisi ymmärtää sukupuolien kamppailuna vallasta kansakunnan kentällä. Toisaalta sekä miesten että naisten vanhemmuudessa vallitsi ristiriita pienen lapsen vaatiman hoivan ja sota-ajan korostuneen isänmaallisuuden välillä sotavuosien Suomessa. Äitien ja myös isien ajateltiin mielellään rakastavan lapsiaan hellästi, mutta toi-

saalta olevan valmiit ennemmin tai myöhemmin luopumaan heistä, isänmaan edun nimissä.

Sota-ajan lapset eivät olleet ensisijaisesti vanhempiensa lapsia, tai edes lapsia sinänsä. Heistä oli tarkoitus kasvaa isien työn ja taistelun jatkajia, ja yhä useampien lasten syntyminen oli merkittävää koko kansakunnalle. Äitiyden arvostusta haluttiin lisätä, mutta äitien tehtävänä ei ollut vain lasten synnyttäminen, vaan myös kansakunnan arvojen välittäminen lapsille. Sotien aikana alkaneet sosiaalipoliittiset uudistukset voidaan ymmärtää tästä näkökulmasta: lapset eivät olleet vain vanhempiensa ilo, vaan uusia kansalaisia, joiden laatu oli vähintään yhtä tärkeää kuin määrä. Sankarivainajien äidit taas olivat täyttäneet tehtävänsä kaikkein parhaiten, koska äidin isänmaalliseksi kasvattama poika oli tehnyt velvollisuutensa, kuten isätkin ennen.

Sota-ajan perheihanteiden mukaan isien henkistä ja fyysistä perintöä edusti isänmaa, äitien vastatessa konkreettisemmasta hoihasta, mutta myös lasten kasvattamisesta kunnioittamaan kansakunnan perusarvoja. Isät eivät kyenneet perustamaan perhettä ilman äitejä, mutta äiditkään eivät kyenneet todella kasvattamaan lapsia ilman isää. Vaikka äitien uhrimieltä ja sankaruutta korostavissa tilaisuuksissa isistä ei juuri puhuttu, hyvän ja oikean äitiyden kuvaan kuului aina jossain mielessä myös mies.

Toisen maailmansodan jälkeisen suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan perhepoli-

tiikassa äidin ja lapsen suhde oli korostunut, ja valtion sanotaan usein ottaneen isän roolin. Sota-ajan perintönä todelliset isät taas olivat usein etäisiä hahmoja, vaikka olisivat rintamalta elävinä palanneetkin. Kuitenkin isä koettiin tärkeäksi osaksi perhettä, ja isän puuttuminen nähdään nykyissäkin keskustelussa vakavaksi ongelmaksi.

Mistä oikeastaan puhutaan, kun puhutaan lapsista ja vanhemmuudesta suomalaisen yhteiskunnan historiassa, ja millä tavoin aiempien sukupolvien käsitykset ovat edelleen läsnä suomalaisessa kulttuurissa? 2000-luvun pojista ei useinkaan ajatella tulevan ensisijaisesti sotilaita, kuten tyttöjä ei kasvateta ennen kaikkea äidin rooliin. Lapsista ja vanhemmuudesta käytävä keskustelu pohjautuu kuitenkin lopulta aina kysymykseen siitä, millaisia kansalaisia perheiden ja myös koululaitoksen tulisi tuottaa. Millaiset ihmiset ovat hyviä vanhempia, ja mitä asioita lapsille tulisi – isien perintönä – opettaa?

50. Erkki Kujala (2003) *Sodan pojat. Sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskokemuksia isyyden näkökulmasta*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

51. Nuorten tyttöjen kokemus sotavuosina, ainakin kaunokirjallisuuden antaman kuvan perusteella, oli se, että vain sotaan tavalla tai toisella osallistumalla saattoi todella palvella isänmaata. Äitiys nuoren tytön ensisijaisena tavoitteena ei näytä olleen aina sovelias puheenaihe, aikakauden äitiyspropagandasta huolimatta. Vrt. Kempainen (2006) 209–210, 215.

52. Haatanen (1943) 219.

HÄPEÄ JA SYRJÄYTYMINEN AFRIKAN AIDS-ORPOJEN PAINOLASTINA

HARRI SIISKONEN

*on yleisen historian professori
Joensuun yliopistossa.*

■ HIV/AIDS koettelee tällä hetkellä ankarimmin eteläistä Afrikkaa. Taudin pahimmin vaivaamilla alueilla kolmasosa parhaassa hedelmällisyydessä olevasta aikuisväestöstä on HIV-positiivisia. Tauti ei jää huomaamatta alueelle saapuvalta vierailijaltakaan. Turvaseksin tärkeydestä muistuttavaa valistusta tulvii niin radiosta, televisiosta, lehdistöstä kuin ulkomainoksista. Seuraavaksi tulijan valtaa useimmiten hämmennys, sillä taudista ei liiemmin puhuta päivittäisessä kanssakäymisessä. Siitä on pitänyt huolen AIDS:ia ympäröivä hiljaisuuden kulttuuri.

Taudin levinneisyys ja sen tappavuus konkretisoituu satunnaiselle matkaajalle vasta, kun hän selailee lehtien kuolinilmoituksia tai pistäytyy hautausmaalla. Hautausmaattueet, juuri umpeen kaivetut haudat ja hautakivet kertovat parhaassa työssä olleiden aikuisten poismenosta. Lohdutonta tilanteessa on, että haudalla aviopuolisolleen hyvästejä jättävä saattaa olla pian itse vastaavassa tilanteessa. Usein viimeiselle matkalle ollaan saattamassa jo syntyessään HIV-tartunnan saanutta lasta.

AIDS:iin kuolleiden räjähdysmäisen kasvun seurauksena orvoiksi jääneiden lasten

selviytyminen on nousemassa HIV/AIDS-työn keskiöön valistustyön rinnalle. YK:n AIDS-ohjelman UNAIDS:in arvion mukaan vuonna 2003 maailmassa oli kaikkiaan 15 miljoonaa alle 18-vuotiasta AIDS-orpoa, joista 12 miljoonaa asui Saharan eteläpuoleisessa Afrikassa. AIDS-orpouden laajuudesta kertoo vieläkin karmeammin se, että esimerkiksi vuonna 2003 Zimbabwe ja Botswanassa kaikista orvoista kolme neljäsosaa ja Namibiassa noin puolet oli AIDS-orpoja. Hälyttävää tilanteessa on orpojen määrän raju kasvu lyhyessä ajassa ja odotettavissa oleva kasvun jatkuminen AIDS-kuolleisuuden pysyessä korkeana.

Hallitusten HIV/AIDS-ohjelmissakin orvot ovat jääneet sivurooliin, sillä painopiste on ollut uusien tartuntojen leviämisen ehkäisyssä seksuaalivalistuskampanjoiden avulla. Vuosituhannen vaihteeseen saakka oletettiin, että afrikkalainen joustava suurperhejärjestelmä pystyy huolehtimaan orvoista. Ennen AIDS:ia monissa yhteisöissä oli tapana lähettää joku lapsista isovanhempien luo asumaan ja auttamaan heitä päivittäisissä askareissa, mutta HIV/AIDS:in aikana tilanne on kääntynyt pääläelleen. Pienten, raskaaseen työhön kykenemättömien orpolasten määrän kasvaessa isovanhempien rooli on muuttunut autettavista auttajiksi. Suurperhejärjestelmän kyky huolehtia orpolapsista on jo nyt äärirajoilla.

Tilanteeseen ei ole kuitenkaan odotettavissa helpotusta. Esimerkiksi Namibiassa hallituksella ei ole ollut aikomusta rakentaa erityisiä orpokoteja, vaan vastuu orvoista on vuodet 2004–09 kattavan keskipitkän aikavälin HIV/AIDS-ohjelman perusteella lankeamassa aikaisempaa näkyvämmiin us-

konnollisille yhteisöille ja kansalaisjärjestöille. Namibian kirkkojen piirissä ratkaisua kasvavaan orpojen määrään on etsitty sijaisvanhemmuudesta silloin, kun isovanhemmat ja lähisukulaiset eivät pysty selviytymään raskaasta huoltajan roolista. Toisena vaihtoehtona on ollut vanhempien sisarus-ten tukeminen, jotta he pystyisivät ottamaan perheen pään roolin ja huolehtimaan nuoremista sisaruksistaan.

Namibian koillisosassa asuvan caprivilaisen 18-vuotiaan Mathias Walubitan kertomus viikoittaisesta uurastuksestaan tarjoaa välähdyksen orpolasten selviytymistästeleluun. Hänen molemmat vanhempansa olivat kuolleet AIDS:iin ja hänelle oli jäänyt huollettavaksi kaksi sisarta. Joka aamu Mathias käveli viisi kilometriä viedäkseen nuoremman 4-vuotiaan sisarensa erään vanhan naisen luo hoitoon ja sitten vielä kahdeksan kilometriä kouluun, jossa hän valmistautui ylioppilaskirjoituksiin. Illalla hän käveli saman matkan takaisin. Perjantaisin hän käveli vielä useamman kilometrin läheiseen kaupunkiin, missä hän vietti viikonlopun lastaamalla kuorma-autoja hankkiakseen rahaa ruokaan sisarilleen ja itselleen.

Kuten Walubitankin tapauksessa, toimeentulon hankinta vaatii orvoilta erityistä ponnistelua. Köyhyyden keskellä elävät orpolasten johtamat taloudet joutuvat usein myös kiristyksen kohteiksi niin maaseudulla kuin kaupungeissa. Epäselvien maaomistusolojen takia kotitiloilleen asumaan jääneitä orpoja karkotetaan kodeistaan ja kuolinpesiä kärkevät omaiset saattavat viedä lähes pakolla vainajille kuulunutta irtainta omaisuutta.

Orpojen sopeutumista ja selviytymistä uudessa elämäntilanteessa vaikeuttaa köyhyyden lisäksi HIV/AIDS:ia ympäröivä häpeän ja leimautumisen pelko. Vaikka muuttamat julkisuuden henkilöt ja poliitikot ovat murtaneet taudin ympärillä vallitsevaa hiljaisuuden kulttuuria puhumalla avoimesti HIV-tartunnastaan, haluaa valtaosa tartunnan saaneista pitää taudin omana tietonaan. Vanhempien sairastuminen ja menetyt langettaa varjon orpolastenkin ylle. Herkästi epäillään, ovatko lapset saaneet HIV-tartun-

nan ja tarttuuko tauti ulkopuolisiin. Haastatelllessani Namibian Evankelis-luterilaisen kirkon AIDS-ohjelman ELCAP:in koordinaattori Wilfred Nico Diergaardtia painotti hän orpouteen kytkeytyvää suurta leimautumisen riskiä. Orpolapsen ottaminen saattaa johtaa sijaisperheenkin syrjäytymiseen, kun pelätään tappavan taudin leviävän orvon kautta perheeseen.

HIV/AIDS:iin liittyvät ennakkoluulot lisäävät entisestään orpojen ahdinkoa afrikkalaisissa yhteisöissä. Jo pelkät huhut jonkun perheenjäsenen HIV-tartunnasta voivat johtaa lapsen syrjimiseen koulussa. Orpolasten kohdalla syrjäytymisen riski on moninkertainen, mikä näkyy orpojen koulunkäynnin keskeyttämisten kautta. Orvot ovat huonommassa asemassa myös terveyspalvelujen saatavuuden suhteen. Suurperhejärjestelmän kyvyttömyys huolehtia kasvavasta orpojen määrästä ja leimautuminen maaseutuyhteisöissä ovat lisänneet nuorten orpojen painetta muuttaa maaseudulta kaupunkiin työn etsintään. Työmahdollisuuksien puutteessa riskinä on ajautuminen rikollisuuden ja prostituution pariin.

Räjähdysmäisesti kasvaneen AIDS-kuolleisuuden vanavedessä on eteläisen Afrikan alueelle syntyessä orpojen juureton sukupolvi, joka on tunne-elämältään ja itsetuntonaan hauras, ja jonka puutteelliset tiedollis- ja taidolliset valmiudet vaikeuttavat selviytymistä urbanisoituvissa afrikkalaisissa yhteiskunnissa. Aikuisikä lähestyvien AIDS-orpojen köyhyys ja syrjäytyminen kasvattaa poliittisten levottomuuksien leimahtamisen riskiä jo muutenkin AIDS:in heikentämissä yhteiskunnissa. Jotta orvoille pystyttäisiin tarjoamaan mahdollisuuksia ihmisarvoisempaan elämään ja vahvistamaan heidän uskoansa tulevaisuuteen, olisi kansalaisjärjestöjen HIV/AIDS-työtä lisättävä ja kohdennettava yhä enemmän orpojen auttamiseen, sillä hallitukset ovat olleet neuvottomia kysymyksen ratkaisemisessa. Erityisen suuren haasteen ja mahdollisuuden edessä ovat kristilliset kirkot, joille hädänalaisten tukija avustustyö sopii paremmin kuin moraalisia ongelmia aiheuttanut kondomikeskeinen seksuaalikasvatus.

JUKKA RANTALA

Professori Jukka Rantala, Kasvatustieteiden tutkimuskeskus

Kasvatustiede on vaarassa menettää historiallisen näkökulmansa

Professori Jukka Rantala pohti virkaanastujaisesityksessään 24.5.2006 kasvatuksen historian asemaa tiedeyhteisössä, erityisesti kasvatustieteessä.

■ Yliopistovirkojen puuttuessa kasvatustieteen tutkijat eivät ole voineet omistautua kasvatuksen historialle. Tämä on heijastunut sekä alan tutkimukseen että jatko-opintojen ohjaukseen. Säilyttääkseen elinkelpoisuutensa kasvatuksen historian tutkijoiden on jatkossa voimistettava yhteistyötä paitsi omissa tiedeyhteisössään myös monitieteisesti. Kasvatuksen historian painopiste saattaa silti tulevaisuudessa siirtyä kasvatustieteestä historiatieteisiin, kuten on tapahtunut anglosaksisessa maailmassa.

Kasvatuksen historian asema kasvatustieteessä

1900-luvun alku oli kasvatuksen historian kukoistuskautta, jos asiaa puntaroi käyttämällä mittapuuna väitöskirjoja: useampi kuin joka kolmas vuosisadan alkupuoliskolla julkaistu väitöskirja edusti kasvatuksen historiaa. Väittelijöiden määrät olivat kuitenkin pieniä. Kasvatuksen historiassa julkaistiin vuosina 1904–49 vain 17 väitöskirjaa.

Seuraavien 45 vuoden aikana kasvatuksen historian alalta väitteli kaksinkertainen määrä kasvatustieteilijöitä. Väittelijöistä kuitenkin enää joka kahdeksas tutki kasvatuksen historian ilmiöitä. Kokeellinen kasvatustiede nousi sodan jälkeen valta-asemaan.¹

1960–70-luvuilla kasvatuksen historia eli pienellä liekillä. Samaan aikaan kasvatustieteen asema tiedeyhteisössä muuttui, kun opettajankoulutus siirtyi yliopistoihin ja perustettiin kasvatustieteiden tiedekunnat. Seuraavina vuosikymmeninä kasvatustiede etsi rooliaan: se nähtiin yhtäältä omaleimaisen tiedetradition omaavana tieteenalana, mutta toisaalta eri tieteenalojen perusperiaatteja noudattavana ja niiden metodeja lainaavana tieteenä.² Kasvatustieteen autonomian vaatimukset johtivat siihen, että muilta tieteenaloilta peräisin olevasta lainasta haluttiin eroon. Tämä näkyi erityisesti tiedeyhteisössä olemassaoloon puolustamaan joutuneissa opettajankoulutuslaitoksissa, joissa kasvatustieteen opiskelijat saivat peruskoulutuksessaan kapean kuvan kasvatustieteestä – mm. historiallinen, filosofinen ja sosiologinen näkökulma sivuutettiin monesti vain kirjatenteillä. Puhdasoppisuuden tavoittelussa muut kuin kasvatustieteelliset lähestymistavat jäivät katvee-

1. Joel Kivirauma (1998) 'Sivistyshistoriaa, faktoreita ja tulkintaa – Suomalaiset kasvatustieteen väitöskirjat 1900-luvulla', *Kasvatus* 1998, 13–14, 19.

2. Ks. Vesa Huotari & Saira Anttonen (1996) 'Kasvatustieteen utopioita ja tragedioita: keskustelun avaus', teoksessa Saira Anttonen & Vesa Huotari (toim.), *Työn alla kasvatustiede*. Tampere: Tampereen yliopiston kasvatustieteiden laitos, 18; Saira Anttonen (1996) 'Kasvatustieteen suunta kamppailujen kohteena – autonomiaan vai vallan alle', teoksessa Saira Anttonen & Vesa Huotari (toim.) *Työn alla kasvatustiede*. Tampere: Tampereen yliopiston kasvatustieteiden laitos, 55.

Taulukko 1. Kasvatustieteelliset väitöskirjat 1904–2004.⁹

	Kasvatuksen historian väitöskirjat	Muut kasvatustieteen väitöskirjat	Yhteensä
1904–1909	3 (75 %)	1 (25 %)	4 (100 %)
1910–1919	3 (43 %)	4 (57 %)	7 (100 %)
1920–1929	1 (50 %)	1 (50 %)	2 (100 %)
1930–1939	5 (38 %)	8 (62 %)	13 (100 %)
1940–1949	5 (38 %)	8 (62 %)	13 (100 %)
1950–1959	5 (33 %)	10 (67 %)	15 (100 %)
1960–1969	6 (32 %)	13 (68 %)	19 (100 %)
1970–1979	5 (8 %)	54 (92 %)	59 (100 %)
1980–1989	9 (9 %)	92 (91 %)	101 (100 %)
1990–1999	26 (8 %)	280 (92 %)	306 (100 %)
2000–2004	17 (5 %)	332 (95 %)	349 (100 %)
Yhteensä	85 (10 %)	803 (90 %)	888 (100 %)

seen,³ mikä ei voinut olla vaikuttamatta nousevan tutkijapolven paradigmatiloihin.

Kasvatuksen historian tutkimus tyrehtyi 1970-luvulla. Tutkimusten vähäisen määrän lisäksi kasvatuksen historian tutkimusta haittasi tutkimusotteellinen pysähtyneisyys. Työt olivat historiikinomaisia esityksiä, ja niillä pyrittiin pönkittämään laitosten identiteettiä.⁴ Kasvatuksen historian heikkenevään asemaan vaikutti myös kasvatustieteen kohdistuneet pragmaattisuusvaatimukset.⁵ 1970-luvun johtaviin kasvatustutkimuksiin lukeutuneen Taimo Iisalton mukaan pragmaattisuuden vaatimus oli ymmärrettävä. Hänen mukaansa tutkijoiden tehtävä oli osoittaa tulostensa merkitykset nykyajalle.⁶ Vuosikymmenen lopulla opetusministeriön

3. Vrt. Anttonen (1996) 54–56.

4. Sirkka Ahonen (1999) 'Kouluhistorian vaihtuvat paradigmat', teoksessa *Kasvatuksen monimuotoinen sarkka. Koulu ja menneisyys XXXVII*, Saarijärvi: Suomen Kouluhistoriallinen Seura, 40.

5. O. K. Kyöstiö (1982) *Viimeaikaista kasvatustutkimuksestamme III. Kasvatustieteelliset tutkimukset*. Jyväskylän yliopiston kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen selosteita ja tiedotteita 198, 7, 9.

6. Taimo Iisalo (1977) *Menneisyyden kasvatuksen tutkimus*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen opetusmonisteita 5, 7–8, 12; Kasvatustieteessä 1970-luvun lopulla vallinnut pragmaattisuuden vaatimus ilmenee mm. Juhani Karvosen virkaanastujaisesityksessä. Juhani Karvonen (1979) 'Kasvatuksen tutkimus – mitä se on ja mitä se voisi olla', *Kasvatus* 1979, 262.

kansliapäällikkö Jaakko Numminen peräänkuulutti kasvatustieteen professorikunnalta koulun kehittämistä hyödyttävää tutkimusta.⁷ Lähimenneisyys alkoi valikoitua yhä useammin tutkimuksen kohteeksi. Kasvatuksen historian tutkimus onkin viime vuosikymmeninä keskittynyt 1800- ja 1900-luvun tutkimiseen.⁸

7. Jaakko Numminen (1979) 'Koulunuudistus ja kasvatus', *Kasvatus* 1979, 257–277; Keskustelu kasvatustieteen historian pragmaattisuudesta on jatkunut maailmalla vuosikymmeniä. Esimerkiksi brittiläisessä *History of Education* -aikakauskirjassa asiaan palataan tuosta, viimeksi Roy Lowe (2002) 'Do we still need history of education: is it central or peripheral?', *History of Education*, 502; Richard Aldrich (2003) 'The three duties of the historian of education', *History of Education*, 133–143, erit. 134.

8. Vuosien 1904–1969 28 kasvatustutkimuksen väitöskirjasta 10 käsittelee 1700-lukua tai aiempaa aikaa – vuosien 1970–1995 26 väitöskirjasta vain 2 paneutuu Ruotsin aikaan. Tiedot väitöskirjoista perustuvat Joel Kivirauman laatimaan kasvatustieteen väitöskirjojen listaan. Joel Kivirauma (1997) 'Faktoriansalyysin kautta teema-haastatteluun – Suomalaisen kasvatustieteen paradigmamurrokset 1900-luvulla väitöskirjojen valossa', teoksessa Joel Kivirauma & Risto Rinne (toim.) *Suomalaisen kasvatustieteen historia – lyhyt oppimäärä*. Turku: Kasvatustieteiden laitos. Lähihistorian painotus näkyy myös Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirjojen artikkeleissa. Vuosien 1985–2004 aikana vuosikirjoissa vain kuusi artikkelia 184:stä käsittelee 1800-lukua edeltävää aikaa.

9. Tiedot kasvatustieteen väitöskirjoista perustuvat Joel Kivirauman artikkeliin (1997) ja Leena Lehtimäen

Vaikka kasvatuksen historian suhteellinen asema kasvatustieteellisen tutkimuksen kentässä on nykyisin pieni verrattuna 1900-luvun alkupuoleen, kasvatuksen historian tutkimus on ollut vireää ottaen huomioon sen resursoinnin yliopistolaitoksessa. Kasvatuksen historia sai oman professuurin 1960-luvun lopulla, ja se säilyi 2000-luvun alkuun saakka. Tuona aikana kasvatustieteen professorikunta kasvoi yli viisinkertaiseksi, käsittäen vuonna 2004 126 professoria. Kasvatustieteen väitöskirjojen määrä on lisääntynyt 1970-luvulta lähtien. Silti niiden suhteellinen osuus kasvatustieteen väitöskirjoista on pienentynyt, kuten oheisesta taulukosta käy ilmi.

Alan ongelmakohdat

Kasvatuksen historian ongelmat johtuvat suurelta osin alan heikosta resursoinnista. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitokselle sijoitettu alan ainoa professuuri muutettiin yleiseksi kasvatustieteen viraksi vuonna 2005. Kasvatustieteen tutkimusta ovat tehneet ja tekevät toki myös muut kasvatustieteen professorit ja dosentit,¹⁰ mutta he eivät varsinaisesti ole vastuussa tieteen alan kehittämisestä.

Kasvatustieteen tiedeyhteisössä työskentelevien on keskityttävä tutkimuksissaan ja opetuksessaan virkamäärityksessä linjattuihin tehtäviin. Kasvatuksen historia jää alueeksi, jota tutkitaan, jos muulta tekemiseltä jää aikaa. Tilanne on lohduton nuorilla kasvatustieteen tutkijoilla, jotka ovat vasta suuntautumassa yliopistovirkoihin – he jäävät pelkillä kasvatuksen historian tutkimuksellaan laaja-alaisempien kasvatustieteilijöiden varjoon. Siksi yliopistouralle suuntautuvan ei kannata keskittyä yksinomaan kasvatuksen historian tutkimiseen. Monet opituolien haltijat pitävät historiallista tarkastelua tarpeellisena, mutta kasvatustieteen olematon virkatilanne kertoo alueen todellisesta arvostuksesta kasvatustieteessä.

Kasvatuksen historian jääminen eräänlaiseksi sivutuotteeksi kasvatustieteessä on johtanut opinnäytteiden ohjauksen ongelmiin.¹¹ Yliopistoviroissa olevien alan tutkijoiden vähäisyyden takia perustutkinto-opiskelijat eivät läheskään aina saa pätevää

ohjausta eikä heitä edes kannusteta historiallisen näkökulman valintaan. Kasvatuksen historian heikko asema tutkintovaatimuksissa ohjaa opiskelijoita valitsemaan tutkielman aiheet muilta kasvatustieteen alueilta.

Ohjauksen ongelmat heijastuvat myös jatko-opintovaiheessa oleviin opiskelijoihin. Monet kasvatustieteilijät tekevät historiallista tutkimusta ensi kertaa vasta väitöskirjassaan, jolloin laadukkaan ohjauksen merkitys korostuu. Ohjaajakapasiteetin kapeuden takia kasvatustieteilijöiden olisikin rakennettava yhteistyötä historiatieteiden kanssa. Kasvatustieteellisen tutkimuksen arvioinnissa vuonna 1990 pidettiin ongelmallisena, että kasvatustieteen väitöskirjojen vastaväittäjät tulevat harvoin oman tieteenalan ulkopuolelta.¹² Tältä osin reilussa vuosikymmenessä on tapahtunut kehitystä, ainakin kasvatuksen historiassa. 5 vastaväittäjää 23:sta on 2000-luvulla tullut muista tiedekunnista.¹³ Opinnäytteiden tarkastusprosessin lisäksi yhteistyötä olisi laajennettava jatko-opiskelijoiden ohjaukseen.

Heikon virkatilanteen ja opinnäytteiden ohjauksen ongelmien lisäksi kasvatuksen historia kärsii tutkimusten sekoittamisesta historiikkeihin. Harrastajatutkijoiden joukon monilukuisuudesta voimme olla iloisia, sillä kasvatuksen historian yleisesityksistä suuri osa on heidän laatimiaan. Monesti he ovat kouluelämän vaikuttajia, jotka tallentavat omaan uraansa liittyvää kokemustie-

kevällä 2005 laatimaan luetteloon väitöskirjoista <http://www.helsinki.fi/vokke/Tyoryhmat/Liite3b%20tohtorin%20vaitoskirjat_140405.pdf>, luettu 28.11.2005. Mukaan on kelpuutettu aineistonhankinnan ja sen käsittelyn perusteella historiantutkimuksiksi luokiteltavat väitöskirjat. Paikoitellen rajanveto oli hankalaa, joten listaa voi pitää vain suuntaa-antavana.

10. Kasvatuksen historian alalle nimettyjä dosentteja on vähän. Reijo Heikkinen (Kajaani), Risto Ikonen (Joensuu) ja Jarmo Kinos (Turku) ovat yliopistoviroissa olevia dosentteja. Eläkkeellä olevia, mutta monin tavoin aktiivisia dosentteja ovat Håkan Andersson, Saara Hakaste, Jouko Kauranne ja Antti Lappalainen.

11. Ehkä räikein esimerkki tästä, ks. <<http://www oulu.fi/dokumentit/Vilen-selvitys.pdf>>, luettu 24.4.2006.

12. *Kasvatustieteellinen tutkimus Suomessa* (1990) Helsinki: Suomen Akatemia, 111.

13. Historioitsijat Antero Heikkinen, Tapio Hämynen, Kari Immonen, Veijo Saloheimo ja Irma Sulkunen ovat toimineet kasvatustieteen väitöksissä vastaväittäjinä.

toa ja muisteluaineistoa. Näin tulevalle tutkimukselle kertyy aineistoa. Akateemisen historian tutkimuksen ja historiikin laatimisen välille tulisi kuitenkin vetää selvä raja esimerkiksi tieteellisten seurojen vuosikirjoissa, jotta kasvatuksen historia ei leimautuisi harrastelijoiden yleistajuisiksi kirjoitteluksi.¹⁴

Kasvatuksen historian tutkijat eivät ole näkyvästi vetäneet rajaa tieteellisten tutkimusten ja historiikkien välille. Liemmin he eivät ole julkisuudessa keskustelleet metodisista lähtökohdistaan tai johtopäätöksistään. Harrastaja- ja ammattitutkijoiden välisen rajankäynnin välttely lienee seurausta sopivan keskustelufoorumin puutteesta. Keskustelun puuttuminen saattaa johtua myös kasvatustieteilijöiden identiteettikriisistä: osa alan tutkijoista ei ole kotiutunut kasvatustieteilijöiden yhteisöön, toiset taas eivät liiku kasvatustieteen tiedeyhteisön ulkopuolella. Sanalla sanoen kasvatustieteilijöiden identiteetti on häilyvä eivätkä tutkijat tiedä, missä ja kenen kanssa keskustelua pitäisi käydä.

Toisen luokan historiaa

Kasvatustieteen status tieteen hierarkiassa on varsin heikko, vain hoitotieteet ovat heikommassa asemassa. Asetelma heijastuu kasvatuksen historiaan kasvatustieteilijöiden ja historioitsijoiden välisenä hylkimisreaktiona: kasvatustieteilijät eivät julkaise historian foorumeilla eivätkä historioitsijat kasvatustieteen kentällä.

Kasvatuksen historian johtavan kotimaisen julkaisun, Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirjan sisällön tarkastelu kertoo kasvatustieteilijöiden ottaneen vuosikirjan julkaisukanavakseen. Muiden tieteenalojen kasvatustieteen tutkijat julkaisevat tutkimuksensa muualla. Viimeksi kyseisessä vuosikirjassa ovat historioitsijoista julkaisseet Laura Kolbe (1994) ja Erkki Kuujo (1995). Myös kirkkohistorioitsijat ja kansatieteilijät ovat jääneet kirjoittajajoukon ulkopuolelle. Kasvatustieteilijät eivät ole puolestaan kirjoittaneet johtaviin kansallisiin historia-alan aikakauskirjoihin, *Historialliseen Aikakauskirjaan* ja *Historisk Tidskrift för Finlandiin*.

Kahtiajakautuminen näkyy myös väitöskäytänteissä. Kuten aiemmin on käynyt ilmi, historioitsijoita käytetään jonkin verran kasvatustieteen väitöksissä vastaväittäjinä. Kasvatustieteilijät vierailevat puolestaan ani harvoin vastaavassa tehtävässä historiatieteen alueella. Kasvatustieteilijän ottaminen vastaväittäjäksi saatettiin – varsinkin aikaisemmin – tulkita historioitsijoiden piirissä osoitukseksi väitöskirjan heikosta laadusta.¹⁵

Kasvatustieteestä lähtöisin olevat kasvatustieteilijät eivät ole saaneet metodisesti vastaavaa koulutusta kuin heidän historiatieteilijät opiskelleet kollegansa eivätkä kasvatustieteilijät ole tuoneet historiatieteen teoreettisesti tai metodologisesti uutta. Tästä syystä heitä saatetaan pitää toisen luokan historioitsijoina. Yliopistovirkojen nopea määrällinen kasvu on myös saattanut johtaa kasvatustieteen inflatoriseen kehitykseen historioitsijoiden silmissä, sillä historian alalle ei ole kahteenkymmeneen vuoteen perustettu uusia virkoja.¹⁶ Kolmas kasvatustieteen riippakivi liittyy tieteen pragmaattiseen luonteeseen. Kasvatustieteellinen tutkimus ei ole välttellyt yhteiskunnallisen hyödyllisyyden näkökulmaa. Sen sijaan historiassa se ei ole saanut suurta suosiota, vaikka 1970-luvun alussa Suomesakin käytiin aiheesta keskustelua historioitsijoiden keskuudessa.¹⁷

Kasvatuksen historian tutkijoiden väheksyntä historioitsijoiden keskuudessa on uni-

14. Samasta huolenaiheesta on historiatieteen osalta aiemmin kirjoittanut Marjatta Hietala (2003) 'Minne menet historian tutkimus? Pohdintoja suuntautumisesta ja metodeista', HAik 2003, 105–106, 109.

15. Esim. Mervi Kaarnisen pohdinta Sisko Vilkan väitöstutkimuksen vähättelyn syistä. Mervi Kaarninen (2005) 'Luonto vetää tikapojan puuhun, ja meillä kullakin on omalaatuisensa luonto', teoksessa Elina Kattainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomaala (toim.), *Oma pöytä – Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Helsinki: SKS, 267.

16. Ks. Hietala (2003) 111.

17. Esim. Päiviö Tommila (1989) *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. Helsinki: WSOY, 212–214; Päiviö Tommila (2000) 'Historia', teoksessa Päiviö Tommila (toim.), *Suomen tieteen historia 2. Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*. Helsinki: WSOY, 133; Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (1996) *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaisen historiankirjoitukseen*. Helsinki: SHS, 135–136.

versaali ilmiö. Historioitsijoiden kritiikki kasvatustieteilijöiden tekemää tutkimusta kohtaan voimistui 1960-luvulla laajeten yleismaailmalliseksi ilmiöksi seuraavilla vuosikymmenillä. Kasvatustieteestä tuli ikään kuin poltinmerkki, joka kertoi tutkimuksen deskriptiivisyydestä ja heikosta akateemisesta statuksesta.¹⁸

Kasvatustieteen tiedeyhteisön nyt luovutua kasvatuksen historian professorin virasta tutkimuksen painopiste siirtynee kasvatustieteestä historiatieteisiin, kuten on tapahtunut anglosaksisissa maissa.¹⁹ Viitteenä kehityksestä voi pitää Suomen historiallisen seuran käynnistämää kasvatuksen historian suurhanketta. Toisin kuin kasvatustieteessä, jossa kasvatuksen historian teoreettis-menetelmällinen kehitys jää alan vähäisen harastuksen takia akateemisen keskustelun marginaaliin, historiatieteissä alue on tarjonnut tutkijoille poikkitieteelliseen yhteistyöhön perustuvan tutkimuskohteen.

Mitä on tehtävä

Kasvatustiede on menneinä vuosina ollut monesti tieteellisen arvioinnin kohteena. Varsinkin viimeisten kymmenen vuoden aikana arvoinnit ovat kohdistuneet ennen kaikkea yksittäisiin yliopistoihin kytkemättä niitä laajempaan kansalliseen kontekstiin. Viimeisin kasvatuksen historian kannalta varteenotettava tarkastelu on vuodelta 1990, jolloin Suomen Akatemian asettama arviointiryhmä luovutti loppuraporttinsa. Siinä arvoiteltiin kasvatuksen historian tutkimuksen selostavaa luonnetta. Laajempien tutkimushankkeiden lisäksi arviointiryhmä peräänkuulutti alan tutkijoilta tiiviimpää yhteistyötä kulttuuri-, oppi- ja mentaalihistoriaan.²⁰

Yhteistyön lisääminen onkin alan elinehto. Kasvatuksen historiaan suunnatun professuurin poistuminen Suomen yliopistolaitoksesta heikentää alueen jatko-opinto-ohjauksen elinvoimaisuutta, ja sen voi olettaa heijastuvan alan jatkotutkimusten vähenemisenä. Kasvatuksen historian jatko-opiskelun näivettymistä voidaan kuitenkin hillitä, jos

muut kasvatustieteen oppitulinhaltijat hoitavat alalle hakeutuvien jatko-opiskelijoiden ohjauksen yhteistyössä historioitsijoiden kanssa.

Yhteistyötä on kehitettävä myös perustutkinto-opiskelijoiden ohjauksessa. Kun kaikissa kasvatustieteellisissä tiedekunnissa ei ole kasvatuksen historian asiantuntijoita, ohjaus on hoidettava verkostoitumisen kautta. Sama pätee metodikoulutuksessa.

Aluksi kasvatuksen historian alalle pitäisi saada tieteellisesti korkeatasoinen, vertaisarvioinnille perustuva aikakausi- tai vuosikirja. Kouluhistoriallisten seurojen vuosikirjat ovat tarjonneet monille tutkijoille julkaisukanavan, mutta artikkelien taso niissä vaihtelee suuresti. Referee-julkaisun avulla kasvatuksen historian alalle luotaisiin keskustelufoorumi, jossa tutkijat saisivat palautetta töistään. Ennen kaikkea se olisi luontainen tapa kehittää yhteistyötä eri tieteenalatraditioista tulevien kasvatushistorioitsijoiden kesken.²¹

18. William Richardson (1999) [1999a] 'Historians and educationists: the history of education as a field of study in post-war England. Part I: 1945–72', *History of Education*; William Richardson (1999) [1999b] 'Historians and educationists: the history of education as a field of study in post-war England. Part II: 1972–96', *History of Education*; Gary McCulloch & William Richardson (2000) *Historical research in educational settings*. Buckingham & Philadelphia: Open University Press, 12, 16, 39–40; Jurgen Herbst (1999) 'The history of education: state of the art at the turn of the century in Europe and North America', *Paedagogica Historica*, 738, 744.

19. Richardson (1999b) 109, 133–135; Herbst (1999) 743.

20. Kasvatustieteellinen tutkimus Suomessa (1990) 80–81, 140. 1990-luvun taitteessa käytiin laajemminkin keskustelua kasvatuksen historian näkökulmien laajentamisesta institutionaalisen koulutuksen tutkimisesta perheen, lapsuuden, mentaliteettien tarkasteluun. Esim. Eva Szabolcs (1993) 'Recent Research in the History of Education in Hungary', teoksessa *Koulu ja menneisyys XXXI*. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura, 141; Rudolph Leslie Schnell (1987) 'Sources for Constructing a New History of Education', teoksessa Robert F. Lawson, Val D. Rust, and Susanne M. Shafer (toim.), *Education and Social Concern*. Michigan: Prakken Publications, 35–45.

21. Vastaavaa pyrkimystä on ilmennyt History of Education -julkaisun kohdalla. Ks. Richardson 1999b.

SINGA SANDELIN BENKÖ –
NINA SANTAVIRTA –
BARBARA MATTSSON –
MERJA KEINÄNEN –
SILJA JÄRVENTAUSTA

Lapsi myrskyn silmässä – sotalapsi silloin ja nyt

**Suomen lähi-historian avaamaton
lehti**

Helsingin yliopistossa käynnistyi 2004 laaja tutkimushanke, jonka tavoitteena on kartoittaa evakuoinnin pitkäaikaisia seurauksia sotilasten elämänkaareissa. Projektissa tarkastellaan lastensiirtoja monesta eri näkökulmasta.

■ Toisen maailmansodan aikana evakuoitiin Suomesta muihin Pohjoismaihin, pääasiallisesti Ruotsiin noin 80 000 lasta. Maailmanlaajuisestikin tarkasteltuna kyseessä on hyvin suuri lasten siirto suhteutettuna silloisen Suomen väestömäärään (n. 3,5 milj.).¹ Lastensiirtoja on tutkittu vain vähän ja suppea-alaisesti.²

Taustatietoa tutkimuksesta

Tässä esiteltävässä osatutkimuksessa tarkastelemme evakuointia yksilön – lapsen – kannalta. Suhteutamme tarkastelun Suomen silloiseen yhteiskunnalliseen ja sotatilanteeseen. Lähestymistapaa voidaan kuvata hierarkkisesti (kuvio 1).

Tarkastelemme sekä sotilasten kokemaa eroa vanhemmista, kodista ja omasta kielestä että sitä historiallista vaihetta, jossa lastensiirtoihin päädyttiin. Menetelmänä on postikysely sotilapsille ja verrokkihenkilöille. Tässä katsauksessa esitämme tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen, miten otanta on muodostunut ja miten tutkimus on näiden ratkaisujen pohjalta edennyt.

Sotilasten kohtaloa on Suomessa verhoonut eräänlainen hiljaisuus. On sanottu,

että lastensiirrot ovat olleet lapsille vaikeita monestakin syystä: usein yllättävä ja ehkä käsittämätön ero vanhemmista, uusi kielellinen ja kulttuurinen ympäristö ja paluu ehkä vieraaksi tulleeseen kotiin Suomessa. Pienille lapsille tämä on ollut erityisen vaikeata, koska he ovat joutuneet kokemaan kaksi eroa – sekä omista vanhemmistaan että heille usein läheiseksi tulleista kasvattivanhemmista.

Sodan jälkeen sotilapsia ei huomioitu erityisesti, koska Suomessa oli useita traumatisoituneita ryhmiä kuten sotainvalidit, kotinsa menettäneet karjalaiset ja kaatuneiden omaiset jne. Sotilasten kokemuksia ei pidetty traumaattisina, koska yleisen mieltipiteen mukaan heidät oli saatettu turvallisiin olosuhteisiin. Jos asiaa tarkastellaan kuvion 1 kolmannelta (yhteiskunnalliselta) tasolta, asia näyttääkin siltä. Saattaa olla, että keskustelun ja tutkimuksen puuttamiseen on vaikuttanut kielteinen asenne, joka edelleen on havaittavissa ja joka koskee lähinnä evakuoinnin psyykkistä merkitystä sotilapsille yksilöinä.

Tutkimuksen yksilötason tavoite on analysoida, miten sotilapset itse ovat kokeneet evakuoinnin ja siitä johtuvan varhaisen separaation ja miten se on vaikuttanut heidän elämäänsä.

Trauma tutkimuksellisenä käsitteenä

Traumakäsite on elastinen eikä sille löydy yhtä yleisesti hyväksyttyä määritelmää.³ Lää-

1. Pertti Kavén (2004) *70 000 pientä kohtaloa*, Sahlgréns.

2. A M-L Smeds (2000) *Finska krigsbarns minnesbilder av språkväxlingar i olika kontext*. Pedagogiska fakulteten, Rapport 21, Åbo Akademi; Aura Korppi-Tommola (toim.) (1996) *Sotilapset. Tutkimusraportti*, Helsinki: Mannerheimin Lastensuojeluliitto; Lillemor Lagnebro (1994) *Finska krigsbarn, Institutionen för socialt arbete*, Umeå Universitet, nr 19. Avhandling; Eila Räsänen (1988) *Lapsuusajan separaatiokokemusten vaikutus aikuisiän psyykkiseen ja fyysiseen terveyteen sekä sosiaaliseen hyvinvointiin. Alkuperäistutkimukset 2/1988*, Kuopion yliopisto; A Westling (1961) 'Onko lastensiirroilla Ruotsiin ja Tanskaan ollut vaikutusta nuorisorikollisuuteen', teoksessa Mila Schildt & Arne Runeberg (toim.) *Lapsemme Tanskassa*, suom. Tuomi Elmgren-Heinonen, Helsinki: Söderström.

3. Sverre Varvin (2003) *Mental survival strategies after extreme traumatization*, Copenhagen: Multivers.

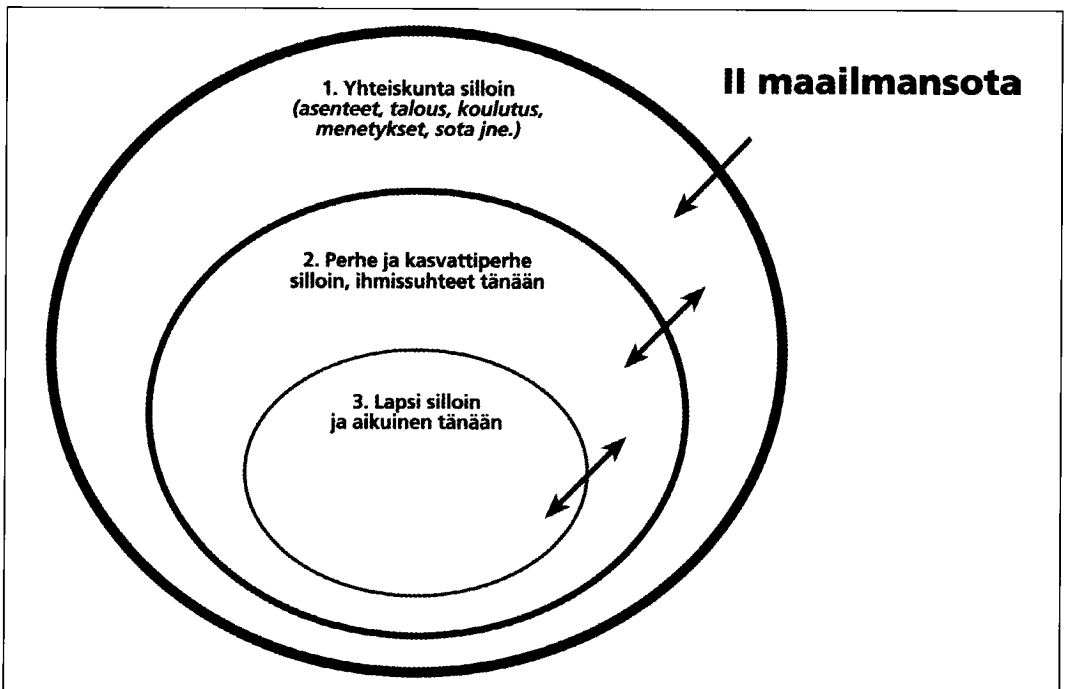
ketieteessä ja psykologiassa trauma määritellään vammaksi ja vaurioksi. Tutkimuksen teoreettisena lähtökohtana on psykodynaaminen käsitys lapsen psykososiaalisesta kehityksestä ja varhaisten kokemusten merkityksestä minuuden kehitykselle.⁴ Lapsen kehitys etenee aikajaksoissa sen mukaan, miten kehittyvä psyyke pystyy omaksumaan, integroimaan ja reflektoiden käyttämään kokemuksiaan. Kasvu tapahtuu jatkuvissa vuorovaikutussuhteissa: aluksi lähiympäristön tärkeiden ihmisten, yleensä isän ja äidin, ja varsin pian lähilämämpiirin vaikutteiden alaisena kulttuurin, kielen, ja monimuotoisten ihmissuhteiden kentässä.⁵

Vanhempien turvallinen läsnäolo ja aikuisen kyky selkeyttää lapselle tämän kokemuksia auttavat lasta ymmärtämään erilaisia tapahtumia ja omia tunteita. Pienelle lapselle pitempiaikainen ero vanhemmista saattaa muodostua traumaattiseksi kokemukseksi. Varhaisella psyykellä ei ole suojautumiskeinoja yllättävien ja käsittämättömien kokemusten kohdatessa häntä. Lapsi, jolla ei vielä ole kieltä käytössään, saattaa joutua hengenhätään (mortal fright -mielentilaan).⁶ Useimmilla sotalapsilla ei ollut tur-

vallisen vanhemman tukea usein pitkän evakuoinnin aikana.

Psykoanalyytikko Suzanne Kaplan on tutkinut Ruotsiin sodan jälkeen evakuoituja juutalaislapsia.⁷ Heidän kokemuksensa ovat järkyttäviä ja tuskin suoraan verrattavissa sotilasten kokemuksiin. Tutkimustulostensa perusteella Kaplan ottaa käyttöön termin sukupolvien erottaminen (generational tearing-apart). Erotettaessa lapsi vanhemmitaan normaali sukupolvien kulku rikkoutuu. Sotilasten kohdalla tämä tarkoittaa lähtöä omasta perhe- ja kulttuuripiiristä. Tämä vaikuttaa ajattelukykyyn silloin, kun lapsi ei ymmärrä, mistä on kysymys, ja myös itsekokemukseen silloin, kun mikään ei enää ole tuttua. Vastakohtana on sukupolvien yhteen sitominen (generational-linking), mikä tarkoittaa, että on löydettävissä keinoja, joilla parsia rikkoutunutta kokemusta, ainakin hetkittäin.

Traumatapahtumaa kuvataan usein metaforisesti psyykkisenä perforaationa (perforating). Kaplan kuvaa traumaattista tapahtumaa psyykkisen suojamuurin ns. reikiintymisenä. Kuvaus seuraa suurelta osin Freudin käsitystä trauman luonteesta.⁸ Hän on

Kuvio 1. Monimuotoisten ilmiöiden tutkimuksellinen lähtökohta.

kuvannut, miten traumassa mieli täyttyy erilaisista havainnoista, näkymistä, hajuista ja äänistä, jotka tunkevat tämän ns. psyykkisen suojamuurin läpi. Perforaatio tarkoittaa, että jotakin on mennyt rikki yksilön kokemusmaailmassa. Psyykkinen suoja reikiintyy sellaisesta, mitä ei pysty ymmärtämään psyykkisellä tasolla.⁹ Sotalasten kielitaidon puute alkuaikoina Ruotsissa vahvisti ymmärtämättömyyden kokemusta.

Kun lapsen psyyke on kehittynyt siten, että hän pystyy refleктоimaan kokemuksiansa,¹⁰ niitä on mahdollista käsitellä ja niistä voi keskustella. Tällöin kokemukset voivat muuttua muistoiksi. Lapsen kehitys refleктоivaan toimintaan riippuu paljolti kodin ilmapiiristä ja sen vuorovaikutussuhteista. Fonagyn mukaan lapsen kehitystä ja trauman kohtaamista ei tulisi tarkastella deterministisistä lähtökohdista.¹¹ Kuitenkin lapsuuden juuret ulottuvat kauaskantoisina, enemmän tai vähemmän tiedostettuina, läpi koko elämän. Lapsen mielen kehityksen perustana on, Fonagyn et al. mukaan, varhainen kiintymyssuhde ensisijaiseen tai -sijaisiin hoitajiin, jotka useimmin ovat lapsen äiti ja isä. Kiintymyssuhteen luotettavuus, pysyvyys ja laatu ovat merkittäviä tekijöitä minuuden ja mielen kehityksen kannalta.¹²

Jos varhainen kiintymyssuhde häiriintyy tai katkaistaan, ennen kuin lapsi on kypsä separaatioon ja kykenevä häntä kohdanneiden ylivoimaisten tapahtumien reflektointiin, seurauksena voi olla kehitystä uhkaava kriisi. Kuitenkin se, mikä jollekin lapselle on vakava uhka, voi toiselle lapselle olla siedettävämpi kokemus. Varvin mainitsema Crittenden toteaa, että trauma on aina subjektiivinen kokemus. Lapsen ikä vaikuttaa voimakkaasti varhaisen separaation kokemukseen.¹³ Mielikuvien muodostus ja kokemusten aktiivinen käsittely mielessä on myös ratkaisevaa. Muita suojaavia tekijöitä ovat lapsen persoonallisuus ja lähiympäristössä vallitsevat olosuhteet.

Sotalasten kantakortisto tutkimusaineistona ja otannan lähtökohtana

Tutkimushankkeen menetelminä ovat otoksen määrittäminen ja perustietojen kerää-

minen sotalapsista. Kootuimmin tiedot löytyvät lasten kantakortistoista, jotka ovat osa Sosiaaliministeriön lastensiirtokomitean arkistoa Kansallisarkistossa.

Keskeisenä kriteerinä kantakortiston valinnassa oli, että lähdemateriaalin pitää edustaa mahdollisimman suurta osaa sotalapsista. Ulkopuolelle jäivät mm. sairaiden lasten kantakortisto, kasvattisopimuslasten ja adoptoitujen lasten kantakortistot ja yksityisesti matkustaneiden lasten luettelot. Lisäksi kriteerinä oli, että lähdemateriaali antaa yhdenmukaista ja vertailukelpoista perustietoa lapsista. Näin ollen tutkimuksessa on käytetty seuraavia kantakortistoja: Ruotsiin 1939–40 siirrettyjen lasten kantakortisto ja Lasten kantakortisto. Ne sisältävät sekä talvi- että jatkosodan aikana evakuoitujen lasten kantakortit. Kunkin kortin täyttivät tavallisesti paikallisten järjestöjen ja viranomaisten edustajat tai alatoimistojen henkilökunta ja lähettivät sen lastensiirtokomitean asiamiesten kautta lastensiirtotoimistoon, jossa korttiin merkittiin tiedot lapsen myöhemmistä vaiheista.¹⁴ Jotta henkilöt oli mahdollista tavoittaa tutkimusta varten, heidän piti olla myös Suomeen sodan jälkeisen palanneita.

Tutkimuksen teoreettinen viitekehys ohjasi korteista poimittavien tietojen valintaa.

4. J Bowlby (1978). *Attachment and Loss* Vol. 1. Harmondsworth: Penguin Books (1969).

5. Erik H Erikson (1980) *Identity and the Life Cycle*, New York: Norton Co.

Erik H Erikson (1982) *The Life Cycle Completed. A Review*, New York: Rikan.

Peter Fonagy, György Gergely, Elliot L Jurist & Mary Target (2002) *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*, New York: Other Press.

6. H Krystal (1978). *Trauma and Affects. Psychoanalytic Study of the Child* vol. 33, 81–116.

7. Suzanne Kaplan (2002) *Children in the Holocaust. Dealing with Affects and Memory Images in Trauma and Generational Linking*, Department of Education, Stockholm University.

8. S Freud (1920) *Jenseits des Lustprinzips, Sigmund Freud Studienausgabe* Band III, Frankfurt am Main: Fisher Verlag.

9. Suzanne Kaplan (2002).

10. Peter Fonagy et al. (2002).

11. Peter Fonagy (2005) (suullinen informaatio).

12. Peter Fonagy et al. (2002).

13. Sverre Varvin (2003).

14. Juhani Lomu (1974) *Lastensiirtokomitea ja sen arkisto 1941–1945*, painamaton kirjoitus ylempää arkistotutkimusta varten. Helsinki: Kansallisarkisto.

Sotalapsen ja hänen perheensä perustietoja täydennettiin tiedoilla, joiden ajatellaan vähentäneen trauman synnyn riskiä, suojaan lasta tai aiheuttaneen mahdollista lisäkuormitusta. Kerättyjä tietoja olivat lapsen nimi, ikä, sukupuoli, tiedot syntymä- ja asuinpaikkakunnasta, perhemuotoon liittyvät tiedot, isän ammatti ja perheen sosio-ekonominen luokitus, perheen kuuluminen siirtoväkeen, isän kaatuminen, isän invalideetti, evakuointien lukumäärä ja kesto, äidin ja/tai sisaruksen/sisarusten lähteminen mukaan ja ruotsin kielen taito. Nimitiedot kerättiin, jotta henkilöt voitaisiin tunnistaa Väestötietokirjan kautta aineiston jatko-keräystä varten.

Koska lapsen ikä, kuten edellä on mainittu, on trauman syntymisen kannalta ratkaiseva, otos on poimittu siten, että puolet lapsista on viisi vuotta tai alle ensimmäisen evakuoinnin alkaessa ja puolet yli viisivuotiaita. Sukupuolijakauma määritettiin etukäteen siten, että puolet lapsista oli tyttöjä ja puolet poikia. Näihin määritelmiin perustuen poimittiin kortistolaatikoista satunnaisesti suurin piirtein saman verran kortteja jokaisesta laatikosta, kunnes lapsia oli yhteensä 2300. Tämän katsottiin olevan riittävä määrä edustamaan perusjoukkoa.

Korteista saatuja tietoja täydennettiin kyselylomakkeilla saaduilla tiedoilla. Aiheittain lomakkeen rakenne muodostui seuraavista osioista: taustatiedot, lapsuudenkodin

ilmapiiri, mielikuva itsestä lapsena, muistikuvia sodasta, tietoja omasta evakuoinnista, taustatiedot sijaisperheestä, sijaiskodin ilmapiiri, kotiinpaluu Suomeen, kotiin asettuminen Suomessa. Lisäksi lomake sisälsi kysymyksiä koskien elämänkulkua ja tämänhetkistä hyvinvointia.

Kerätyistä 2 300 sotalapsesta tavoitettiin vuonna 2005 Suomessa asuvana 1 061 henkilöä. 238 henkilön osoitetiedot paikannettiin Ruotsiin. Väestötietokirjasta poimittiin verrokkiryhmä, joka oli iän, sukupuolen ja syntymäpaikkakunnan mukaan verrannollinen sotalapsikohorttiin.

Kyselylomaketutkimukseen vastasi 1 061 sotalapsesta noin 68 %. Palautusprosentti kertoo osaltaan sotalasten suuresta kiinnostuksesta aiheeseen. Lomakkeiden lähettämisen jälkeen tutkijat saivat runsaasti yhteydenottoja. Yhteydenotoissa korostettiin toisaalta evakuoinnin myönteisiä seurauksia, toisaalta haluttiin purkaa kyselylomakkeen herättämiä raskaita ja kielteisiä tunteita. Yhteydenottojen määrä ja tutkimushenkilöiden vahvat reaktiot kyselylomaketta ja aihetta kohtaan tulivat tutkijoille yllätyksenä. Verrokkihenkilöistä 8 % ilmoitti olevansa sotalapsia.

Reaktio tutkimukseen, lomakkeen kysymyksiin ja lukuisat suulliset kommentit osoittavat, että tutkimus on vastaajien mielestä ajankohtainen ja kertomisen tarve suuri.

REIJO SOLANTIE

Maataloutta pakkaspirun maassa

Säätielilijä Reijo Solantie tarkastelee maataloushistorian tutkimuslinjauksia ja kommentoi Suomen maatalouden historian ensimmäistä osaa säätielien näkökulmasta. Hän ehdottaa monitieteistä keskustelua lähestymistavoista ja korostaa ilmaston merkitystä maataloushistoriassa.

■ Suomen maatalouden historian ensimmäisessä osassa käsitellään pellon, niityn ja kaskan tuoton ja pinta-alojen ajallista kehitystä sekä alueellisia piirteitä.¹ Teoksen käsitteilytapaa voi arvostella. Laajan historiallisen lähdeaineiston perusteella olen laatinut matemaattisen kokonaismallin, jonka tulokset sopivat erinomaisesti lähteisiin niin ajallisesti, ilmastollisesti kuin alueellisestikin.²

Teoksen kirjoittajien tiedot ovat paikoin sekä keskenään että lähteiden kanssa ristiriitaisia; aika usein niistä puuttuu kokonaisuuden riittävä hahmottaminen. Jos historian tutkijat eivät harrasta matemaattista kokonaismallitusta, niin miksi he eivät halua soveltaa edes luonnontieteistä jotakin tietävän humanistin tutkimustuloksia. Arvo M. Soinisen *Vanha maataloutemme* (1974)³ on vanhan maatalouden voittamaton tietolähde. Tietenkin uudempi tutkimus on joiltakin osin muuttanut käsityksiä (esimerkik-

si Soinisen liian kaavamainen jako pelto- ja kaskiviljelyalueisiin) mutta suurin osa Soinisen tutkimustuloksista kestää tutkimuksen uudet tulokset.

Omavaraisuuden pääperiaate viljantuo-
tannossa johtaa siihen, että maataloustuo-
tanta olisi luontevinta ja täsmällisintä tar-
kastella väentiheyden funktiona. Historian-
tutkijoiden perusteellisten selvitysten ansiosta käytettävissä on aika tarkkoja väki-
lukutietoja jo 1500-luvulta lähtien.⁴ Siitä
huolimatta *Suomen maatalouden historia*
antaa tulokset talokohtaisina tietoina, mikä
sirpaloittaa turhaan kokonaisuutta.

Ihmettelen miksi esittämäni ajatukset
Suomen ilmaston peruspiirteiden olennai-
sesta merkityksestä vanhalle maataloudelle
hylätään jatkuvasti perustelematta. Ylipää-
tänsä ilmasto on täysin sivuroolissa käsitel-
täessä kulttuuria, jossa sen merkitys oli ai-
van keskeinen.

1. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.) (2003) *Suomen maatalouden historia*, SKS, 646 s.
2. Reijo Solantie (1997) *Ilmaston, maankäytön ja väestön kolmiyhteys Suomessa vanhan maatalouden aikana*, Meteorologisia julkaisuja 35, Ilmatieteen laitos, 73.
3. A. M. Soininen (1974) *Vanha maataloutemme; maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnällisen maatalouden loppukaudelta 1720-luvulta 1870-luvulle*, Suomen maataloustieteellinen seura, Maataloustieteellinen aikakauskirja, erikoisnumero 46/1974, 1–459, Helsinki
4. Eino Jutikkala Väestö ja asutus 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin. *Suomen kulttuuristoria II*, 95–135. S. Koskinen, T. Martelin, I. –L. Notkola, V. Notkola ja Kari Pitkänen (1994) (toim.) *Suomen väestö*, 339 s. Jorma Ahvenainen, Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen, Erkki Pihkala, Viljo Rasila ja Sven-Erik Åström (1983) *Suomen taloushistoria 3*; K. Vattula (toim.) *Historiallinen tilasto*, Helsinki, 470 s.

Jyrkkä jako kaski- ja peltoviljely-alueisiin – myytti vailla todellisuus-pohjaa

Suomen maatalouden historiassa, kuten yleisesti tapana on, puhutaan Suomen jakautumisesta perinteisen maatalouden aikana pelto- ja kaskiviljelyalueisiin. Ismo Björn lisää vielä karjatalousalueet (600). Kasket ja pelot jaetaan aina maaperällisin perustein, mutta ilmasto unohtetaan.

Näkemykseni mukaan maaperällä oli merkitystä sikäli, että kivisten hietamoreenien alueella pellonraivaus oli työlästä, joten siellä pitäydettiin ottamaan vähintään kolme neljännessä sadosta kaskista. Kivisen hietamoreenialueen tiheimmin asutussa osassa, Kuopiosta ja Joensuusta etelään, päädyttiin 1700-luvun lopulla ylikaskeamiseen ja metsien hävitykseen; etelässä alue rajoittui maaperällisesti toiseen Salpausselkään eli Savon rajaan Karjalaa vasten, idässä Mäntyharjun reitin läntiseen vedenjakajaan eli Savon rajaan Itä-Hämettä vasten. Monin verroin laajempi oli kuitenkin se alue, jossa juuresruista viljeltiin kaskissa peltoviljelyn ohella ja jossa on viljalti hietoja, hiesuja ja savia. Heikinheimon,⁵ Böckerin,⁶ Soinisen sekä pitäjänhistorioiden mukaan yleisten ruiskaskien länsiraja ulottui aina linjalle Kiskonjoki–Punkalaidun–Hämeenkyrö–Alavus–Veteli–Säräisniemi–Yli-Ii–Kuivaniemi, ja pohjoisessa rajana oli suunnilleen napapiiri. Tämä raja ei ole maaperällinen, mutta se on hyvin tarkoin ilmastollinen.

Uudellamaalla, pääosissa Hämettä, nykyisessä Keski-Suomessa, Etelä-Karjalassa ja Kainuussa viljanviljely oli juuresrukiin viljelystä kaskissa ja peltorukiin viljelystä. Näin oli myös Pohjois-Satakunnassa, Ylä-Savossa ja Ylä-Karjalassa, joiden hiesumaat ja luhdat suosivat vanhastaan karjataloutta ja viljaomavaraisuudesta luopumista. Jyrkkä jako kaski- ja peltoviljelyalueisiin ei ole perusteltua. Niin perusteellinen ja luotettava kulkumakivi kuin Soinisen *Vanha maataloutemme* onkin, on tosiaan aika muuttaa sen käsityksiä tässä suhteessa.

Ilmasto, kaskikierto ja väentiheys

Peltorukiin satovaihteluista puolet aiheutuu sulassa maassa lumen alla jylläävistä lumi-

homeista. Em. linjan länsipuolella lumihomeen riski on huomattavasti pienempi kuin sen itäpuolella. Rajan itäpuolella viljeltiin huhtakaskien erikoislajiketta, juuresruista, jonka viljelystä esimerkiksi Lohjalta on hyvä kuvaus maanmittari Heinriciuksella (1766).⁷ Juureinen nimenomaan vaati syville juurilleen sulaa maata hyvin talvehtiakseen. Ilmastollisin perustein päätettiin sen tulleen Suomeen vepsäläisten asuma-alueelta.⁸

Juuresrukiin ja metsien puuntuottokyvyn ilmastolliset edellytykset ovat jokseenkin samat eli juureisen viljelyalat olivat parhaat ilmastollisesti parhailla alueilla, siellä missä maa on lämmin; edullisuus kasvaa suurinpiirtein kaakkoon.⁹ Kaskiviljan tuotanto painottui siis alueellisesti samalla tavoin kuin myöhempi puuntuotanto teolliseen käyttöön. Ismo Björnin mukaan sen sijaan savolaisten kaskiekspansio mahdollisti nimenomaan karujen maiden hyödyntämisen (605).

Maalaismaiseman historiaan johdatellesaan Björn kirjoittaa (600), että ”suurin osa maasta oli vuosisadasta toiseen havumetsien peitossa”. Ihan kuin ei näin olisi nykyäänkin, etenkin kun niitä soita, jotka 1950–90 ojitettiin männynkasvatukseen, on pinta-alaltaan kaksi kertaa niin paljon kuin koko valtakunnassa on peltoja. Björn väittää kaskikierrossa käytettyjen maiden olleen laajimmillaan 1800-luvun puolivälissä, jolloin hänen mukaansa koko Etelä-Suomi ja Pohjois-Suomen eteläiset osat olivat laajasti kaskettuja (606) – vastoin esim. Böckerin tietoja 1830-luvulta. Tällöin oltiin kuitenkin jo kaskikulttuurin kuolinkouristuksissa. Se mikä 1850-luvulla oli maksimissaan, oli liika-kaskeamisella raiskatun maan ala. Kaskiviljan osuus kokonaissadosta pieneni tietysti väestön kasvaessa paljon jyrkemmin kuin kaskikierrossa olleen maan ala, mikä olisi myös ollut tärkeää mainita.

Pelto- ja kaskiviljelyn yhdistelmätalous pienensi olennaisesti satovaihtelua. Sitä pienensi ohran ja rukiin viljely samassa pellossa. Ohran viljely sivukierrossa oli sikäli kätevää, että ohraa voitiin kylvää kesantopuolelle aina sen mukaan miten ruis näytti vieressä talvehtineen. Yhdistelmäalueella pellostä otettiin noin 30 % sadosta niin

kauan kuin kaskiresursseja oli lopun 70 %:n tuottamiseen eli väentihyteen 3–4 h/km² asti. Sen jälkeen kaskiresurssien väheneminen per capita korvattiin ylimääräisellä pellonraivuulla; ylimääräisellä tarkoitan sitä, että pellonraivuun oli oltava kiivaampaa kuin lännen puhtailla peltoviljelyalueilla. Jyrki Paaskosken mukaan Vanhan Suomen Etelä-Karjalassa näin tapahtuikin (438). Rukiin kaskiviljely loppui resurssien puutteen väentihyden mukaisessa järjestyksessä, ensin Sydän-Hämeessä ja Itä-Uudella maalla.

Kasken riippuvuutta väentihydestä, mikä on aivan keskeinen asia, yksikään kirjoittaja ei mainitse. Yhdistelmäviljelyalueen sisälläkin väentihyys ja sitä mukaa peltoviljelyn osuus riippui paljolti talvi-ilmastosta eli rukiin talvehtimisoloista. Eljas Orrman unohtaa ilmaston väentihyden ja viljelymuotojen selittäjänä, tosin hän muistaa mainita järvisuutujen hallattomuuden. Sen sijaan Orrman esittää tärkeimmäksi tekijäksi maaperän – aivan kuin ilmaston rooli Suomessa olisi aika yhdentekevä.

Ongelmallinen Uusimaa

Ilkka Nummelan mukaan (133) väkiluku laski 1600-luvulla vain Keski-Euroopan sotatantereilla. Tämä on ristiriidassa esim. Heikki Ylikankaan *Lohjalaisten historian*¹⁰ kanssa: väkeä oli Lohjalla 1590 enemmän kuin 1720! Nummelan mukaan (138) Uusimaa kuuluu maakuntiin, jotka on asutettu ensimmäisinä. Hänen mukaansa Uudella maalla raivattiin peltoja 1600-luvun alkupuolella kiivaaseen tahtiin, lisäys oli peräti 50 %. Sen sijaan Ylikankaan ilmoittaman runsaan kylvötietoaineiston perusteella lohjalaisten kylvöt olivat koko 1600-luvun alkupuolella vain 2/3 siitä mitä 1589, ja 1702 yhtä vähäisiä; kylvöt siis vähenivät paljon nopeamminkin kuin väkiluku.

Uudenmaan pitäjissä myös verokymmenykset pienenevät romahdusmaisesti. Paikallishistoriat tietävät kertoa hylätyistä ja metsittyneistä pelloista. Nummela ei perustele mitenkään sitä, miksi Uudenmaan rahvas olisi yltyntä tai pystynyt moiseen hurjaan pellonraivuuseen 1600-luvun alkupuolella, jolloin työvoimapula oli kovempi kuin

koskaan. Ja mihin se olisi tarvinnut sitä mahtavaa ylituotantoa, joka olisi väkiluvun vähetessä väistämättä syntynyt, huolimatta kovasta ilmastovaiheesta?

Näkemykseni mukaan maakunnassa, jossa sekä kasken että pellon tuotos olivat tärkeitä mutta jossa verotus perustui pellon tuottoon, lopetettiin pellonraivu tykkäänään aina kun väki väheni. Viljelyä siirrettiin kaskiin kun kaskiresurssit per capita kasvoivat ja pellon verotusta kiristettiin. Peltokylvöt ja kymmenykset vähenivät siten väkilukuaikin nopeammin kuten monet pitäjänhistoriat osoittavat. Peltoala kasvoi toki 1660-luvulta 1690-luvulle, mutta raivuu menetettiin kovina aikoina metsittymiseen, kunnes uusi nousu alkoi vasta 1720-luvulla.

Peltokylvöjen väheneminen kovina aikoina vastaa erinomaisesti kaskipotentialin kasvua ja viljan omavaraisuutta. Kun kruunu tämän lusuilun havaitsi, seurasi kaskisyönejä, joissa vain noin puolet kaskista paljastui: paikallisilla syynimiehilläkin oli oma lehmä ojassa. Nummelan mukaan (148) Uudella maalla saatiin 1600-luvulla vain 10 % sadosta kaskista, eli hieman vähemmän kuin Böckerin mukaan 1830-luvulla, jolloin kaskirukiin viljely oli enää vähäinen osa entisestään, jo rudimentiksi jäävää touhua. Tätä ristiriitaa Nummela ei perustele.

Kun Uudenmaan keskimääräinen peltopinta-ala taloa kohti oli vuosina 1560 ja 1635 lähempänä Savon kuin Varsinais-Suomen tai Satakunnan tasoa (taulukko sivulla 147), ja jos ei kaskilla ollut merkitystä, niin

5. O. Heikinheimo (1915) *Kaskiviljelyn vaikutus Suomen metsiin*, In: Acta forestalia fennica 3, Arbeiten der Forstwissenschaftlichen Gesellschaft in Finnland, Suomen metsätieteellinen seura, 264 s. + liitteet, 149 s.

6. Böckerin kokoelma. Kansallisarkisto.

7. J. Heinricus (1766) *Beskrifning öfwer Stor Lojo Socken I Nyland*. Geogr. Fören. Tidskr. hft 4 & 5 1895, s. 161–201 (alkuperäinen käsikirjoitus Uudenmaan maanmittaustoimiston arkistossa).

8. Reijo Solantie (1998) "Occurrence of Unfrozen Ground in Finland", *Geophysica*, 34 (3), 141–157.

9. Reijo Solantie (2003) *On definition of ecoclimatic zones in Finland*, Reports 2003:2, Finnish Meteorological Institute, 44 p.

10. Heikki Ylikangas & Ari Siiriäinen (1973) *Lohjalaisten historia I*, Helsinki.

mistä sitten uusmaalaiset saivat leipänsä? Nummela toteaa (155), että peltoviljelyalueilla pidettiin karjaa peltojen lannoituksen vuoksi selvästi enemmän kuin kaskialueilla. Jos kerran Uusimaa oli peltoviljelyaluetta, niin miksi tilastojen mukaan lehmien ja nuoren karjan pääluke verotettua tilaa kohti 1571 (153) oli siellä 30 % alle maan keskiarvon, paljon lähempänä Savon ja Karjalan kuin muiden maakuntien lukuja, ja miksi karjavarallisuus myös 1630–40 oli Uudellamaalla pienempi kuin Etelä-Pohjanmaalla, Ahvenanmaalla, Varsinais-Suomessa, Pohjois-Pohjanmaalla tai Satakunnassa. Jos uusmaalaisilla ei ollut paljoa peltoja, he eivät niitä kunnolla lannoittaneet eivätkä juuri kaskennetkaan, niin ravinnottako he elivät? Ja miksi ”peltokulttuurin” uusmaalaiset jo varhain omaksuivat kaskisahran omakseen, vaikka, kuten Teppo Korhonen (413) toteaa, se oli ”oiva kyntöväline kivisillä ja juurisilla kaskimailla, mutta ei sopinut savimaille”. Nummela jättää lukijan totisesti ihmettelemään.

Nummela esittää alueittain nautayksiköt tilaa kohti, mutta ei johda niistä sellaisia perustavaa laatua olevia lukuja, jotka kertoisivat lannoituksen tason eli nautojen määrän peltohehtaaria kohti eikä myöskään lukuja, jotka kertoisivat nautojen kevättalvisen nälkiintymisen asteen eli nautayksiköiden määrät niittyhehtaaria kohti. Toisin sanoen hän jättää kertomatta sen perusseikan, että lounaassa kituivat ravinnon puutteessa pellot ja kaskialueilla kevättalvisin naudat, sekä sen, että siirtyminen kaskiviljelystä yhä enemmän peltoviljelyyn vähensi valtakunnallista peltojen satotasoa.

Kevyiden liejusavien autuus

Eljas Orrman pitäytyy jo varhain esittämässään näkemyksessä, että Uudenmaan rannikon liejusavi sopii erinomaisesti pelto- maaksi. Kuten hän on osoittanut, ruotsalaisperäinen uudisasutus asettui liejusavien äärelle. Omani ja Johanna Forsius-Nummelan¹¹ tulkinta on aivan toinen. Uudenmaan vanhin kartta-aineisto osoittaa, että laaksojen liejusavikoita käytettiin melkein yksinomaan niittyinä kun taas pellot olivat ylävämpien paikkojen hietasavilla.

Miksi ruotsalaiset asettuivat liejusaven äärelle? Syy on ilmeinen: ennen kuin pellot oli raivattu, elettiin karjan ja metsän tuotteilla. Liejusaviset laaksot olivat parhaita heinämaita, ja etenkin aluksi uudisasukkaiden elinehto. Toisaalta liejusavi on pirullista muokattavaa keskiajan alkeellisin välinein. Suomalaisperäinen kaskiväki taas oli vähemmän riippuvainen karjasta. Sulautumasta syntyi uusmaalainen yhtenäiskulttuuri, jossa kaskiruista vielä 1830-luvulla viljeltiin Inkoossakin (Böcker) eikä vain Yoldian meren yläpuolisilla mäillä (vrt. Nummela 148). Ja Hausjärven eteläosissa, Uudenmaan ja Hämeen rajoilla, 4–5 penikulman päässä Helsingin keskustasta, oli 1700-luvun lopulla laajoja järeisiin havumetsiin kaadettuja huhtia, joissa maanlaatu ei merkinnyt suuriakaan; kiertoajan oli oltava niin pitkä että puusto ehti taas järeytyä.¹² Suuri asumaton Vantaankorvenmaa, jonne 1780-luvun tienoilla mahtui kolmatta sataa uudistilaa ja jota nykyään halkoo Järvenpään ja Hyvinkään välinen rautatie, on melkein yksinomaan savimaata ja järeää kuusimetsää. Vielä 1746 seudun talonpojat ilmoittivat saaneensa pääasiallisen toimeentulonsa kaskista.

Nälkäkuuri

Jorma Wilmi (s. 182) kysyy, riittikö vilja, ja perustaa alueittaiset arvionsa yli- tai alituo- tannosta pelkästään pellon tuotantoon kas- ket tyystin unohtaen. Pellon tuotannossakin hän unohtaa kesantopuolen toukoviljan. Nämä unohdukset johtavat siihen, että vil- jantuotanto per capita arvioidaan vain run- saaksi puoleksi todellisesta. Vastapainoksi hän aliarvioi karkeasti myös viljan kulutuk- sen: vuotuinen viljankulutus per capita, mu- kaan lukien oluenpano, viinanpoltto ja he- vosten viljaruokinta, oli hänen mukaansa vain 90 kg aikana, jolloin vilja oli ylivoimai- sesti tärkein ravinnonlähde! Koko maahan hän käyttää samoja hehtaarisatoja; hän väit-

11. J. Forsius-Nummela (1994) *Vibdin maisemahisto- riallinen selvitys*, raportti 3.3.1994, moniste, Vihdin kunta, 187 s.

12. O. Keskitalo (1964) *Hausjärven historia*, Hämeen- linna.

tää, ettei ole olemassa luotettavia ja alueellisesti vertailukelpoisia lähtötietoja.

Soininen (1974) kuitenkin esittää viljala-jeittain ja maakunnittain niin jyväluvut kuin kylvötiheydetkin sekä kartan viljelyjärjestelmien alueellisuudesta ja vieläpä tiedon siitä, että eteläisessä Järvi-Suomessa siirryttiin vajaan kaksi vuosisataa sitten pohjoissuomalaisesta kaksivuoroviljelmästä kolmivuoroviljelyyn. Tämän muutoksen Teppo Korhonen toteaa (412) perustelemattomana sirpaletietona; mielestäni muutokseen ajoi pakko, sillä kaskiviljelyn kriisiytyttyä vain kolmivuoromenetelmä mahdollisesti riittävän nopean pellon hehtaarituo-ton kasvun.

Soinisen esittämien lähtötietojen alueelliset piirteet sopivat erinomaisen hyvin yhteen luonnonolojen ja niihin sopeutuneiden viljelyjärjestelmien kanssa. Wilmi ei havaitse esimerkiksi sellaista Soinisen tiedoista ilmenevää perusseikkaa, että pellon hehtaarituo-ton oli Lounais-Suomessa huonon lannoituksen takia alempi kuin missään muualla. Wilmin mukaan Länsi-Suomessa oli kuitenkin suurta ylituotantoa ja muualla (kaskituoton unohtamisen takia) karmaisevaa alituotantoa. Aikana, jona ihmisen pää-tavoite oli kulutusta vastaava tuotanto, odottaisi Wilmiltä jotain perusteluja näin radikaaleihin poikkeamisiin omavaraisuuden päätavoitteesta.

Jos kaikki vilja otettiin pellostä, tarvittiin peltoa henkeä kohti 0,5–0,7 ha (vm. arvo Lounais-Suomessa) – Wilmin nälkädieetin mukaan vain 0,25–0,3 ha. Kun Suomessa vuoden 1880 vaiheilla oli peltoa 0,39 ha henkeä kohti (maaseudulla 0,43) ja kaskiviljaakin vielä tuotettiin, meillä olisi Wilmin logiikan mukaan ollut viljan ylituotantoa puolet kulutuksesta vaikka todellisuudessa oltiin siirrytty alituotannon ja tuontitarpeen puolelle.

Viikatemiehen työnkuva

Eino Jutikkala käsittelee katojen, nälän ja tautien rooleja väen tappajina. Jutikkalan mukaan viljan hinnan ja kuolleisuuden huippuvuodet sopivat harvoin yksiin, yhteen osuessaankin löytyy taustalta paha tautiepidemia (504). Jutikkala vähättelee katojen merkitystä sillä, etteivät kuolleisuuden

huiput sattuneet useinkaan kevääseen. Asia on mielestäni kuitenkin nähtävä niin, että taajaan toistuva köyhän väen aliravitsemus vähensi ihmisten perusterveyttä ja lisäsi kuolleisuutta kulkutauteihin. Monien tekijöiden useampivuotinen yhteisvaikutus aikaansai väestökrisejä, joissa mustavalkoisia eri tekijöiden sortteeramista syntipukeiksi tai enkeleiksi on varottava.

On muistettava vielä, että ojien puuttuessa Uudenmaan toukoviilja varttui paljolti kuivahkoilla ja helposti vettä läpäisevillä mailla kuten Forsius-Nummela on osoittanut; olihan liika kosteus Uudellamaallakin kuivuutta yleisempi riesa. ”Tarttee se ohra vettä ja”, sanoisi vanha vihtiläinen. Kuivuuden ja huonon hygienian aiheuttamat haitat monien muiden ohella olivat tekijöitä, jotka kärjistivät Helsingin seudun monivuotista väestökriseä Krimin sodan aikana, etenkin kun kaskiviljan merkitys sadontasaajana oli jo menetetty.

Pellonraivuutahti vanhan maatalouden aikaan oli keskimäärin kolme aaria vuodessa työikäistä miestä kohti. Pelto- ja niittyala per capita pystyttiin pitämään ennallaan vain, jos väestö kasvoi korkeintaan runsaan prosentin vuodessa. Pakollinen siirtyminen kaskaasta peltoon nopeimman väestönkasvun aikana 1745–1825 edellytti suurempaa pellonraivausurakkaa kuin puhtaan peltoviljelyn kyseessä ollen. Niittyä olisi tarvittu kolme kertaa pellon ala, mikä vielä vaikeutti tilannetta ja aiheutti järvenlaskuvimman. Kauteen 1825 mennessä syntynyt raivuovelkaa oli rasisitteena seuraavana 40-vuotiskautena niin paljon, että se vaikutti suhteelliseen väestönkasvuunkin; Etelä- ja Itä-Suomessa se oli taittunut pienemmäksi jo 1820-luvulla. Pohjanmaalla ja Kainuussa taas väestönkasvu oli ylittänyt raivuukyvyn rajat nimenomaan tervanpolton ansiosta ja raivuovelkaa tehden.

Ilmaston alueellisen merkityksen syvälinen ymmärtäminen

Kaski-peltoviljely-problematiikka on itä-länsikysymys, kun taas viljanviljelyn ilmastolisten mahdollisuuksien väheneminen on etelä-pohjoiskysymys. Eljas Orrman kirjoittaa siitä lähinnä termisen kasvukauden pi-

tuudella mitaten. Häneltä jää mainitsematta raja, jonka pohjoispuolella kasvukauden riittävyys oli sattumankauppa esi-idätetylle ohrakylvöllekin eli viljanviljely kävi elinehdosta sivuaskareeksi. Pohjois- ja Keski-boreaalien välinen rajalinja kulkee Suomussalmelta Pelloon; siinä kasvukauden pituus on noin 135 päivää. Linjan pohjoispuolta ei vuoden 1868 katastrofi juuri hetkauttanut.

Maanviljelyksen sijaan porotalous oli paljolti kalastusta ja metsästästäkin tärkeämpää, ja siitä on kirjassa ansiokas J. Juhani Korttesalmen artikkeli. Mutta alueen rajaus ilmastollisin ehdoin jää tekemättä ja sen kokonaistalouden esittely ohueksi. Eipä kirjassa myöskään mainita toista ilmastollisesti keskeistä rajaa, johon 1500-luvun agraari-asutus lohijokien suita lukuun ottamatta loppui, eli sitä, missä eteläboreaalinen luonnonvyöhyke muuttuu keskiboreaaliseksi. Vanhalla kansalla oli kyllä keskiboreaalille oma nimensä, Kainuu, joka pilautui myöhemmin nykyiseen ahtaaseen käyttöön.

Vanha-Kainuussa, toisin kuin etelämpänä, viljanviljely oli yleisten kesäpakkasten takia mahdollista vain erityisissä saarekkeissa, suurten vesien partaalla tai mäkien laeilla. Agraari-asutus muodostui siten harvassa sijaitsevista saarekkeista. Näillä Kainuun ja Suomenselän asukkaiden ahtailla mäillä pakkasettoman kauden keskimääräinen pituus on noin 120 päivää eli sama kuin Etelä-Suomessa ja viljelyvarmuus samoin. Mutta jos ympäröiville silmäkantamattomille kangasmaille, parikymmentä metriä alemmas, teet kaski- tai peltoraivion, on pakkasen välttäminen tuuria jos se malttaa pysyä poissa vain 80 päivää. Ja jos laajoille rämeille teet vainion, on jo ihme jos ei pakkasen käy: pakkaseton jakso on keskimäärin 40 päivää, eli halla vierailee harva se heinäkuu.

Kelvollisten viljelyalojen ahtauden takia Suomenselällä ja Kainuussa täytyi kaska-

siirtyä peltoon väentihyteen nähden paljon aikaisemmin kuin Uudellamaalla. Mutta jos ei lähdetty soille viljaa kasvattamaan vaan korjattiin niiden laajuudelta runsas heinä, saatiin karja hyvin ravittua ja peltoihin lantaa. Satotaso ja satovarmuus olivat siis vanha-Kainuussa yhtä hyviä jos ei parempiakin kuin etelässä; vasta suoviljelyn kasvu 1800-luvulla toi epävarmuuden ja nälän, kun liikkaväki vaarain ahtaudesta soille sukeusi, mihin senaatti suuressa viisaudessaan sitä yllytti ja rahoiti palkitsi.

Oiva esimerkki on tästä Hugo Simbergin taulu *Halla*, jossa pakkaspiru istuu lyhteen päällä turmelemallaan alamaan vainiolla, taustanaan vaara, jossa kypsä vilja täysin jyvien hohtaa nousevan auringon punerruksessa. Suomenselän ja rannikon välillä, missä ei ollut mäkiä eikä järviä, ei viljaomavaraisuus ollut alun alkaenkaan mahdollista, vaan vilja oli ostettava tervarahoilla. Uusien suoviljelysten pakkasvahingot olivat täällä tuntuvia pitkin 1800-lukua. Kesäpakkasten esiintymisessä näiden viljelysten ja vaaranlakien ja suurten järvien rantamien välillä on verrattomasti suurempi ero kuin millään muulla paikalla kaikkien parhaimpien ja huonoimpien ilmastojaksojen välillä viimeisen tuhatvuotisen aikana; nykyaikanaakin pakkaset paukkuvat harva se kesä keskiboreaalien soilla. Lisäksi niskaojien puuttuminen toi runsaslumisten talvien jälkeen tulvavesiä suoviljelyksille, mikä tappoi oraita ja viivästytti kylvöjä; nämä suon haitat kärjistikivät valtakunnallista tilannetta 1868. Koko Vanha-Kainuussa metsästys ja kalastus olivat luonnollisesti paljon tärkeämpiä kuin etelässä. Nämä maapallon agraaritalouden pohjoisrajan ilmastolliset rajaehdot ja niihin sopeutuminen, millä on globaalisesti uljasta näyttävyyttä, tulevat edes jonkin verran esiin vain J. Juhani Korttesalmen kokonaisvaltaisessa näkemyksessä, joka kätkeytyy Poronhoito-otsikon alle.

TIMO VIHAVAINEN

Naisten erillissota

Timo Vihavainen kommentoi Irma Sulkusen artikkelia ”Mitä historiassa on totta? Kansallisen historian myytit ja todellisuus” (HAik 1/2006, 30) ja Sirpa Kähkösen kolumnia ”Naisten ja lasten jatkosota – erillistä vai yhteistä?” (HAik 1/2006, 36).

■ Irma Sulkunen kirjoittaa menneisyyden eri ainesten ”sekakäytöstä” ja siitä nykyään suositusta ideasta, että historia voisi olla postmodernia mielikuvitusleikkiä, jossa menneisyyden sirpaleita voisi yhdistellä mielivaltaisiksi kokonaisuuksiksi nykyisiin tarpeisiin.

Kuin kommenttina Sulkusen artikkeliin on samassa numerossa Sirpa Kähkösen kirjoitus, jossa tämä esittää sota-ajan Suomen Saksan liittolaisena perustellen asiaa kuo-piolaisen *Savo*-lehden kirjoituksilla ja ajan sosiaalipoliittisilla suuntauksilla.

Kähkösen mukaan ”puhe erillissodasta kiistää sen tosiasian, että hyväksymällä Saksan kumppanikseen Suomi suostui myös hyötymään murhista, pakkotyöstä ja riistosta”.

”Till tidernapas har man levat” sanoisi sota-ajan tunnettu radioääni Jahvetti.

Jos ja kun kirjoittaja oikeasti kuvittelee, että suomalaisen sota-ajan diskurssiin kuuluu holokaustia toteuttava Saksa, joka ”hyväksyttiin” kumppaniksi kuin lapsityövoimalla tehdyt tossut valintamyymälän hyllyltä, niin hän on yksikertaisesti väärässä. Tällainen tulos on mahdollinen vain mikäli jättää huomiotta niin poliittisen historian massiiviset tutkimustulokset kuin aikakauden mielialoja kartoittavan aineiston. Sitä on esimerkiksi valtion Tiedotuslaitoksen arkistossa riittämiin. ”Holokaustin” projisoiminen suomalaiseen jatkosodan todellisuuteen ja aikakauden todellisten diskursioiden rajaaminen siitä pois varmaankin palvelee joitakin nykyisiä tarpeita. Kysymys kuitenkin kuuluu, onko historiantutkimuksen tuloksilla väliä, vai onko jokaisella yhtäläinen oikeus historiakuvaansa siitä riippumatta.

SIRKKA AHONEN

Myytinpurkamisen taidonnäyte

Menneisyys on myyttien kultakaivos. Poliitikot ja kasvattajat rakentavat myyttejä, ja historiantutkijat purkavat niitä. Nuori englantilainen Venäjän tutkija Catriona Kelly tarttui vuosituhatosen vaihtuessa Neuvostoliiton nuorisokulttuurissa laajalti vaikuttaneeseen pikkupioneeri Pavlikin myyttiin ja purki sen historialliset kerrostumat. Kirjassaan *Pavlik, The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero*, Hän käyttää historian ja kulttuurintutkimuksen menetelmiä toistensa tukena.¹

■ Myytin pohjana oli Uralilla, lähellä nykyistä Jekaterinburgia Gerasimovkan kylässä asuneen pojan raaka murha vuonna 1932. Alkuperäisen myytin mukaan itsekkäät kulakit murhasivat kostoksi neljätoistavuotiaan pioneeri Pavelin, joka oli ilmiantanut heitä ja jopa oman isänsä auttaakseen Stalinia maatalouden kollektivoinnissa. Myytin luojat kutsuivat Pavelia hellitellen Pavlikiksi ja sävelsivät hänestä sankarilauluja, jopa lastenopperan. Kirjailija Maksim Gorkin aloitteesta hänelle pystytettiin patsas Moskovaan. Kaksi neuvostosukupolvea ehti ammentaa myytistä uskoa valtioon ja sen ideologiaan, ennen kuin myytin merkitys muuttui.

Länsimailla Pavlikin myytti tuli tunnetuksi 1990-luvulla merkitykseltään vastakkaisiksi kääntyneenä. Toisinajattelija Juri

Druzhnikov julkaisi 1995 kirjan, joka riisui nuorelta Pavelilta sankaruuden. Pavel olikin nuori rötöstelijä, jota eivät murhanneet suinkaan kulakit vaan valtiollisen turvallisuuspoliisin GPU:n (myöhemmin KGB) agentit. Valtion kollektivisointiohjelma tarvitsi paikallisen marttyyrin. Kyseessä oli Druzhnikovin mukaan kommunistisen valtion eikä kulakkien salaliitto.²

Kelly kävi etsivän tavoin lävitse Pavlikin tapausta koskevat asiakirjat ja perimätiedon. Kulttuurintutkijan keinoin hän analysoi Pavlikista tehdyt nuorisokirjat, laulut ja muistomerkit. Hän huomauttaa kirjansa alussa, ettei halua Druzhnikovin tapaan pilkata neuvostokauden ihanteita vaan päästä lähelle ihmisten kokemuksia ja uskomuksia.

Lapset historian myyttisinä toimijoina

Kelly liittää Pavlikin tarinan lasten poliittisen käytön kapeaan mutta pitkään historiaan. Vaikka lapset ovat yleensä historian näkymätöntä aluetta, muutamia lapsitarinoita on kierrätetty oppikirjasta toiseen kansalaiskasvatuksen aineistona. Spartalainen poika antoi ketun repiä itsensä kuoliaaksi osoittaakseen olevansa hyvä sotilaan alku, roomalainen nuorukainen antoi kiduttajan kärventää kätensä ennemmin kuin paljasti sotasalaisuuksia, keskiajalla lapset lähtivät ristiretkelle valtaamaan viattomuudellaan Pyhän maan, Englannin sisällissodan aikana

1. Catriona Kelly (2005) *Comrade Pavlik. The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero*, London: Granta Books, 354 s.

2. Yuri Druzhnikov (1996) *Denouncer 001* (Alkuteos: Donoschik 001: Voznesenie Pavlika Mozorova, 1995). New Brunswick: Tranaction Publishers.

kuningasmielisten perheiden lapset joutuivat julmien puritaanuomioistuinten kidutettaviksi, Saksan kolmannessa valtakunnassa taas nuori Horst Wessel kuoli kansallissosialismin marttyyrinä ja nuorena Suomen tasavallassa 16-vuotiaat koulupojat yrittivät vallata Suomelle Itä-Karjalan. Taiteilijat muokkasivat muorten sankarien ja uhrien kohtalot kasvatusmateriaaleiksi. W. F. Yeames maalasi puritaanien kiusaaman lapsen ahdingosta taulun *Milloin viimeksi näitkään isäsi?* Horst Wesselistä tehtiin laulu ja Itä-Karjalan valloittajista poikakirjoja.

Neuvostoliitossa kommunistinen puolue kirjoitti lapsille poliittisen toimijan roolin niin vallankumouksessa, maatalouden kollektivisoinnissa kuin toisessa maailmansodassa. Stalin uskoi 1930-luvulla, että turmelumattomat lapset toimisivat esikuvina vanhemmilleen ja siten auttaisivat häntä maatalouden kollektivisoinnissa. Pikku pioneerien ilmiantoivatkin kulakkeja ja olivat esimerkkinä valtion pyyteettömästä palvelemisesta.

Pavlik oli Neuvostoliiton ensimmäinen suuri lapsisankari. Toisen maailmansodan aikansa Pavlikiakin maineikkaammaksi sankariksi nousi pioneeri Timur, joka kulakkien vainoamisen sijasta taistelija isänmaan sotaponnistusta häiritseviä huligaaneja vastaan. Timuriittiryhmät keräsivät myös metalliromua ja rahaa sotateollisuudelle sekä vakoilivat vihollisen käytyreitä. Saksalaisten vangiksi joutuneet pikku pioneerit eivät kidutuspenkissäkään paljastaneet sotasalaisuuksia.

Lapset ovat historian poliittisia toimijoita lähinnä vain myyteissä. Harvat aikuiset ovat valmiita uhraamaan lapsiaan politiikalle, minkä takia myytit eivät yleensä perustu todellisiin tapahtumiin.

Myytin rakentuminen

Lapsimyyttien rakentaminen alkoi Neuvostoliitossa aina 1920-luvulla ja jatkui Neuvostoliiton hajoamiseen asti. Eettisesti muita kansoja korkeammalla tasolla olevan neuvostoihmisen kasvattaminen oli valtava haaste. Erityisesti maatalouden kollektivisointi tarvitsi kipeästi sankareita, sillä maanomistajat vastustivat hanketta. Pavlikin ko-

tikylässä Gerasimovkassa oli vuonna 1932 vasta 10 % tiloista muodostettu kolhooseiksi. Seutu oli Moskovan silmissä todellinen kulakkipesä. Gerasimovkan neuvoston puheenjohtaja oli kommunistisen puolueen paikallisosaston silmissä liian pehmeä kulakkien rankaisija. Kylä tarvitsi opetuksen.

Myytin tekemisen ensimmäinen vaihe alkoi *Pioneeri-Pravda* -lehden kirjoituksesta. Lehti oli erikoistunut lapsiaktivistien kohtaloihin, eikä Pavel Mozorov ollut suinkaan ensimmäinen lapsimarttyyri lehden sivulla. Pavlik-teeman viritti kommunistisen puolueen aluekomitea. *Pioneeri-Pravda* esitti Pavlikin – Pavel nimen hellittelymuoto – uhrautuvana luokkataistelijana ja hänen murhaajansa itsekkäinä ja ahneina kulakkeina. Lehden mukaan Pavlik oli kunnostautunut paljastamalla naapurin isäntiä metsästysaseen pimittämisestä ja viljaluovutus-ten kiertämisestä. Pavlikin murhaa tutkiva paikallinen poliisi noudatti *Pioneeri-Pravdan* kehoitusta ja ryhtyi paljastamaan paikallista *kulakkisalaliittoa*. Epäilyksenalaiseksi nostettiin kylän kulakit yksi toisensa jälkeen. Pavlikin isoisä ja serkku olivat ilmeisiä tappajia, mutta kanssasyllisiä olivat kylän kaikki kollektivisointia vastaan haranneet kulakit.

Pioneeri-Pravdan rooli Pavlik-myytin luomisessa oli ratkaiseva. Juuri lehti teki Pavlikista oman isänsä ilmiantajan. Teema ei esiinny oikeudenkäynnin alkuvaiheen asiakirjoissa, joissa isää tosin epäiltiin maanjakoon liittyvien asiakirjojen väärentämisestä. Vasta *Pioneeri-Pravdan* kirjoitus innoitti paikallista oikeusviranomaista liittämään asiakirjoihin luultavasti tekaistun todistajalausunnon, jonka mukaan Pavlik oli ahdistuneena tullut tuomarin luo kertomaan isänsä kulakkitoiminnasta. Teemasta tuli Pavlik-myytin keskeinen sisältö.

Toinen vaihe myytin tekemisessä oli suuri *näytösoikeudenkäynti*, jonka valtiollinen turvallisuuspoliisi järjesti. Stalinin ajalle tyypillisessä näytösoikeudenkäynnissä todistajat puhuivat ennalta sovitulla tavalla ja syytetyt tekivät aatteellisesti oikeaoppisen tunnustuksen. Pavlikin näytösoikeudenkäynnissä oli läsnä noin 800 paikallista asukasta, joille tilaisuus oli kansalaisyhteiskasvatusta.

Näytösoikeudenkäynnissä Pavlikin äiti vahvisti pojan paljastaneen isänsä kulakki-puuhat. Äiti puhui poliittisesti oikein sanakääntein, kuten sankarin äidille sopi, ja sai asiakirjoissa ja myöhemmissä kuvissa puhdasotsaisen työläisnaisen hahmon. Isä sai asiakirjoissa asiaankuuluvat kulakin ominaisuudet. Oikeudenkäynnin lopuksi isoisä ja serkku tunnustivat murhatyön ja kuvasivat tunnollisesti sen raa'at yksityiskohdat.

Koska myytti edellyttää sopivaa muoto-kieltä, oikeudenkäynnin jälkeisissä propagandakuvissa Pavlikilla oli marttyyrielle sopivat vaaleat hiukset ja kommunistisesta vakaumuksesta todistava pioneerihuivi.

Kolmas vaihe myytin tekemisessä jäi *kulttuurintuottajien* käsiin. Ensimmäisen Pavlik-aiheinen nuorisoromaani oli syntynyt jo *Pioneeri-Pravdan* kirjoittelun pohjalta, mutta Kellyn mukaan vasta Maksim Gorki loi varsinaisen Pavlik-kultin. Gorki tutustui Pavlikin tapaukseen 1933, jolloin hän parhaillaan kävi Stalinin kanssa kirjeenvaihtoa lasten ideologisesta kasvatuksesta. Gorki kehotti kirjailijoita hyödyntämään Pavlikin tarinaa ja vaati muistomerkin pikaista pystyttämistä Pavlikille. Gorkin ansiosta Pavlik nousi Neuvostoliiton lastenkulttuurin keskuksena.

Myytin purkaminen

Venäjän vallankumouksen lapsi-ihanne oli rohkea, riippumaton ja kapinoiva. Vallankumousjohtajat kielsivät perheen merkityksen yhteiskunnan kantasoluna ja suosivat yhteisökasvatusta. He odottivat lasten pikemminkin kasvattavan vanhempiaan kuin toisin päin. Kun talonpojat halusivat vallankumouksen ideologian vastaisesti viljellä omaa maata ja myydä sen tuotteita, lasten mielet olivat vapaita itsekkyydestä ja alttiita vallankumouksen ihanteille.

Politrukit rakensivat Pavlikin myytin perheen vähättelyn ja lasten vallankumouksellisuuden pohjalle. He sepittivät kertomuksen, jonka mukaan isä oli kulakki-salaliiton vastenmielinen jäsen ja Pavlik hänen oikeamielinen ilmiantajansa. Isoisä, isoäiti, setä ja varakkaat naapurit maalattiin vieläkin mustemmin väreihin. Todistajalautsuntojen mukaan he olivat ahneita ja julmia

henkilöitä, joiden mustia toimia vasten Pavlik edusti vallankumouksen valoisia toiveita.

Perheenvastaisuus osoittautui ennen pitkää kyseenalaiseksi propagandateemaksi. Itse Stalinin kerrotaan Pavlikista lukiessaan mutisseen: "Vai ilmiantoi se pikku nilkki oman isänsä!" Stalinin kauden myötä kasvatuksen eetos muuttui. Radikaalit yhteisökasvatuskokeilut saivat 1930-luvulla antaa paikkansa patriarkalliselle kasvatukselle. Vallankumouskauden lapsi-ihanne menetti merkityksensä. Stalinin ajan pioneeri oli tunnollinen ja ahkera koululainen, joka kunnioitti vanhempiaan. Mallipioneerit eivät enää ilmiantaneet aikuisia vaan samais- tuivat näiden oikeoppisiin pyrkimyksiin.

Kolmas vaihe myytin muutoksessa alkoi Stalinin kuoltua, Neuvostoliiton kommunistisen puolueen vuonna 1956 pidetyn 20. edustajakokouksen myötä. Nikita Hruštšev torjui henkilökultin ja patriarkallisen komennon ja puhui jatkuvasta vallankumouksesta. Vaikka koulukirjat puhdistettiin stalinismista, sankarit kelpasivat kasvattajille entiseen tapaan. Sankarien elämäkertoja koottiin suurteoksiksi ja erityinen muistopäivä omistettiin yhteisesti kaikille sankareille. Pavlikille pystytettiin patsaita ja omistettiin katuja. Kertomuksien Pavlik oli kuitenkin muuttunut. Hän sai taas ilmiantaa isänsä, sillä jatkuvan vallankumouksen ihannelapselta odotettiin sopiva määrä rohkeutta ja itsenäisyyttä.

Myytin neljäs käänne oli raju. Se tuli Neuvostoliiton romahtamisen myötä. Pavlikin patsas Moskovan Lasten kulttuuri- ja virkistyspuistossa kaadettiin ja Gerasimov-kan Pavlik-museo jätettiin ränsistymään. Druzhnikov teki kirjassaan Pavelista KGB:n ja ilmiantojärjestelmän symbolin. Lasten usuttaminen vanhempien ilmiantamiseen oli Druzhnikovin mukaan neuvostojärjestelmän inhottavimpia piirteitä.

Pavlikin tarinan merkitys kääntyi lopullisesti pääläelleen, kun amerikkalainen biljonääri George Soros vuonna 2003 lahjoitti 7000 dollaria uudentyypisen Pavlik-museon perustamiseen. Museon tarkoitus oli surra maatalouden kollektivisoinnin uhreja ja neuvostokasvatuksen väärinkäytöksiä.

Catriona Kelly ei niele Pavlikin tarinan uutta merkitystä sellaisenaan. Druzhnikovin tulkinta vastaa todistusaineistoa yhtä heikosti kuin vuoden 1932 näytösoikeudenkäynnin loppuasiakirja. Kun jälkimmäinen pohjautui kulakkivihaan, Druzhnikovin kirja ilmentää ennen muuta inhoa KGB:tä kohtaan. Kumpikin kulttuurituote perustuu myyttiin.

Mitä todella tapahtui

Historiantutkimuksen tehtävän mukaisesti Kelly pyrkii tekemään oikeutta menneisyyden toimijoille. Näytösoikeudenkäynnin eritasoisten asiakirjojen ja muistitiedon avulla Kelly pääsee hyvin lähelle Gerasimovkan kyläläisiä. Hän paneutuu heidän henkilösuhteisiinsa ja odotuksiinsa. Tällaisen mikrohistoriallisen tutkimuksen tuloksena lukija saavat kuvan siitä, mitä kollektivisointi ajan tavallisille ihmisille todella merkitsi.

Kellyn esiin kaivamia paikallisia toimijoita ovat Pavlikin sukulaiset, naapurit, poliisiviranomaiset ja lehtimiehet. Sukulaiset ja naapurit hangottelivat neuvostojohdon historialliseksi välttämättömyydeksi julistamaa uutta talousjärjestelmää vastaan. Paikalliset virkamiehet työskentelivät vastahankaisten kyläläisten ja ylempien virkamiesten odotusten ahdistavissa ristikkäispaineissa. He pelkäsivät talonpoikien kosta ja politrukien moitteita. Taustalla vaikutti Stalinin vahvistuva diktatuuri.

Gerasimovkan kyläkoulun opettaja näki lapsissa vallankumouksen voimavaran.³ Lapset järjestäytyivät agitaatioprikaateiksi ja ohjasivat vanhempiaan toteuttamaan uuden järjestelmän vaatimuksia. Nuori Pavel on heihin kuuluva lapsitoimija.

Toimijoiden taustoista ja tarkoituksista Kelly rakentaa oman tulkintansa siitä, mitä 1932 todella tapahtui. Näytösoikeudenkäynnin todistusketju koostui hänen mukaansa riittämättömistä, osin päiväämättömistä ja jopa väärennetyistä todisteista. Siksi hän hylkää salaliittoteoriat ja katsoo Pavelin kuolleen todennäköisesti perheiden välisten riitojen tai nuorten välisen uhoilun tuloksena.

Pavlikin myytillä oli oma pitkä elämänsä. Sen Kelly avaa esiin erilaisista kulttuurituotteista kuten kertomuksista, lauluista, kuvista ja näyttelyistä. Hän tulkitsee tekstejä vertaillen ja semanttisesti purkaen. Alunperin myytti kuvasti vallankumouksen eetos- ta, jonka mukaan lapset olivat vallankumouksen aktiivisia toimijoita ja tiennäyttäjiä. Sitten myytti sulautui Stalinin kauden totalitaaris-patriarkalliseen arvomaailmaan. Stalinin jälkeisellä poliittisen liennytyksen kaudella vahvan, väärää auktoriteetteja vastaan nousevan lapsen ihanne nousi uudelleen esiin. Neuvostoliiton romahtaessa Pavlik-myytti jäi eloon, mutta jyrkästi muuntu- neena. 2000-luvun alun Venäjällä Pavlik edustaa kommunistisen järjestelmän epäin- himillisiä ja tuhoavia piirteitä.

Kellyn teos muodostuu lopultakin enem- män myytin purkamiseksi kuin historiallisen ongelman ratkaisuksi. Se kertoo kuitenkin paitsi myyttien monikerroksisuudesta myös Neuvostoliitosta historian omalaatuisena vä- livaiheena, tällä kertaa lasten kannalta. ✎

3. Opettajien roolista Stalinin kaudella ks. E. Thomas Ewing (2002) 'The Teachers of Stalinism: Policy, Prac- tice and Power in Soviet Schools of the 1930s.', *His- tory of Schools and Schooling*, No. 18.

Historia kulttuurisena konstruktiona

Marjo Kaartinen & Anu Korhonen: Historian kirjoittamisesta. Kirja-Aurora, Turun yliopisto 2005. 287 s.

■ Marjo Kaartinen ja Anu Korhonen ovat kirjoittaneet opettajalleen Keijo Virtaselle syntymäpäivälahjaksi kirjan. Tekijät kiittävät kulttuurihistorian professoria antoisasta opetuksesta ja kertovat samalla osuvasti, miksi eivät vielä opiskeluaikanaan osanneet sanoa, mistä opettajaa voi kiittää: "Olemme jääneet velkaa lahjoista, joita emme edes huomanneet saaneemme. Emme opiskelijoina ehkä osanneetkaan etsiä opettajamme teksteistä hänen omia ajatuksiaan ja tulkintojaan, vaan oletimme hänen jakavan jonkinlaista yleisen tason viisautta". Kirjallaan tekijät haluavat "tehdä näkyvämmäksi" saamansa opin. He haluavat jatkaa Virtasen viitoittamalla "kulttuurisen historian tutkimuksen" tiellä, saamaansa oppia puntaroiden ja omia vas-

tuullisia valintojaan tehden (10–11).

Kirjan tehtävänä on selvittää "historiantutkimusta hallitsevia oletuksia ja välineitä" (11). Kirjoittajat ovat tietoisia tehtävän vaikeudesta, Kaartisen sanoin: "Vaikka tekemisistään *täysin* tietoisena oleminen lieneekin liian suuri haaste, tähän voi historioitsija pyrkiä" (244). Kun tietää paremmin mitä tekee, pystyy tekemään työnsä paremmin. Ammattikunta saakin, itsereflektion tärkeyden ja vaativuuden takia, olla tyytyväinen aina kun joku rohkenee julkisesti pohtia omaa työtään ja sen merkitystä. Tämä on hyödyllistä kaikille, riippumatta siitä, onko samaa mieltä historioitsijan tehtävistä ja velvollisuuksista. Omat käsityksensä tunnistaa parhaiten kun saa tilaisuuden selvittää niitä muita, vastakkaisiakin käsityksiä vasten.

Kirja on muodollisesti ottaen artikkelikokoelma, joka koostuu neljästä Anu Korhosen ja kolmesta Marjo Kaartisen artikkelista. Korhonen analysoi postmodernin ja lingvistisen käänteen seurauksia, historiallisia kertomuksia, kulttuurin merkityksiä ja historian tutkimuksen käsitteitä. Kaartinen jatkaa erittelemällä historian tutkimuksen prosessia,

historiantutkimuksen eettisiä haasteita ja feministisen historian, naishistorian ja sukupuolihistorian suhdetta. Keskeisenä teemana on historiankirjoituksen kulttuurisen käänteen mukanaan tuoma merkitysten ja merkityksellistämisen tutkimus. Kirjoittajia yhdistää näkemys siirtymisestä "sosiaalisesta kontekstista kulttuuriseen konstruktioon".

Erittelyn tuloksena on "seos", jota tekijät luonnehtivat "postmodernisti vaikuttuneeksi historiankirjoitukseksi" (11–12). Kirjan viimeisillä sivuilla paljastuu, että postmoderniin seokseen kuuluu myös turkulainen kulttuurihistoria, jonka suojissa "feminismin kriittinen hehku" on saanut happea ja edesauttanut feminismin ja naishistorian yhdistymistä, joka puolestaan on "luonut edellytyksiä postmodernin ajattelun esiinmarssille historian tutkimuksessa" (vrt. 268 ja 270). Kirja on yhteisjulkaisu myös sikäli, että artikkelit on kirjoitettu monikon ensimmäisessä persoonassa; tällä ratkaisulla tekijät haluavat kertoa kirjan olevan keskustelun tulos. Yhdeksi tulokseksi jäi, että kaikista asioista ei oltu yhtä mieltä. Näkemyksellisiä eroja ei ole kuitenkaan siloteltu näkymättömiin. Tekijät olettavat

optimistisesti, että eriävät näkemykset tekevät kirjasta mielenkiintoisemman.

Helpoin tapa olla postmoderni on panna *todellisuus* lainausmerkkeihin. Kaartinen ja Korhonen eivät ole tyytyneet näin helppoon ratkaisuun; he hakevat postmodernin rationaalialia ydintä ja olettavat sen myös löytäneensä. Kaartinen ja Korhonen kehottavat tutkimaan mennyttä todellisuutta ilman lainausmerkkejä, kumi-hansikkaiden intellektuaalisia vastineita, tartuntaa pelkäämättä. Päinvastoin, on sitä parempi mitä enemmän meihin menneisyydestä tarttuu nykyisyydessä pureskeltavaksi. Korhonen muistuttaakin (22), että menneisyydellä saattaa olla meille asiaa. Kun ryhdymme ottamaan selvää, mitä asiaa sillä on, oletamme selvittämisen olevan mahdollista. "Vaikka historiankirjoitus ei voikaan suoraan saavuttaa tai täydellisesti kuvata mennyttä todellisuutta, useimmat historian tutkijat kuitenkin uskovat, että tieto menneisyydestä kaikessa vajavaisuudessaan on etsimisen arvoista" (23–24).

Postmodernin kritiikin puntaroimisen arvoinen ydin lie-nee siinä, että se on diskurssi-teorian sekä kulttuurisen ja lingvistisen käänteen tavoin (tai pikemmin avulla) kohdistanut huomion historioitsijan työn konstruktiviseen puoleen. Samalla on kuitenkin saatettu hairahtua oikopäisesti päättelemään, että mielikuvituksen ja luovan ajattelun käyttö johtaa väistämättä mielikuvituksellisiin ja fiktiivisiin tuloksiin. Mutta jos mielikuvituksen ja luovan ajattelun käytöstä pitäisi luopua, pitäisi sa-

malla luopua tieteestä. Kielelliseen käänteeseen puolestaan on joskus liitetty ajatus kielen viekkaudesta. Kieli kuljettaa ihmistä, määrää, mitä hän ajattelee. Korhosen tavoin voikin kysyä, miksi tulisi ajatella, "että todellisuuden erilaisten muotojen käsittely kielen avulla estää meitä puhumasta todellisuudesta?" (27). Tästä voi päätyä yhteen keskeiseen historian tutkimusta hallitsevaan oletukseen, presuppositioon: "Kun yritämme ymmärtää, miten menneisyyden ihmiset jotakin ymmärsivät, oletamme myös, että heidän ymmärtämissensä tavat ovat meidän saavutettavissamme, ainakin tietyissä määrin. On oletettava, että he olivat kuten me jollain sellaisella yhteisellä tasolla, jonka varassa keskustelu yli ajan on mahdollista". Tästä seuraa, että "menneisyyden ymmärtämistä nykyajan tarpeisiin" voi yrittää, ja yrityksessä saattaa onnistua-kin (109).

Historioitsijan luovaa panosta, hänen työnsä konstruktivista luonnetta, Kaartinen ja Korhonen korostavat pitkin matkaa, mm. tähdentämällä, että tutkija itse määrää kysymyksillään, miten menneisyyden jäänteistä tulee hänelle evidenssiä, että lähdekritiikki on tutkijan päättelyä evidenssin nojalla (68, 85, 87, 170–181) sekä korostamalla, että kulttuuria ei voida noin vain sijoittaa kontekstiin, koska sitä ei ole annettuna olemassa; konteksti "on rakennettava ja se on tutkimuksen tulos" (Kaartinen, 199, samoin Korhonen, 86–88). Historioitsija joutuu työssään myös jatkuvasti valitsemaan, mitkä asiat ovat historiallisia eli muistami-

sen ja kertomisen arvoisia, mitkä taas joutuvat unohtua menneisyyteen. Historiankirjoituksen historia opettaa historian olleen aina ajankohtaista, nykyisyyden ja tulevaisuuden näkökulmista puntaroitua ja kirjoitettua. Historiankirjoitus ja sen muuttuminen johtuvat historian ja nykyisyyden yhteydestä.

Korhosen mukaan kulttuurihistorioitsija ei ole kiinnostunut niinkään yksilöllisistä asenteista ja ymmärryksistä. Hänelle kulttuuri on "menneisyyden yksityisiä positioita" yhdistävä tekijä. Kulttuurin käsitteen avulla yksilöistä ja heidän toiminnastaan voidaan muodostaa kokonaisuus, joka olisi ymmärrettävä sekä menneisyyden kulttuureissa eläneille että heidän tutkijoilleen. Kulttuurihistorioitsija olettaa, "että menneisyyden ihmiset elivät maailmassa, josta heillä oli yhteisiä käsityksiä, ja että heidän toiminnallaan oli jaettu logiikka, jota saattoi jossain määrin ymmärtää" (100–101). Yksityisiä positioita yhdistävä kulttuuri tuntuu yksilöllisiä ymmärryksiä selitysvoimaisemalta, koska se määritelmällisesti ulottuu kaikkialle. Korhosen määrittelyyn yhtyen Kaartinen toteaa, että kulttuuri on muun muassa "kaikkea sitä mikä inhimilliseen liittyy, kaikkea ihmisen elämää ja toimintaa, hänen kokemuksiaan, käsityksiään, maailmaansa" (183). Koska kulttuuri on kaikkialla, kulttuurihistorioitsija tutkii "kaikkea mahdollista" (185).

Kaikki on siis kulttuuria, samaan tapaan kuin kaikki historia on ajattelun historiaa: jos inhimillisen toiminnan ajatuksesta ulottuvuutta eli ihmis-

mieltä ei otettaisi selityksissä huomioon, historia jäisi käsittelemättömäksi. Kaikki historia ei tietenkään ole pelkästään ajattelun historiaa eikä yksinomaan kulttuurihistoriaakaan.

Korhonen suosittelee kulttuurihistoriaa, jossa tutkijaa kiinnostava menneisyyden ilmiö on ikään kuin lepotilassa eikä muutoksen pyörteissä. Kun ilmiö pysyy paikallaan, sitä pystyy tarkastelemaan kokonaisvaltaisesti; tutkija voi "asettua suhteeseen menneisyyden toiseuden kanssa historiallistamisen tarkoituksessa". Tässä suhteessa "tutkija ei pyrikään sammuttamaan itseään tai esiintymään objektiivisena mutta näkymättömänä tietäjänä, vaan antaa historian tulla sisään ja ravistellen muuttaa häntä" (164). Korhonen ei tyydy pelkästään mielekkääksi näkemäänsä kulttuurihistoriaa suosittelemaan. Hän päätyy myös ehdottamaan, että historiantutkimuksessa voisi luopua nykypäivän juurien jäljittämisestä. Enää ei ole tarvetta eikä suotavaakaan vastata kysymykseen, miten tähän on tultu.

Korhonen vieroksuu muutoksen tai kehityksen tutkimusta, koska se hänen mielestään perustuu väärään ajatukseen, että nykyinen aikajärjestelmämme on "absoluuttinen ja luonnollinen tapa" mitata historiallisen muutoksen kestoa ja etenkin, että "muutos itse asiassa tapahtuu luonnollisesti tämän aikajärjestelmän suhteen". Kun ilmiöt sijoitetaan aikajanelle, saatetaan ajallisen peräkkäisyyden nojalla tehdä perusteettomia kausaalisia päätelmiä (158). Korhoselta jää osoittamatta, miten muu-

toksen tutkimus väistämättä nojautuu objektiiviselle aikajanelle sijoittuvaan kausaalisuuteen. Periodisoinnin ei tarvitse perustua ns. luonnolliseen aikaan vaan tutkittavan ilmiön muutoksen tavan ja omintakeisen rytmin selvittämiseen. Muutoksen tutkimuksen yhtenä tehtävänä onkin luoda tutkittavan ilmiön oma kronologia, jossa ns. luonnollinen kronologia on pelkkä mittaväline.

Minulta jäi käsittämättä Korhosen käsitys, että muutoksen etsiminen on hankalaa, koska "joutuisimme sen pohjaksi olettamaan muuttumattomana pysyneen perustavan käsitteen". Korhosen mukaan esimerkiksi koulutuksen historiaa voi tutkia suhteellisen pitkälläkin aikavälillä, mutta emme voi seurata "samaa käsitystä" koulutuksesta edes renessanssiin asti. "Jos ei ole ollut olemassa yhtenäistä ymmärrystä siitä, mitä koulutus on, sen tutkiminen historian 'kuluessa' on paitsi käsitteellinen sotku myös looginen mahdottomuus", Korhonen päättelee (160–161). Käsitehistoria on erikoistunut käsitteellisten sotkujen, käsitteiden muutoksen tutkimukseen. Millä perusteella koulutuksen käsitteen tai koulutuskäsitysten muutoksen selvittäminen on turhaa tai haitallista? Korhonen vihjaa, että koulutuksen kehityskertomus saattaa osoittautua "vallan ja kontrollin tuotokseksi, jonka synnyttää meidän aikamme intressi" (163). Mutta käykö näin väistämättä, johtuuko kiinnostus koulutuksen historiaan väkisinkin vallan halusta ja kontrollin tarpeesta tai edes status quon hyväksymisestä?

Muutoksen tutkimus ei välttämättä edellytä muutoksen näkemistä yksisuuntaisena katuna. Se voidaan ymmärtää myös kontingenttina vaihtoehtojen valintojen seurauksena. Nykyhetki ei siis ole kehityksen huippu vaan sattuma, jota pitäisi jotenkin ymmärtää ja jonka kanssa on tavalla tai toisella tultava toimeen.

Muutoksen tutkiminen ei edellytä tutkittavan ilmiön edeltävien vaiheiden tyypistämistä myöhempien vaiheiden pelkäksi esihistoriaksi. Voimme vaikkapa Ranken tavoin edelleen ajatella, että jokainen "aikakausi" on arvokas itsessään, "välittömässä yhteydessä Jumalaan" (unmittelbar zu Gott). Muutostutkimus ja toiseuden tutkimus eivät ole toisiaan poissulkevia. Pätevästi tehtynä kumpikin auttaa meitä ymmärtämään omaa aikaamme.

Korhosen olisi pitänyt perustella näkemyksensä seikka-peräisemmin. Hän olisi voinut tunnollisemmin noudattaa Kaartisen ohjetta. Kaartinen muistuttaa Kari Immosen tähdentäneen, että historiallisen argumenttien luotettavuutta lisää historioitsijan sidonnaisuuksien sekä menneisyyden ja nykyajan suhteen tekeminen tietoiseksi osaksi tutkimus- ja opetusprosessia. Tästä seuraa, että "hyvä historian kirjoittaminen on väistämättä mahdollisimman läpinäkyvää, lukijalle kirjoitettua, viimeiseen asti rautalangasta väännettyä" (235).

"Postmodernisti suuntautunut historioitsija" (160) saattaa siis olla yllättävän ahdaskatseinen. Postmodernisti suuntautunut Beverley Southgate erit-

telee kirjassaan *What is history for?* (Routledge, London and New York 2005, 89–105) historian merkitystä Korhosen tavoin nykyisyyden tarpeiden näkökulmasta. Tämä on asianmukaista ja hyväksyttävää, mutta lisäksi hän haluaa kertoa meille, mitkä postmodernin aikamme ongelmat ovat niin polttavia, että niiden ratkomiseen tarvitaan niinkin järeää asetta kuin historian tutkimus: ahdistunut, epävarmuuden jäytämä ihminen kaipaa suuntaa elämälleen. Tulevaisuuden toivoa hänelle voi tarjota historia, joka opettaa, että elämässä on olemassa vaihtoehtoja, että on mahdollista tehdä valintoja. Historian ope- tuksesta olen samaa mieltä, mutta itse karttaisin kertomasta aikalaisilleni, mitä heidän pitäisi omasta elämästään ja ajastamme ajatella. Minun puolestani he saavat myös itse löytää elämänhallintaansa parhaiten tukevat historiansa; valinnanvaraa on.

Kirjan viestiä olisi ehkä selvittänyt ja mahdollisia väärinkäsityksiä (vrt. edellä) ehkäisyt luku, jossa tekijät olisivat kootusti esittäneet ja perustelleet näkemyksensä historian merkityksestä ja historian tutkimuksen mielestä. Kaartinen ja Korhonen kylläkin selvästi sanovat, että historiaa tutkitaan oman ajan tarpeista lähtien. Historiantutkimus ”puhuu meille eikä menneisyydelle”. Vaikka historiaa kirjoittaessamme pyrimme mahdollisimman uskollisesti noteeraamaan tutkimiemme ihmisten omat käsitykset, ”emme esitä heidän kysymyksiään vaan omiamme”. ”Tämä on koko menneisyyden kanssa käymämme

dialogin mieli. Menneisyyden kanssa puhuminen on mielekkäintä silloin, kun menneisyys esittää asiat toisin ja haastaa meidät ymmärtämään erilaista itseään. Historian kirjoittaminen on mielekkäintä silloin, kun yllämme ymmärtämään tuota toista ajattelua ja käsittämään, miten se oikeutti itsensä” (91–92). Menneisyyden meille vierasta ajattelua ymmärtäessämme ymmärrämme samalla itseämme. Historiantutkimuksen keskeisenä antina on itseymmärryksen kohentuminen.

Markku Hyrkkänen

Kulttuuri- historian ongelma

Peter Burke: What Is Cultural History? Polity Press, Oxford 2004. 152 s.

Pascal Ory: L'Histoire culturelle. Presses Universitaires de France – PUF, Paris 2004. 127 s.

Philippe Poirrier: Les enjeux de l'histoire culturelle. L'Histoire en débats. Seuil, Paris 2004. 435 s.

■ Kulttuurin käsite on länsimaisen kulttuurin kiehtovimpia ja rikkaimpia keksintöjä. Ei ihme, että 1950-luvulla tehdys- sä tutkimuksessa löydettiin 161 erilaista kulttuurin määritelmää. Sittemmin määrittelyt ovat varmaankin moninkertais- tuneet, varsinkin viime vuosi-

kymmeninä, kun kulttuurintutkimus ja kulttuurihistoria ovat nousseet voimakkaan kiinnostuksen kohteiksi. Jo saksalainen historioitsija Karl Lamprecht esitti 1890-luvulla kysymyksen ”Mitä kulttuurihistoria on?”, ja siitä lähtien on myös kulttuurihistoriasta keskusteltu ja sen kohdetta ja menetelmiä määritelty. Erityisen akuutiksi pohdiskelun on tehnyt humanististen tieteiden ja yhteiskuntatieteiden yleinen kiinnostus kulttuuriin kysymyksiin. Mitä kulttuurihistoria voisi tänään merkitä?

Vuonna 2004 kysymykseen ilmestyi kolme kirjanmuotoista vastausta, Peter Burken *What Is Cultural History?*, Pascal Oryn *L'Histoire culturelle* ja Philippe Poirrier'n *Les enjeux de l'histoire culturelle*. Kirjat ovat syntyneet toisistaan riippumatta ja antavat siten poikkeuksellisen näköalan kulttuurihistoriasta käytävään keskusteluun. Burken ja Oryn kirjat ovat suppeita, kun taas Poirrier'n teos on perusteellinen, joskin hieman luettelo- mainen, selvitys ranskalaisen kulttuurihistorian historiasta. Myös tekijöiden taustat eroavat kiinnostavasti toisistaan: Burke on kaikkien tuntema kulttuurihistorian emeritusprofessori Cambridgestä ja ansioitunut uuden ajan alun tutkija, kun taas Ory ja Poirrier ovat molemmat modernin historian tutkijoita, toinen Sorbonnesta, toinen Bourgognesta. Pascal Ory on osallistunut kulttuurihistoriasta käytävään debattiin jo 1980-luvulta lähtien, mutta on saavuttanut vain vähän huomiota Ranskan ulkopuolella. Valmistellessaan tutkimustaan *L'Entre-deux-mai. Histo-*

re culturelle de la France, 1968–1981 (1983) Ory määritteli kulttuurihistorian ”representaatioiden sosiaalishistoriaksi”. Uusi kirja jatkaa samaa linjaa ja yrittää systematisoida ajatuksen siitä, että kulttuurihistoria on sosiaalishistorian muoto, jossa tutkija asettaa kulttuuriset käytännöt (tuotanto, mediaatio, kulutus, vastaanotto, sensibiliateetti) ja muodot (kuvat, kuvitelmat, aatteet, myytit, merkitysrakenteet) sosiaalisiin yhteyksiinsä.

Jos Pascal Oryn tavoitteena on rakentaa kulttuurihistoriallisen tutkimuksen suppea systematiikka, Peter Burke ja Philippe Poirrier lähtevät kokonaan toisenlaisesta asetelmasta. Poirrier toteaa, ettei hän ole kirjoittanut militanttia manifestia tai ohjelmaa vaan ottanut historiografisen kannan, pyrkimyksenään hahmottaa kulttuurihistoriallisen tutkimuksen moninaisuutta. Burken tavoite on hyvin samankaltainen. Itse asiassa jo teoksessa *Varieties of Cultural History* (1997) Burke kertoi olevansa enemmän kiinnostunut kulttuurihistorian monimuotoisuudesta ja rikkaudesta kuin siitä, mitä kulttuurihistorian nimissä pitäisi tehdä. Tämän hän toteaa myös uuden kirjansa johdannossa: kysymykseen ”mitä kulttuurihistoria on” hän vastaa katsomalla, mitä kulttuurihistorioitsijat ovat tehneet. Jos Ory näkökulma on preskriptiivinen, Burke ja Poirrier tukeutuvat historiografiaan.

Eryyisesti Peter Burken *What Is Cultural History?* -kirjaan latautuu suuria odotuksia. Onhan hän useissa aiemmissa teoksissaan pohdiskellut kulttuurihistoriallisen tutkimuksen

suuntaviivoja, paikantanut katkenneita traditioita ja avannut uusia näköaloja. On kuitenkin todettava, että uusi kirja on pikaisen tuntuisesti kirjoitettu, johdannommainen teksti. Silti – kustannus-, tiede- ja kielipoliittisista syistä – se tulevaisuudessa osoittautuu varmasti siiteeratummaksi teokseksi kuin Poirrier’n ansiokas hahmotus. Vaikutusvallasta kertoo sekin, että Burken kirjasta ilmestyi saksankielinen käännös jo syyskuussa 2005 otsikolla *Was ist Kulturgeschichte?* (Suhrkamp).

Burken kirja alkaa klassisen kulttuurihistorian (Burckhardt, Huizinga) lyhyellä kuvauksella mutta keskittyy kulttuurihistorian uuteen nousuun 1980-luvulta lähtien. Taustalla oli useita tekijöitä, kulttuurintutkimuksen nousu ja samalla kulttuuri-käsitteen laajeneminen ja syveneminen, mikrohistoriallinen suuntaus sekä postkolonialistinen ja feministinen tutkimus. Eryyisen tärkeäksi Burke nostaa ”historiallisen antropologian hetkeksi” kutsumansa käänteeseen. Esiin nousevat sellaiset tutkijat kuin Marcel Mauss, Edward Evans-Pritchard, Mary Douglas ja erityisesti Clifford Geertz, jonka kirja *Interpretation of Cultures* (1973) inspiroi kulttuurintutkijoiden lisäksi historioitsijoita. Antropologiset vaikutteet olivat vahvoja uudeksi kulttuurihistoriaksi (new cultural history, NCH) kutsutun suuntauksen tutkimuksissa. Paradigmaattainen muutos sai Burken mukaan vaikutteita myös muualta, ennen kaikkea Mihail Bahtinin, Norbert Elias’in, Michel Foucault’n ja Pierre Bourdieun ajatuksista. Tärkeinä teemoina

NCH:lle Burke mainitsee käytäntöjen (mm. lukemisen historia), representaatioiden, aineellisen kulttuurin ja ruumiillisuuden tutkimuksen. Oman tarkastelunsa saavat myös uudelle kulttuurihistorialle ominaiset konstruktivistiset ja performatiiviset näkökulmat mm. sukupuoleen, luokkaan, kansakuntaan ja identiteettiin.

Kaikien kaikkiaan Burken tapa hahmottaa kulttuurihistoriallisen tutkimuksen suuntaviivoja on hyvin erilainen kuin Philippe Poirrier’n. Ranskalaisista tutkimusta analysoidessaan Poirrier korostaa historiallisen antropologian sijasta ”mentali-teettien tutkimuksen momenttia” ja ennen kaikkea Robert Mandroun ja Georges Dubyn tutkimuksia. Keskeiseen asemaan nousee kirjan historian tutkimus, jossa yhdistettiin antropologisia vaikutteita (lukemisen historia) ja aineellisen kulttuurin tutkimusta (kirja materiaalisena tuotteena). Toinen painotusta saava tutkimusalue on Ranskan suuren vallankumouksen kulttuurihistoria. Ehkä juuri sen peruna ranskalainen kulttuurihistoria on sittemmin korostanut poliittisen kulttuurin tutkimuksen tärkeyttä. Juuri tällä alueella sekä Pascal Ory että Philippe Poirrier ovat työskennelleet.

Jos Burken näkökulmaa voi luonnehtia paradigmaattiseksi, Poirrier’n lähestymistapa on territoriaalinen: hän pohtii, millaisiin temaattisiin kokonaisuuksiin kulttuurihistoriallinen tutkimus Ranskassa on keskittynyt. Esiin nousevat kasvatuksen ja poliittisen kulttuurin historia, intellektuellien rooli kulttuurisina välittäjinä, elokuva- ja mediahistoria, sensibili-

teettien, tunteiden ja aistien historia, muistin ja symbolien historia sekä uusi tieteen historia. Institutionaalisen kulttuurin korostus muistuttaa Jean-Pierre Rioux'n ja Jean-François Sirinellin vuonna 1997 toimittaman *Pour une histoire culturelle* -teoksen painotuksia.

NCH:n piirissä kysymys kulttuurista institutionalisoituneena alueena on useimmiten jätetty marginaaliin. Victoria Bonnellin ja Lynn Huntin vuonna 1999 toimittamassa kirjassa *Beyond the Cultural Turn* kulttuurikäsitysten moninaisuutta purettiin jakamalla määrittelyt viiteen ryhmään, kulttuuriin oppineena käyttäytymisenä ja kasvatuksena, kulttuuriin instituutioina, kulttuuriin luovuutena ja toimijuutena, kulttuuriin merkitysten järjestelmänä ja kulttuuriin yhteisöllisinä käytäntöinä. Tässä asetelmassa painotus on vahvasti kahdessa jälkimmäisessä: kulttuuria hallitsee merkitysten ja käytäntöjen kaksinpeli. Peter Burken *What Is Cultural History* jatkaa selkeästi tätä linjaa. Painotuksella on vankka tausta paitsi Roger Chartier'n työssä myös esimerkiksi Michel Foucault'n ajattelussa, jossa merkitykset ja käytännöt olivat olennaisesti toisiinsa liittyviä (diskursiiviset käytännöt). Juuri tämän uuden kulttuurihistorian lähtökohdan Pascal Ory on tiivistänyt kutsumalla oppialaa provokatiivisesti "representaatioiden sosiaalishistoriaksi". Silti jäljelle jää kiinnostavia kysymyksiä. Miten merkitysten verkostot muuttuvat? Millainen rooli pitäisi antaa yksilölle, kokemukselle ja toimijuudelle? Miten pitäisi ymmärtää se, mitä

klassinen kulttuurihistoria kutsui aineelliseksi kulttuuriksi? Ovatko artefaktit, esimerkiksi teknologiset tuotteet, palautettavissa merkityksiin ja käytäntöihin?

Tätä kulttuurikäsitysten vyyhtiä Burke, sen paremmin kuin Poirrier'kaan, ei lopulta avaa. Erityisen hämmentävä on Burken kirjan kansi. Kun näin Burken kirjan ensimmäisen kerran verkkokaupan kotisivulla, teoksen kansikuva herätti ihmetystä, ei siksi, että valkoisen taustan edessä lepäsi nahkaselkäisiä, todennäköisesti 1900-luvun alussa julkaistuja kirjoja vaan siksi, että teokset olivat oopperapartituureja. Kannessa on peräti kolme Richard Wagnerin musiikki-draamaa. Kuva lienee ranskalaista alkuperää, sillä Jules Massenet'n, Charles Gounod'n ja Jean-Philippe Rameaun ohella esille ovat päässeet nykyään harvemmin muistetut säveltäjät Edouard Lalo, André Messager ja Henri Février. Mitä Peter Burke – jos hän on ylipäätään osallistunut kansikuvan valintaan – on halunnut sanoa tällä kuvalla? Ovatko kirjat jossakin mielessä vastausta kannen esittämään kysymykseen?

Jos kuvan kirjoja ei tunnista partituureiksi, voi ajatella kannen viittaavan vain epämääräisesti ajatukseen historiantutkimuksesta kirjojen tieteenä tai mielikuvaan historiasta kirjallisuutena, nahkaselkäisinä viesteinä menneiltä vuosisadoilta. Koska kansi nostaa esiin nimenomaan oopperakirjallisuuden, voi epäillä sen viittaavan laajempaan kysymykseen kulttuurin määrittelystä ja kulttuurikäsitteistä, vaikka asia ei

tulekaan eksplikoiduksi. Tarkoittaako kansi, että oopperapartituurit eivät kuulu kulttuurihistoriaan tai että ne edustavat sellaista institutionaalista kulttuurikäsitystä, joka on uuden kulttuurihistorian myötä murtunut ja sysätty syrjään?

Jos tulkinta on oikea, Poirrier'n territoriaalinen linja tuntuu eroavan siitä voimakkaasti. Mutta ehkä lähestymistavat eivät sittenkään ole yhteen sovittamattomia. Jos tarkoituksena on tutkia kulttuuria merkityksinä ja käytäntöinä, eikö ole luontevaa ajatella käytäntöjen saavan territoriaalisia tai institutionalisoituneita muotoja? NCH:n tärkeän taustavaikuttajan Clifford Geertzin ajatukset kulttuurista merkitysten verkostona syntyivät 1970-luvulla semioottisen merkitysteorian piirissä. Jos kulttuuri nähdään vain merkityksinä, määrittely on abstrakti ja sulkee ulkopuolelle itse merkit, kulttuurintuotteet, artefaktit. Ehkä uusi kulttuurihistoria on liikaakin sitoutunut varhaisen semiotiikan merkityskäsitteeseen.

Merkitysverkostojen ja käytäntöjen lisäksi tuntuisi mielekkäältä kiinnittää huomiota sekä toimijuuteen (myös luovuuteen) että materiaalisuuteen. Kaksijakaisen asetelman sijasta kulttuuri näyttäytyy nelikenttänä, jossa menneisyyden ihmisen elämäntapa ja yhteisöllinen vuorovaikutus tapahtuu. Jos kulttuuria ei määritellä vain abstraktisti merkitysjärjestelmänä, vaan kommunikation, merkityksellistämisen ja merkityksellistymisen alueena, on tarpeen tutkia myös institutionalisoitua "taidetta" tai "kirjallisuutta" – kyse on tulkinnan

näkökulmasta, joka ei näe instituutioita itseisarvoisina tai suljettuina. Ehkä tätä kautta on mahdollista ylittää myös se kuilu, joka selvästi vallitsee arkipäivän kulttuuripuheen (esim. YLE:n Kulttuuriuutiset) ja kulttuurintutkimuksen välillä.

Kirjansa lopussa Peter Burke yrittää hahmotella myös tulevaisuuden mahdollisuuksia, kulttuurihistoriallisen tutkimuksen vaihtoehtoja. Kirja päättyy umpikujaan, jossa kirjoittaja spekuloi naiivin tuntuisesti ”korkeakulttuurin paluusta” ja ”sosiaalishistorian vastaiskusta”. Ehkä se viriili tutkimuksen suunta, jota Burke monien muiden tapaan kutsuu ”kulttuuriseksi käänteeksi”, ei olekaan ollut varsinainen käänne, vaan jatketta lingvistiselle käänteelle, jossa merkitys, tulkinta ja semiosis ovat olleet keskiössä.

Hannu Salmi

Ympäristöhistorian opetukset luonnontieteilijän silmin

Jared Diamond: Romahdus: Miten yhteiskunnat päättävät tuhoutua tai menestyä. Englanninkielisestä alku-teoksesta Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed (2005) suomentanut Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita, Helsinki 2005. 604 s.

■ Suomen Akatemian ulkomainen akateemikko, Kalifornian yliopiston professori Jared Diamond (s. 1937) on julkaissut viime vuosina useita paksun tussin panoraamoja ihmissuvun menneisyydestä. Evoluutiobiologian, fysiologian ja biogeografian tutkijana akateemiset kannuksensa hankkinut Diamond aloitti totaalihistorioiden sarjansa vuonna 1992 ihmisen evoluutiota käsittelevällä teoksella *The Third Chimpanzee*, joka voitti *Los Angeles Timesin* kirjallisuuspalkinnon. Viisi vuotta myöhemmin ilmestynyt *Guns, Germs, and Steel* (suom. *Tykit, taudit ja teräs*, Terra Cognita 2004) pani vielä paremmaksi nappaamalla tavoitellun Pulitzerin ja nostattamalla kiivaitakin sävyjä saaneen keskustelun agraarikulttuurien syntyä ja sivilisaatioiden vaiheita selittävistä teki-jöistä. Trilogia täydentyi viime vuonna yhteiskuntien ympäris-

töhistoriaa tutkailevalla teoksella *Collapse*, joka on nyt tuoreeltaan luettavissa myös suomeksi.

Romahduksen päämääränä on selvittää, miksi jotkut menneisyyden yhteisöt romahtivat, miksi taas toiset selvisivät vakavistakin ympäristökriiseistä kestävämmän kehityksen tielle. Tehtävänasettelun taustalla on Diamondin luja luottamus siihen, että menneisyyden tuntemus valaisee myös oman aikamme kohtalonkysymyksiä. Visio tuntuu tutulta, ovathan modernin ympäristöhistorian edustajat yksi toisensa jälkeen perustelleet alansa ajankohtaisuutta väittämällä, että tietämys luontosuhteen historiasta tarjoaa avaimia nykyistenkin ympäristökysymysten ratkaisuun.¹ Jostain syystä Diamond ei kuitenkaan kytke työtään millään tavoin ympäristöhistorian tutkimuserinteisiin. Valitettavasti, sillä edeltäjien työn parempi tuntemus olisi auttanut tekemään *Romahduksesta* vielä paremman kirjan.

Diamond käy menneisyyden opetusten selvittelyyn historiallisten esimerkitapausten

1. Ks. esim. J. Donald Hughes (2001) *An Environmental History of the World. Humankind's Changing Role in the Community of Life*, London: Routledge, 1–10, 238–240; Clive Ponting (1992) *A Green History of the World*, London: Penguin Books, 393–407; Charles L. Redman (1999) *Human Impact on Ancient Environments*, Tucson: The University of Arizona Press, 3–14, 195–220; I. G. Simmons (1996) *Changing the Face of the Earth: Culture, Environment, History*, Second Edition, Oxford: Blackwell, 2, 402–427; Sverker Sörlin & Anders Öckerman (1998) *Jorden en ö. En global miljöhistoria*, Stockholm: Natur och Kultur, 13–16, 29–30.

analyttisellä ja systemaattisella vertailulla, metodilla, jota hän jo *Tykit, taudit ja teräs*-teoksessaan mainosti "tieteelliseksi historiaksi". *Romahduksessa* menetelmä merkitsee käytännössä sitä, että Diamondin päättely rakentuu lähes yksinomaan valittujen tapaus-tutkimusten ja niiden välisten vertailujen varaan. Laajempia ympäristöhistoriallisia kehityskaaria hän ei edes yritä hahmotella. Valinta voi tietysti olla viisasta pidättyväisyyttä tutkijalta, jonka ansiot ovat muualta kuin perinteisessä historian-tutkimuksessa. Mutta samalla se tuo käsittelytapaan tiettyä epähistoriallisuutta ja supistaa *Romahduksen* käyttöarvoa ympäristöhistorian akateemisessa opetuksessa: globaalin ympäristöhistorian yleiskatsaukseksi teoksesta ei ole.

Mukaan kelpuutettujen tapaus-tutkimusten kaari on joka tapauksessa laaja sekä ajallisesti että maantieteellisesti. *Romahduksen* aikamatkalla kuljetaan esihistorian hämäristä nykypäiviin, ja välilaskupaikkoina ovat esimerkiksi Tyynenmeren polynesianlaiset saariyhteisöt, Amerikan intiaanikulttuurit, Islannin ja Grönlannin viikinkisiirtokunnat, Dominikaaninen tasavalta ja Haiti, Uusi-Guinea, Japani, Kiina ja Australia. Laaja-alaisuutensa vuoksi teos on ensisijaisesti Diamondin persoonallisen synteesi eri alojen specialistien tuottamista tiedonjyvistä. Lähdevitteiden puuttuessa kirjan kompositioluonne jää kuitenkin ongelmalliseksi: varsinkin yksittäisten tapaus-tutkimusten kohdalla lukijan on usein mahdoton tietää, mitkä päätelmistä ovat Diamondin

omia, mitkä taas muilta tutkijoilta lainattuja.

Yksi teoksen kiistattomia ansioita on se, ettei Diamond lankea aika ajoin akateemis-sakin ympäristökeskustelussa esiintyvään essentialisointiin, jonka mukaan luontosuhteen ongelmat olisivat olemuksellisesti länsimaisen sivilisaation tuote, kun taas esimerkiksi traditionaaliset luontoiskulttuurit edustaisivat yhtä kategorisesti ekologista harmoniaa. Diamond toteaa selvin sanoin, että nykytutkimus ei anna tukea ekologisoiduille versioille turmeltumattomasta alkuparatiisista tai jaloista villoista. Pikemminkin ihmiset ovat aina ja kaikkialla kohdanneet vaikeuksia tarpeidensa, elintapojensa, kulttuuristen arvostustensa ja ympäristön ekologisen kantokyvyn asettamien rajoitusten yhteensovittamisessa. Realistiset lähtökohdat heijastuvat positiivisella tavalla Diamondin käsittelytapaan: hän todella etsii ja analysoi sekä hyviin että huonoihin tuloksiin johtaneita "ympäristöpoliittisia" ratkaisuja sen sijaan, että tyytyisi yliyksinkertaistaviin vastakkainasetteluihin eri kulttuurien välillä.

Diamondin mukaan yhteiskuntien romahdusten taustalta ei yleensä löydy pelkästään ihmisen aiheuttamia ympäristötuhoja, vaan laajempi ongelmien vyyhti, jossa ympäristö-ongelmat ovat kyllä keskeisellä tavalla mukana. Systemaattisilla vertailuillaan hän suodattaa esimerkkiaineistoistaan viisi tekijää, jotka toistuvat historiallisissa kriisiytymisprosesseissa: itse aiheutetut ympäristötuhot, ihmisestä riippumaton ilmastonmuutos, vihamieliset

naapuriyhteisöt, kauppa- ja vaihtosuhteissa ilmenneet ongelmat sekä yhteiskunnan oma kykenemättömyys nähdä, ennakoida ja korjata luontosuhteen ongelmia.

Samalla kun yhteisten mittajien etsiminen tekee *Romahduksesta* avartavan luku-kokemuksen, Diamondin viehtymys yhdenmukaisiin selityskaavioihin jäykistää yksittäisten yhteiskuntien käsittelyä ja johtaa vääjäämättä myös tulkinnallisiin vinoutumiin. Siinä missä ilmastonmuutosten, ympäristövaurioiden ja vieläpä sosiaalis-taloudellisten verkostojen roolikin saa osakseen asiantuntevan ja perusteellisen käsittelyn, selityskaavion viides sarake, kysymys kunkin yhteisön kulttuurisidonnaisesta luontonäkemyksestä, ohitetaan liian usein ylimalkaisesti. Vinoutuma on kohtalokas: samalla kun Diamond jättää luontosuhteiden kulttuurisen määräytymisen mekanismit vaille syvällisempää huomiota, hän nakertaa perusteita myös lupauksiltaan ympäristöhistorian opetuksista.

Vaikeudet kulttuurisen luontonäkemyksen tarkastelussa heijastuvat jopa teoksen parhaisiin tapaus-tutkimuksiin. Esimerkiksi Pääsiäissaaren historiallisen ympäristökatastrofin käsittely on havainnollinen osoitus Diamondin taidosta kytkeä kulttuurinen rappio erilaisiin ympäristötekijöihin, tässä tapauksessa erityisesti saaren luonnon poikkeukselliseen haurauteen. Samalla kysymys pääsiäissaarelaisten luontosuhteesta ja -näemyksestä häipyä kuitenkin jonnekin taustalle. Diamond vaikuttaa olevan kiinnostuneempi selvittämään

maisemaa hallitsevien kivipatsaiden louhinnan, kuljetuksen ja pystyttämisen teknisiä yksityiskohtia kuin miettimään, mikä sai asukkaat tuhlaamaan puuta ulkopuolisen silmissä järjettömään patsaskulttiin, joka lopulta tuhosi saaren metsät kokonaan. Maltillisempi perehtyminen patsaskultin vimmaa ylläpitäneisiin uskonnollisiin ja kulttuurisiin käsitelmiin olisi voinut tuottaa luvun lopputoteamukseen muutakin sanottavaa kuin triviaalia lohduttelua siitä, että saaren muinaiset asukkaat eivät olleet ”epätavallisen pahoja ja ajattemattomia” (s. 135).

Vaikka *Romabduksesta* löytyy myös onnistuneempia esimerkkejä luontosuhteen kulttuuristen ulottuvuuksien käsittelystä, ne eivät korjaa kokonaisuuden vinoutumaa. Tämän vuoksi Diamondin historialliset ekskursionit eivät myöskään erityisemmin valaise nykyisten ympäristöongelmien kulttuuris-yhteiskunnallisia taustoja ja ratkaisumahdollisuuksia. Meneisyyden opetuksista jää lopulta käteen vain se, mikä on tiedetty jo ennen *Romabduksesta*: historia osoittaa, että ihmiset voivat omalla toiminnallaan aiheuttaa ympäristökatastrofin, mutta myös välttää sen. Viesti on lohdullinen, mutta ei erityisen omaleimainen. Samaa voi sanoa Diamondin johtopäätöksestä, jonka mukaan laajojen katastrofien riski on nykyisin suurempi kuin koskaan aikaisemmin, mutta toisaalta tieteen ja teknologian kehitys on tuottanut meille myös uudenlaisia välineitä tunnistaa, ehkäistä ja estää ekologisten kauhukuvien toteutumista.

Luvattujen opetusten sijasta teoksen arvokkaimmiksi puoleksi nousevat muut tekijät. Ensinnäkin *Romabduksesta* ehkä kaikkein omaperäisin ”uutuus” ympäristöhistorialliseen keskusteluun on Diamondin tulkinta historiallisille romahduksille yhteisistä piirteistä. Kulttuuritekijöiden kehnosta käsittelystä huolimatta selitysmalli on kokonaisuutena kekseliäs ja haastaa pohtimaan ympäristöhistoriallisten prosessien laajoja hahmoja. Toiseksi *Romabduksesta* on erinomainen johdatus ympäristöhistorian luonnontieteellisiin ulottuvuuksiin. Diamond onnistuu useita kertoja paljastamaan taustalla piilevien ekologisten tekijöiden roolin sellaisissakin yhteiskunnallisissa romahduksissa, jotka ensi silmäyksellä näyttävät johtuneen ensisijaisesti taloudellisista tai sosiaalisista ongelmista (esim. Ruan dan kansanmurha). Hän ei myöskään tyydy vain kertomaan luonnon historiallisia muutoksia koskevista tutkimustuloksista, vaan selittää toistuvasti ihailtavalla kärsivällisyydellä, millaisilla menetelmillä kukin tieto on saatu. Kun huomaamattaan umpihumanistikin tulee oppineeksi *Romabduksesta* sivuilta yhtä jos toista niin dendrokronologias ta, jäätiköiden kairauksista kuin muinaisten rottien keräämien tunkioiden tutkimuksetakin.

Diamondin kirjoitustyyli on vetävää tarinointia, joskin aika ajoin melkoisen siirappista. Mestari ei totisesti piilota kyntiläänsä vakan alle, vaan esittelee lukijoilleen avokätisesti sekä saavutuksensa että ystäväpiirinsä. Toki on sallittua

kertoa, mitä ”ystäväni” tai ”kaksoispoikani” ovat kulloinkin lausahaneet ja tehneet, mutta kovin turhia rönsyjä periamerikkalainen letkeyden tavoittelu *Romabduksesta* tuo. Niukemmalla ja tiukemmin formaatissaan pitäytyvällä sanailulla 600-sivuinen kirjajärkäle olisi voinut olla selvästi ohuempi – ja samalla informatiivisuudessaan dynaamisempi ja iskevämpi.

Kimmo Pietiläisen suomenos jättää lukijan ristiriitaisiin tunteuksiin. Samalla kun on kiitettävä Pietiläisen aktiivisuutta *Romabduksesta* kaltaisten merkkitieteiden nopeista suomennoista, täsmällisyyteen ja viimeistelyyn toivoisi malttia ja huolellisuutta. Esimerkiksi sivulla 369 kappale alkaa virkkeellä: ”Dominikaanisen tasavallan ympäristövaikutusten perusteella, mikä on maan ympäristöongelmien ja luonnon-suojelualueiden järjestelmän nykytila?” Ymmärtäähän sen näinkin, luultavasti toisella lukemisella, mutta ei sitä erityisen sujuvaksi voi kiittää.

Kritiikistä huolimatta *Romabduksesta* jää päällimmäiseksi mieleen suhteellisen positiivinen kokonaisvaikutelma. Joskaan Diamondin kirja ei ole ensimmäinen, joka kannattaa ujuttaa ympäristöhistoriasta kiinnostuneen käteen, se epäilemättä kuuluu heti lisää lukemista -osion kärkeen. *Romabduksesta* on mainio esimerkki luonnontieteellisen tiedon merkityksestä ympäristöhistorian kokonaisvaltaiselle ymmärtämiselle. Ennen Diamondin opukseen tarttumista liikkeelle on kuitenkin hyvä lähteä tasapainoisemmista yleisesityksistä, esimerkiksi Donald Hughe-

sin teoksesta *An Environmental History of the World* (Routledge, 2001), jossa vertailevat tapaustutkimukset nivoutuvat esimerkillisellä tavalla laajempien kehityslinjojen piirtoihin, eikä luontokäsityksiäkään ole unohdettu.

Kimmo Korteniemi

Historian diskurssin kolme tasoa

Dorrit Cohn: Fiktio mieli. Suom. Paula Korhonen, Markku Lehtimäki, Kai Mikkonen ja Sanna Palomäki. Helsinki, Gaudeamus 2006, 275 s.

■ Kustannusyhtiö Gaudeamus on tehnyt jälleen pienen huomaamattoman kulttuuriteon. Se on julkaissut suomalaisen käännöksen amerikkalaisen kirjallisuudentutkijan Dorrit Cohnin teoksesta *The Distinction of Fiction* (1999). Dorrit Cohnilla on sanottavaa kaikille niille historianutkijoille, jotka ovat kiinnostuneet ns. kielellisestä käänteestä. Monet kielellisen käänteeseen teoreetikohan ovat väittäneet meille historianutkijoille, että tuotoksemme ovat ”pelkkää fiktiota”. Pahimmillaan fiktiolla on tässä yhteydessä tarkoitettu ”keksittyä” tai ”epätotta”, ja parhaimmillaankin vain myytin kaltaista tekstiä, jota on mahdotonta todistaa oikeaksi tai vääräksi. Näissä eräitä historianutkijoita hermostuttaneissa väitteissä,

joiden jopa koetaan ”horjuttavan” historian tutkimuksen perusteita, fiktio esitetään ongelmattomana rinnastuskohteena. Siitä tulee muuttumaton, yksiselitteinen ja vakaa pohja, jolle väitteet historian tutkimuksen epäluotettavuudesta ja horjuvuudesta voidaan perustaa.

Dorrit Cohn tutkii juuri fiktiota ja pyrkii ylittämään yksinkertaiset määritelmät fiktiosta ”epätotena” tai ”keksittynä”. Hän haluaa määritellä, mitkä ovat ne narratiiviset ominaisuudet fiktiiviseksi koetussa tekstissä, joka saa lukijat vakuuttumaan luetun tekstin fiktiivisistä luonteesta. Ei ole mikään perustelu, että sanotaan historian kirjoituksen olevan fiktion kaltaista kerronnan. Se on pelkkä tyhjä kehäpäätelmä, joka ei vie määrittelijäänsä yhtään lähemmäksi historian kirjoituksen tai fiktion ominaisuuksien havaitsemista. Cohn tutkii teoksessaan erityisesti hankalia, rajatapauksiksi koettuja tekstejä saadakseen esille fiktion ominaisuudet, joiden mukaan tunnistamme ne ja jotka rajatapauksissa osoittautuvat riittämättömiksi, ongelmallisiksi tai ristiriitaisiksi tunnusmerkeiksi. Cohnin tutkimia tekstejä ovat mm. Marcel Proustin *Kadonnutta aikaa etsimässä*, Tolstoin *Sota ja rauha* ja Sigmund Freudin tapaustutkimukset.

Dorrit Cohnin monet pohdinnat ovat kiinnostavia juuri historian diskurssin erityisyydestä kiinnostuneille. Hayden White aikoinaan väitti, ettei mitään erityisyyttä ole, jos tekstiä katsotaan puhtaasti kerronnan tasolla. Cohn on eri mieltä ja haluaa osoittaa, ettei

White jättämällä historian tutkimukseen liittyvät operaatiot tarkastelunsa ulkopuolelle onnistu sivuuttamaan historian tutkimuksen erityispiirteitä tekstin tasolla. Cohnia hämmästyttää se, etteivät useimmat kielellistä käännettä historian tutkimukseen tuoneet teoreetikot hahmota edes fiktiivistä tekstiä samalla tavalla kaksitasoisena kuin fiktion kirjallisuustieteellisessä tutkimuksessa on ollut tapana tehdä jo vuosikymmeniä. Ei siis eroteta tarinan (story) ja kerronnan (discourse) tasoja. Whiten ohella hän arvostelee Paul Ricoeurin samanlaista menetelyä teoksessa *Temps et récit* (1983).

Hayden Whiten suhteen tämä on jossain määrin epäoikeudenmukaista, sillä hän erottaa kyllä kaksi kertomuksen tasoa, historian tutkijan arkistosta ”löytämät” kertomukset ja hänen itsensä historian kirjoituksena luoman ”kertomuksen”. Cohn on kuitenkin oikeassa siinä, ettei White uhraa yhtään ajatusta näiden kertomusten suhteelle, vaan tyytyy pyyhkäisemään ”löydetty” kertomukset ongelmattomina sivuun. Cohnin mielestä on perusteltua omaksua lähtökohdaksi käsitys, jonka mukaan historiallisen tekstin erityisominaisuus on kolmitasoisuus, tarinan ja kerronnan lisäksi siihen kuuluu referentiaalinen taso, jonkinlainen viittaussysteemi menneestä kertoviin lähteisiin. Hän ottaakin fiktiivisen tekstin määrittelyn lähtökohdaksi sen ei-referentiaalisuuden. Fiktion ei tarvitse viitata tekstin ulkopuoliseen todellisuuteen. Toiseksi Cohn nostaa esille sen tosiasian, että vain

fiktiivisessä tekstissä tekijä ja kertoja voivat olla eri henkilöitä, jälkimmäinen tosin vain kuviteltu sellainen. Historiantutkimuksen kertoja ei myöskään voi olla epäluotettava samalla tavalla kuin fiktiossa, kertoja ei voi tehdä kirjoittajan tietien virheitä ja harhauttaa lukijaa. Sellaisen operaation suorittajaa pidettäisiin epäluotettavana historiantutkijana.

Kolmanneksi Cohn korostaa sitä, miten historiallisen diskurssin luoja elää samassa maailmassa mitä kuvaa tekstissään. Siksi tekijä ei pysty tunkeutumaan kuvaamiensa toimijoiden sisäiseen maailmaan, päinvastoin kuin fiktion kirjoittajat. Tässä suhteessa Cohn esiintyy enemmän selväjärkisesti kuin asiallisesti oikein, sillä historismin eräs perusdogmihan on aina ollut käsitys siitä, että historiantutkija pystyy menemään menneisyyden päättäjien ”päiden sisään”. Cohn tuntuu kuitenkin ajattelevan, että historiantutkijan käyttämät narratiiviset ratkaisut paljastavat, että hän kuitenkin käyttää epäsuoraa päätelyä ja perustaa kuvauksensa menneisyyden valtiomiesten ajatuksista tutkimiinsa kirjallisiin lähteisiin.

Dorrit Cohnin ehdotus historiallisen tekstin kolmitasoisuudesta muistuttaa Paul Ricoeurin vuotta myöhemmin ilmestyneen teoksen *Mémoire, l’histoire, l’oubli* (2000) tapaa jakaa ”historiografinen operaatio” kolmeen aspektiin: kerrotaan, argumentointiin ja lähteiden käyttöön. Sukulaisuutta löytyy myös Carlo Ginzburgin samana vuonna ilmestyneen teoksen *History, Rhetoric, and Proof* (1999) teoksen

ehdotukseen, jonka mukaan myös lähdeytöksentely on retorista, koska se tapahtuu kielien välityksellä. Historiantutkijan kannattaakin lukea Cohnin fiktioanalyysijä Ricoeurin ja Ginzburgin historiallisesta representaatiosta esittämien väitteiden valossa.

Matti Peltonen

DOI: 10.1111/j.1744-4989.2011.00411.x

Ansiokas tutkimus kansallisyhymyksen legendasta

Tuomas Heikkilä: Pyhän Henrikin legenda. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1039, Hämeenlinna 2005. 463 s.

■ Tuomas Heikkilä on teoksessaan *Pyhän Henrikin legenda* tarttunut aiheeseen, joka on historian tutkijoiden keskuudessa ollut pitkään paitsiossa. Vaikka Pyhä Henrik ja esimerkiksi tematiikkaan liittyvät ensimmäinen ristiretki esiintyvät tutkijoiden tulkinnoissa, ei näin laajamittaiseen, uusiin lähdeläytöihin perustuvaan tutkimukseen ole ryhdytty aikoihin. Suuri osa aiheeseen liittyvää lähdemateriaalia onkin ollut, jollei tuntemattomana niin ainakin käyttämättömänä arkistojen kätöksissä. Pyhä Henrik kultteineen on kuitenkin olennainen osa Suomen keskiajan historiaa. Tematiikalla on myös edelleen laa-

jempaakin kiinnostusta – kuten monet viime kevään lehtien otsikoista muistanevat.

Heikkilä on jakanut teoksensa neljään osaan. Ensimmäinen osa käsittelee Henrikiä historiallisena henkilönä, Suomen oletettavasti ensimmäistä piispaa kontekstissaan. Myös aikakauden poliittiset tapahtumat, kuten ristiretket saavat osansa ja kultin synty käsitellään tässä yhteydessä.

Toisessa osassa keskitytään kirjan nimen mukaisesti Henrikin kultin kirjallisiin lähteisiin, legendan eri versioihin. Legendan synnyn ajoitus, sen leviäminen ja kultin laajuus sekä kirjoitetun latinankielisen legendan suhde suulliseen kansanperinteeseen, Henrikin surmavirteen, analysoidaan tässä yhteydessä. Kolmas osa on kokonaisuudessaan omistettu Henrikistä kertovien – nyt tunnettujen ja teoksessa käytettyjen – lähteiden esittelyyn. Neljännessä osassa on Henrikin legendan kriittinen tekstieditio käännöksineen. Teoksessa on liitteenä sananselitysosa ja henkilö- ja paikannimihakemisto.

Heikkilä on teoksessaan kunnianhimoisesti tarttunut laajaan kokonaisuuteen. Teos valottaa Henrikin kultin, aikakauden poliittisten valtasuhteiden sekä kulttuurivaihdon eri puolia ja kytköksiä huolellisesti. Sekä alkuperäismateriaali että tutkimuskirjallisuus on käyty läpi tarkasti; Henrikistä tehtyihin tutkimuksiin on tutustuttu aina Porthanista lähtien. Myös tutkimuskirjallisuus suhteutetaan omaan kontekstiinsa: varhaisimman Henrikuvan positiivisuutta tulkitaan aikakauden uskonnon kunnioittamisella ja 1800-luvun lo-

pulla muodostunut negatiivisempi kuva ja Lallin esiinnotaminen perustellaan kansallisella heräämisellä.

Ensimmäisessä osassa käsitellään myös Suomen historiantutkimuksen ikuisuuskysymykset ensimmäisen ristiretken ajoituksesta ja luonteesta. Ristiretki ja aseellinen käännyttäminen ja toisaalta kristinuskon rauhanomainen tulo Suomeen ovat perinteisesti jakaneet tutkijoiden mielipiteitä, vaikka nykyisin vallalla oleva tulkinta painottaakin kristinuskon rauhanomaista leviämistä Suomeen jo ennen 1100-luvun puoliväliä.

Heikkilä on erittäin huolellisesti perehtynyt eri tutkijoiden näkemyksiin aiheesta ja kieltämättä tämä on tärkeä teema Henrikin kultin analysoimiseksi ja aikakauden ymmärtämiseksi. Toisaalta voidaan kysyä onko tarpeellista spekuloida esimerkiksi oletetun ristiretken tarkalla vuosiluvulla tässä mitassa, sillä kuten Heikkilä itsekin toteaa: ”näyttää joka tapauksessa selvältä, että ilman uusia lähdelöytyjä kysymykseen ns. ensimmäisestä ristiretkestä, sen sisällöstä ja ajankohdasta ei saada pitviä vastauksia.”

Niukka lähdetilanne ei koske ainoastaan ensimmäistä ristiretkeä vaan 1100- ja 1200-lukuja kokonaisuudessaan. Niinpä Heikkilä onkin joutunut tutkimuksessaan yhdistelemään monia erilaisia lähde-tyyppejä ja vetämään johtopäätöksiä esimerkiksi kultin synnystä keskieuropalaisten esikuvien perusteella. Heikkilä onnistuu vaativassa tehtävässä hyvin. Eri tietoja ja tulkintoja yhdistelemällä hän luo mo-

nisävyyisen – ja loogisen – kudelman Suomen marttyyripyhimyksestä eurooppalaisessa kontekstissa.

Entäpä paljon julkisuutta viime keväänä saanut kysymys Henrikin historiallisuudesta? Heikkilä ottaa siihen varovaisen myönteisen kannan: vaikka Henrikistä ei olekaan säilynyt suoria aikalaislähteitä hän uskoo Henrikin olleen historiallinen henkilö.

Hallinnollisten dokumenttilähteiden ohella Heikkilä analysoi teemoja Henrikin historiallisuudesta ja yksityiskohtia hänen elämästään myös legendalla. Tämä on tietenkin välttämätöntä, sillä oletettavasti reilut sata vuotta myöhäisempi legenda on varhaisin Henrikistä kertova lähde. Toisaalta tämä käsittelytapa hieman hajottaa teoksen rakennetta, sillä nyt jo ensimmäiseen, historiallisesta Henrikistä kertovaan osaan tulee mukaan teknisiä termejä ja spesifiä tietoa käsikirjoitustutkimuksesta.

Tematiikkaan palataan uudelleen, joten yksittäisten käsikirjoitusten signumit tai termit, kuten *lectionarium*, *breviarium* tai *officium*, jätetään tässä vaiheessa suuremmita selityksittä. Käsikirjoitustutkimuksen sanastoa selitetään vasta legendasta säilyneisiin käsikirjoituksiin perehtyvässä toisessa osassa. Toisaalta ensimmäisessä osassa käsitelty kultin ajoituksen synty ja toisessa osassa analysoitu legendan tekstiversion synty sisältävät osittain päällekkäisyyksiä. Esimerkiksi teoksen sisäinen ristiviitoitus olisi kenties poistanut lievää hajanaisuutta ja tehnyt rakenteesta lukijaystävällisemmän.

Toisessa osassa keskitytään siis Henrikin kultin kirjallisiin lähteisiin; Henrikin legendan säilyneisiin käsikirjoitusversioihin. Legenda muodostui Henrikin pyhimyselämäkerrasta, *vitasta*, ja tämän suorittamista ihmeistä, *miraculasta*. Heikkilä on teoksessaan käyttänyt yhteensä 52 eri versiota legendasta.

Arkistoja onkin teosta varken käyty läpi Suomessa ja lähiympäristössä ahkerasti. Helsingin yliopiston kokoelman lisäksi teokseen on legendan eri versioita etsitty – ja löydetty – muun muassa Ruotsista Tukholman Riksarkivetin ja Kungliga biblioteketin lisäksi Upsalasta. Eri versioita on löytynyt myös Berliinistä, Dresdenistä ja Wienistä. Osa käytettyä materiaalista on osia kokonaisista käsikirjoituksista. Osa on vain yhden, tai vajaan yhden, lehden fragmentteja.

Perusteellinen lähde-työ ja uudet löydöt luovat pohjan erittäin mielenkiintoiselle toiselle osalle. Pyhimyskulteista puhuessaan Heikkilä on selvästi omimmalla alueellaan; aiheen tuntemus on erinomaista. Kulttia ja käsikirjoituksia lähestytään monesta eri näkökulmasta. Vertailut muihin pyhimyskulteihin ja eurooppalaiseen ilmiöihin välittävät kirjoittajan perehtyneisyyttä sekä materiaaliin että tematiikkaan.

Myös itse legendan tekstianalyysiin on paneuduttu. Esimerkiksi ihmeiden tapahtumapaikkoja analysoidaan huolella ja toisaalta ihmetytyyppejä vertaillaan muihin ihmekertomuskokoelmiin. Myös tekstin sisältämät Raamatun sitaatit on tarkasti etsitty. Toisaalta ne on

myös jätetty ilman sen syväliempää analyysiä. Olisiko näiden Raamatun kohtien selitys tai niiden tyypillinen käyttöyhteys kertonut myös jotain lisää Henrikin legendan kontekstista ja siitä, mihin yhteyteen kirjoittajat sen halusivat liittää?

Myös käsikirjoitusten stemma eli sukupuu jää itse tutkimustekstissä varsin irralliseen. Kattavan sukupuun luominen ja sitä kautta kulttuurivaikutusten analysointi on tutkijan tulevaisuuden haasteita – näin hän esittää teoksen lopussa olevassa *excursuksessa*, jossa hän käy läpi stemmatologian perusteita yleisellä tasolla. Selitysten sijainnin tarkoituksena on ilmeisemmin palvella teoksen lopussa olevan edition käyttöä, mutta näin itse tekstissä oleva alustava stemmatologinen analyysi jää varsin irralliseen. Koska tematiikka ja tuloksia otetaan esille itse tekstissä, olisi ollut toivottavaa esittää lukijalle sekä perustiedot metodeista että enemmän todistusaineistoa, vaikkapa esimerkkejä, joilla eri ryhmien jaottelu olisi avautunut paremmin.

Legendaan keskittyvä osa teoksesta on ansiokasta, mutta myös lukijalle suhteellisen vaativaa spesifiä keskiajan käsikirjoitustutkimusta. Teknisen sanaston lisäksi tematiikkaan perehtymättömän lukijan saattavat pelästyttää tekstissä viihteelliset latinankieliset termit ja lukuisat kääntämättöminä esiintyvät latinankieliset sitaattit. Avautuakseen kunnolla teos vaatiikin perustietoja keskiajan tutkimuksesta.

Lähdeanalyysille on varattu teoksesta huomattavasti tilaa, sillä koko kolmas osa on le-

gendaversioiden esittelyä. Heikkilä analysoi huolellisesti käsikirjoitusten materiaalin, käsialatyyppin sekä fyysisen rakenteen ilmoittaen jopa käsikirjoitusten vihoista puuttuvat tai niihin lisätyt foliot. Vaikka toisinaan hyvinkin yksityiskohtaista ulkoista lähdekritiikkiä ei itse legenda käsittelevässä osiossa juurikaan hyödynnetä, on eri lähteiden yksityiskohtainen esittely perusteltua – onhan tässä ensimmäistä kertaa yhdessä kaikki tunnetut Henrikin legendan käsikirjoitukset.

Viimeinen osa on Henrikin legendan kriittinen editio ja suomennos. Tämä on epäilemättä tärkeä lisä ja apu suomalaisen keskiajan tutkimukseen. Kuten tekijä itsekin toteaa, heikot editiot ovat epäilemättä osasyitä tutkijoiden hii-puneeseen kiinnostukseen Henrikiä ja Henrikin kulttia kohtaan. Ainoa, tutkijasta riippumaton ongelma tässä osiossa on nyky-suomen taipuminen varsin kankeasti kuvaamaan keskiaikaista uskonnollisuutta.

Esimerkiksi lupaus käydä katsomassa pyhäinjäännöksiä on varsin nuiva, joskin aivan korrekti, käännös fraasille *visitare reliquias*. Kuten Heikkiläkin aiemmin teoksessaan toteaa, pyhimysten oletettiin olevan fyysisesti läsnä haudoillaan. Pyhiinvaellukset olivatkin keskiajalla erittäin tärkeitä harjoittamisen muotoja, dynaamisia tilanteita, jotka olivat myös katkoksia toivoretkeläisten arjessa. Pyhiinvaellus voidaan myös nähdä lupauksessa, *votumissa*, sekä ihmeessä muodostuneen siteen vahvistamiseksi. Haudoilla vierai-

luun kuului siis paljon muuta kuin vain esimerkiksi sarkofagin katsominen.

Erityiskiitoksen teos ansaitsee ulkoasustaan. Kirjan taitto on tyylikäs ja kuvitukseen on erityisesti panostettu. Kirjoittajan mukaan teokseen on pyritty löytämään kaikki Henrikiä koskevat keskiaikaiset kuvalliset esitykset. Heikkilän Pyhän Henrikin legenda on erittäin mielenkiintoinen, huolellinen ja kunnianhimoisen tutkimus. Se on ehdottomasti tutustumisen arvoinen kaikille keskiaikaisesta kulttuurista, kulttuurivaikutteiden siirtymisestä ja poliittisista valtasuhteista kiinnostuneille.

Sari Katajala-Peltomaa

Avioliitto-käsitteen historiaa

Mia Korpiola: *Between Betrothal and Bedding. The Making of Marriage in Sweden, ca. 1200–1610. Omakustanne (Gummerus, Saarijärvi) 2004. 336 s.*

■ Muiden kulttuuri-ilmiöiden tavoin avioliiton määritelmät ja muodot ovat vaihdelleet eri aikoina. Kristillisessä kulttuurissa avioliitolla on ollut tärkeä merkitys perheen ja siten välillisesti myös omaisuudensiirtokäytäntöjen samoin kuin yhteisöllisten rakenteiden ja arvojen määrittäjänä, mikä tekee avioliitosta mielenkiintoisen ja mo-

niulotteisen tutkimuskohteen. Useimmilla vähänkään keskiajan todellisuutta tuntevilla lienee käsitys siitä, että keskiajan katolisessa yhteiskunnassa avioliittoa pidettiin Jumalan säätämänä sakramenttina, mikä teki sen purkamisen mahdottomaksi. Nykyaikana varsin tavanomaiseksi käynyt avioero näyttäytyy yhtenä uskonpuhdistuksen innovaatioista, kun käsitys avioliiton jumallisuudesta alkuperästä hylättiin. Kuitenkin miehen ja naisen yhteiselämällä oli nimenomaan katolisena aikana enemmän yhteisön suvaitsemia ilmeneismuotoja kuin luterilaisen ahdasmielisyyden huipentuksessa 1600-luvulla ja vielä kauan myöhemminkin: avioliitoilla oli vastineensa jo keskiajan todellisuudessa.

Suomalaisen tieteen kentillä avioliiton historian tutkimuksella on pitkät juuret, jotka voidaan juontaa sosiologi Edward Westermarckin vuonna 1891 julkaisemaan väitöskirjaan *The History of Human Marriage*. Varsinaisesti keskiajan ja uuden ajan alun pohjoismaisiin avioliittokäytäntöihin pureutuva historiallinen tutkimus on kuitenkin paljon myöhäisempää alkuperää. Suomalaistakin tutkimusta hyödytti suuresti ruotsalaisen historioitsijan Lizzie Carlssonin kaksiosainen, vuosina 1965 ja 1972 ilmestynyt *Jag giver dig min dotter* -teos; se toimi kauan eräänlaisena yhteenvetona siitä tietämyksestä, joka oli kerättävissä keskiaikaista lainsäädäntöä analysoimalla. Carlssonin tutkimus on kuitenkin hajanainen, ja sama koskee myös mm. David Gauntin perherakenteita tarkastelevaa

sosiaalishistoriallista teos *Familjeliv i Norden* (1983). Myöhemmässä suomalaisessa tutkimuksessa varsinkin Anneli Mäkelä-Alitalo, Anu Pylkkänen ja Jyrki Knuutila pyrkivät täsmentämään kuvaamme mm. keskiajan ja uuden ajan alun avioliiton solmimistavoista ja naisen asemasta. Vuonna 2004 mukaan liittyi oikeustieteilijä Mia Korpiola väitöskirjallaan *Between Betrothal and Bedding: The Making of Marriage in Sweden, ca. 1200–1610*.

Korpiolan tutkimus kohdistuu siis Ruotsiin, johon Suomikin tarkasteltavana aikana kuului, ja siinä tarkastellaan kirkon kelpuuttaman avioliittoriitin ja -instituution omaksuamista ja leviämistä eri yhteiskuntaryhmissä. Pitkä tarkasteluajanjakso ylittää katoliselta sydänkeskiajalta luterilaisen puhdasoppisuuden kauden alkuvuosiin, ja mukana on esimerkkejä myös myöhemmästä luterilaisesta käytännöstä. Kyseisten vuosisatojen aikana kirkko pyrki juurruttamaan laajojen kansankerrosten mieliin käsityksen, että miehen ja naisen välinen yhdysside oli laillinen vain, jos pappi oli osallistunut vihkimistöimitukseen ja vihkiminen suoritettu kirkossa. Kirkollisen vihkimyksen kaihtaminen johtui ennen muuta avioliiton sosioekonomisesta merkityksestä: vaikka avioliitto ei vielä Korpiolan tutkimalla ajanjaksolla ennätänyt kehittyä sellaiseksi yksilöiden väliseksi sopimukseksi kuin moderni yhteiskunta sen tuntee, kirkon ideologia, jonka mukaan myös naiselta oli kysyttävä suostumusta avioliittoon, kavensi sukujen ja varsinkin miesten päätösvaltaa

suvun omaisuuden siirroista. Vastakkainasettelusta todistavat Korpiolan mukaan ennen muuta säädökset ja artikkelit, joiden mukaan vastoin vanhempensa (käytännössä isän tai muun miehisen holhoojan) tahtoa avioituvana neito menetti perimysoikeutensa ainakin osaksi. Korpiola kuvaa ruotsalais-suomalaista yhteiskuntaa patriarkaaliseksi ja toteaa, että luterilaisena aikana uskonnollisissävytteinen ideologia korosti vanhempien päätösvaltaa yksilöiden oman tahdon kustannuksella.

Korpiolan lähde pohjaa on monipuolinen, sillä hän on pohjannut tarkastelunsa paitsi lakiteksteihin myös lähteisiin, jotka kertovat, miten lakeja todellisuudessa sovellettiin – mukana onkin edustava määrä painettuja ja painamattomia tuomiokirjoja sekä kaupunginraatien ja tuomiokapitulien pöytäkirjoja. Vertailupohjaa on kattavan tutkimuskirjallisuuden avulla haettu kauempaa, ja ruotsalais-suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtunut kehityskulku on asetettu osaksi laajempaa yleiseurooppalaista kontekstia, mikä on perusteltua jo katolisen kirkon yleiseurooppalaisen luonteen vuoksi. Jos lähde pohjaa olisi halunnut laajentaa, mukaan olisi katolisen ajan osalta ehkä voinut ottaa myös hagiografista aineistoa, koska pyhimyslegendoissakin käsitellään avioliittoinstituutiota. Holhousta käsitellessä *formyndare*-termin suhde *malsman*- ja *giftoman*-termeihin on jäänyt täsmentämättä, joskin kyse lienee edellisen synonyymistä. Tällaisista vähäisistä huomioista huolimatta teos tarjoaa oikeus-, us-

konto- ja perhehistorioitsijoille modernin ja pätevän syväluotauksen aiheeseensa. Englannin kielellä kirjoitettuna teos tulee leviämään laajempain tietoisuuteen ja nousee vähintäänkin siihen asemaan, mikä Carlssonin kevyemmällä tutkimuksella on tähän saakka ollut.

Marko Lamberg

Monipuolista perhehistoriaa

Tapio Hämynen, Jukka Partanen and Yury Shikalov (toim.): Family Life on the Northwestern Margins of Imperial Russia. Studia Carelica Humanistica 19, Joensuu 2004. 380 s.

■ Oli pitkään tapana ja on edelleenkin, että menneiden aikojen ruokakuntia käsittelevät lähinnä paikallishistorioitsijat ja etnologit. Perhehistoria kehittyi kuitenkin 1900-luvun puolivälin jälkeen erilliseksi tutkimussuuntaukseksi ja se koki suuren nousun Suomessa vajaan pari vuosikymmentä sitten.¹ 1990-luvulla suurperhe ja agraaripainotteisen tutkimuksen ohella paneuduttiin muun muassa säätyläis- ja työläisperheisiin.²

Kansanvälistä mielenkiintoa pohjoiseurooppalaiseen perhejärjestelmään on ylläpitänyt John Hajnalin 1960-luvulla Pietarista Triesteen vetämä läntisen ja itäisen perhemallin rajalinja. Hajnalin mukaan itäeu-

rooppalaiset avioituivat läntisiä asukkeja nuorempina, asettuivat avioituttuaan miehen vanhempien kotiin, kotitalouksien keskikoko oli korkeampi ja monimuotoisemmat perherakennelmat yleisempiä kuin Länsi-Euroopassa. Suomessa läntisen ja itäisen kotitalousmallin rajan Kymijokeen veti Kirsi Warpula 1999 ilmestyneessä väitöskirjassaan.³

Lisääntyneestä tutkimuksesta huolimatta kattava kokonaisuus esiteollisen ajan Luoteis-Venäjän perhe- ja avioliittojärjestelmästä puuttuu. Tämän pohjoisen rajapinnan tutkimuksellista aukkoo pyrkii paikkaamaan joensuulaisten historiantutkijoiden Tapio Hämynen, Jukka Partanen ja Yuri Shikalovin toimittama artikkelikokoelma *Family Life on the Northwestern Margins of Imperial Russia*. Suomalaisten, venäläisten ja englantilaisten tutkijoiden kirjoittama artikkelitönsä perustuu pitkälti Suomen Akatemian vuosina 2001–03 rahoittaman projektin *Rural Family in North-Eastern Europe* samoin kuin Joensuun yliopistossa syyskuussa 2003 järjestetyn kansainvälisen konferenssin *Demography and the Family in Karelia* tuloksiin.

Kronologisesti Suomen ja Pohjois-Venäjän agraarista perhe- ja avioliittojärjestelmää käsittelevä teos keskittyy 1700-luvun puolivälistä keisarivallan loppuun 1910-luvulle, mutta kokonaisuudessaan aikajana ulottuu 1500-luvun alusta toiseen maailmansotaan saakka. Etnisesti kirjava tutkimusalue laajenee Kuolan niemimaalta ja Tunturi-Lapista Ahvenanmaan saaristoon ja ulottuu aina mustan mullan alueille

Keski-Venäjälle. Jo kirjan esipuheessa (17) todetaan julkaisun artikkelien temaattinen ja metodologinen kirjavuus. Punaisena lankana kulkee aviokäyttäytymisen tarkastelu, ja lisäksi artikkelien enemmistöä yhdistävät sekä demografisen lähdeaineiston käyttö että kotitalousrakenteiden seuraaminen. Useissa artikkeleissa punnitaan alueen kotitalousrakennetta suhteessa Hajnalin perhemalleihin tai amerikkalaisen Peter Czapin 1980-luvun alussa hahmottelemaan teoriaan itäeurooppalaisesta perheestä. Itäeurooppalaiselle mallille olivat ominaisia suuremmat, yli viiden hengen ja vähintään kahden avioparin kotitaloudet, kolmen sukupolven kantaperheet sekä alhainen naimaikä. Ajatuksensa Czap perusti havaintoihinsa

1. Kansatieteellisestä tutkimuksesta esim. Matleena Tornberg, (1971) *Kuusamolainen suurperhe työ- ja elinyhteisönä*, Scripta ethnologica 27. Turku 1971. Paikallishistoriassa perheisiin syventyivät mm. Arvo M. Soininen, Pentti Virrankoski ja Eero Matinoli.

2. Kai Häggman (1994) *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*, Historiallisia Tutkimuksia 179, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Pirjo Markkola (1994) *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*, Historiallisia Tutkimuksia 187. Helsinki 1994: Suomen Historiallinen Seura.

3. John Hajnal (1965) 'European Marriage Patterns in Perspective', teoksessa D. V. Glass & D. E. C. Eversley (toim.) *Population in History, Essays in Historical Demography*, London: Edward Arnold Publishers, 101–143; Kirsi Sirén (1999) *Suuresta suvusta pieneen perheeseen, Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla*, Bibliotheca Historica 38, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

etelävenäläisistä maaorjatalonpoikien kotitalousjärjestelmistä Mishinin alueella 1800-luvulla.⁴

Perhehistorian lähteiden monipuolisuus näkyy kirjoittajien lähdeaineistovalinnoissa. Enemmistö kirjoittajista käyttää erilaisia valtionhallinnon veroluettelaita sekä/tai kirkonarkistojen historia- ja rippikirjoja. Osa tutkijoista on hakenut syvyyttä perhe- ja avioliittokäytäntöjen kartoittamiseen kansaperinneaineistosta ja aikalaiskuvauksista. Lähdemateriaali on rajoittanut tutkimusta Venäjän puolella, jossa käyttökelpoiset lähdesarjat eivät ole säilyneet yhtä kattavasti kuin Suomen suuriruhtinaskunnan alueella. Yllättävän vähän tutkijat ovat hyödyntäneet tuomiokirjoja, joihin suoraan viittaa vain Tapio Hämynen kuvattaessaan suurperheisiin ja yhtiömiehiin liittyviä oikeustapauksia Raja-Karjalassa 1600-luvun lopulla. Perhemuotoja tarkastellaan kotitaloudet kuuteen eri kategoriaan jakavalla ns. Laslettin luokittelumallilla. Siinä vähintään kaksi avioperheyksikköä käsittävä talous muodostaa ns. monen perheen talouden, joka perhetutkimuksessa pääosin rinnastetaan suurperheeseen. Jotkut tutkijoista ovat muokanneet mallista omat sovelluksensa. Muutamissa artikkeleissa elämänkumppanien ”hakureviirejä” tarkastellaan avioliittokenttänä, joita historioitsijat ovat tähän mennessä käyttäneet varsin vähän.⁵

Muutama artikkeli käsittelee nykyistä Suomea, Karjalan kannasta ja Laatokan Karjalaa. Beatrice Moring valottaa avioliittoa, sisarusten asemaa ja

ruokakuntastrategioita esiteolisessa Suomessa esimerkiksi nään Lounais-Suomen saaristossa sijaitseva Houtskär ja Itäisen Suomenlahden rannalla sijaitseva Virolahti. Karjalan kannakselle sijoittuu Jukka Partasen tutkimus, jossa seurataan Käkisalmen seudun avioliittoja vuosina 1760–1860. Ajallisesti teoksen pitkäjaksoisimman luotauksen tekee Tapio Hämynen jäljittäessään väestömuutoksia ja perherakennetta Suojärvellä Raja-Karjalassa neljällä vuosisadalla toisen maailmansotaan asti. Kokoelman valtavirrasta aihepiiriltään, lähteistöltään ja käsitteilyvaltaan erottuu Kirsi Warpula, joka itkuvirsien, kansanlaulujen ja runojen kautta kuvaa karjalaisten nuorten naisten tunteita, etenkin surua ja kaipausta vanhempien kodista lähettäessä.

Kieleltään ja kulttuuriltaan useisiin ryhmiin jakautuneisiin saamelaisiin paneutuvat Matti Polla ja Maria Kuropjatnik Akkalassa Kuolan niemimaalla sekä Aslak Aikio Inarissa ja Utsjoella. Etenkin Utsjoen seudulle muuttaneet suomalaiset assimiloituvat saamelaisiin avioliittojen kautta, vaikka toisaalta suomalaiset ja saamelaiset elivät erillään ja heidän välillään kerrotaan vallinneen epäluuloa.

Vienan Karjalaa kartoitetaan kolmen kirjoittajan voimin, ja sinne sijoittuu yksi kirjan antoisimmista artikkeleista: Juri Shikalovin kuvaus uhtualaisten avioliitoista vuosina 1870–1905. Shikalov pitää uhtualaisten elämää 1800-luvun lopulla paikallisten tapojen ja läntisten vaikutteiden sekoituksena. Yhteyksiä Suomeen lisäsivät

kauppamatkoilta löydetty suomalaiset mielitietyt, joita uhtualaismiesten puolisoista oli noin 5 %. Sen sijaan venäläinen puoliso oli harvinaisuus Uhtuan miehillä osin jo kielieroavuuksien takia. Tärkeää oli löytää elämänkumppaniksi samalta varakkuustasolta.

Irina Tsernjakova ruotii vienankarjalaista perhe- ja avioliittojärjestelmää Paanajärvellä 1760-luvulta 1900-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle. Vertaillen perheitä Vuokkiniemellä Vienan Karjalassa ja Kostromassa, Rjazanissa ja Voronetsissa Keski- ja Etelä-Venäjällä 1800-luvulla Matti Polla havaitsee niissä useita yhteisiä piirteitä. Niitä olivat kolmen sukupolven perheistä muodostuneiden kotitalouksien suuri määrä, korkea – tai ainakin huomattava – monen perheen talouksien osuus sekä kompleksisten talouksien säännöllinen esiintyminen osana elinkykyisimpien talouksien elämänkulkua.

Etnisten ryhmien välisiin eroihin Pohjois-Venäjällä pureudutaan Sergei Kaschenkon tutkimuksessa avioitumisistä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa karjalaisenemmistöisessä Aunuksessa ja Äänisen itäpuolella sijaitsevassa lähes homogeenisesti venäläisessä

4. Peter Czap (1983) 'A Large Family: the Peasant's Greatest Wealth. Serf households in Mishino, Russia 1814–1858', teoksessa Richard Wall & Jean Robin & Peter Laslett (toim.), *Family Forms in Historic Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 105–151.
5. Alan suomalainen klassikko on Juhani U. E. Lehtonen (1968) *Suomenlahden suomalaisten saarikylien avioliittokenttiä*, Suomi 113:3, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Pudoskissa. Keisarikunnan keskiosiin sijoittuu Tracy K. Dennisonin artikkeli maorjaperheiden rakenteista ja toimeentulosta Voshshaznikovon kartanossa Jaroslavl'n kuvernementissa vuosina 1816–58. Pohjoisbalttilaisen ulottuvuuden kirjaan tuo Elina Wariksen selvitys perheistä ja avioliitoista Urvasten alueella Etelä-Virossa 1700- ja 1800-luvulla.

Millaiseksi kokonaiskuva alueen perheistä ja avioitumisinstituutiosta julkaisun perusteella rakentuu? Lähes kaikilla tutkimusalueilla asuttiin yleisesti ydinperhettä laajemmissa kotitalouksissa, ja suurperheiden valtakausi osui 1800-luvun alkupuolelle. Esimerkiksi Paanajärvellä ruokakuntien laajuus ja kompleksisuus saavutti huippunsa 1800-luvun puolivälissä, jolloin moniperheisiksi voitiin lukea otosvuodesta riippuen 37–54 % kotitalouksista. Valtaosa suurperheistä oli vanhempien ja avioituneen lapsen muodostamia kantaperheitä, mutta esimerkiksi Elina Waris mainitsee veljesperheiden olleen kiinteä ja pysyvä osa ruokakuntien elämäntapaa. Saamelaisten perherakennetta on vaikeaa selvittää nomadisten elinkeinojen, poronhoidon ja kalastuksen, aikaansaaman vuotuisrytmin takia. Perhe saattoi asua talvikylässään laajentuneena perheenä, kun taas kesäaikana perhekokonaisuudet hajosivat ydinperheinä kalastusapajille. Aikio korostaakin sukulaisuuden merkitystä nomadisten saamelaisten keskuudessa, sillä juuri sukulaisuuden kautta saamelaisten määrittelivät niin itsensä kuin muutkin.

Havainnot Karjalan kannaksen, Laatokan Karjalan ja Vienan avioitumiskentistä vahvistavat vallinnutta kuvaa maantieteellisesti suppeasta puolisonhausta: puoliso löytyi valtaosaltaan joko kotikylästä tai lähimmistä naapurikylistä, pitäjänraja ylittyi harvemmin. Miehet avioituivat yleisesti 23–27 vuoden iässä ja naiset 20–24-vuotiaina. Avioitumisikä kuitenkin vaihteli runsaasti alueittain; selvästi keskiarvoa vanhempina menivät vihille Suomen puoleisen Lapin saamelaiset ja Ahvenanmaan saariston morsiamet, kun taas nuorimpia olivat vuokkiniemäläiset sekä Pudoskin ja Suojärven naiset. Vihkimättömät parit olivat 1800-luvulla tuttu ilmiö saamelaisten ja uhtualaisten keskuudessa.

Viime vuosina on alettu nähdä kotitalouksien ja niiden kehitysykliin muotoutuneen useamman seikan, esimerkiksi taloudellisten olosuhteiden, maantieteellisen sijainnin, oikeuskäytäntöjen ja paikallisen tradition yhteisvaikutuksena.⁶ Vaikka teoksen artikkeleissa nostetaan etenkin taloudelliset tekijät esiin, selitysmallit ovat varsin monisyisiä. Moringin mukaan avioliittojen, perherakenteiden ja muuttoliikkeen muutokset olivat sidoksissa taloudellisten mahdollisuuksien saatavuuteen ja perheiden olosuhteisiin. Joidenkin aiempien tutkijoiden mukaisesti Moring toteaa, että tilanteissa joissa pääsy taloudellisiin resursseihin oli hyvä tai vaihtoehtoisia strategioita oli helposti omaksuttavissa, avioituttiin varsin nuorina. Elinkeino näkyi suoraan vienankarjalaisten laukukauppiaiden puolisonvalin-

nassa, mutta Uhtualla avioliittokäytäntöä muovasi selvästi myös kyläyhteisö paikallisine tapoineen. Tracy K. Dennisonin mielestä talous ja maanomistajien politiikka vaikuttivat maantieteellistä sijaintia voimakkaammin kotitalousjärjestelyihin. Varsinkin venäläisessä tutkimuksessa otetaan esille etenkin avioliittoa muokanneena ja suurperhelaitosta purkaneena tekijänä juridiset muutokset: Kaschenko toteaa maaorjuuden poistamisen 1861 nostaneen väliaikaisesti miesten avioitumisikä, kun taas yleiseen asevelvollisuuden tultua voimaan 1874 ja asepalveluksen lyhennyttyä sotilaat perustivat perheen selvästi aiempaa nuorempina.

Metodologisesti artikkelikoelma on hyvin traditionaalinen: aiemman perhehistorian tavoin tutkimuksessa painottuu kvantitatiivisuus ja Laslettin perheanalyysimallin käyttö. Toisaalta perinteisten metodien käyttö mahdollistaa vertailun aiempaan tutkimukseen. Tällaiselle julkaisulle onkin ollut tilausta, sillä ongelmana esiteollisten kotitalouksien luotauksessa on ollut juuri vertailukohtien löytäminen. Kielellisesti kirja on varsin hyvätauloinen ja kirjoitus- ja lyöntivirheiden määrä pysyy kurissa. Sivulla 10 oleva tutkimusalueiden kartta on varsin summittainen; siinä esimerkiksi Houtskär on sijoitettu Varsi-

6. Esim. Kari-Matti Piilahti (1999) *Perhe talouden lieassa? Luonnonresurssit, elinkeinot, perhe ja sosiaalinen verkosto Valkealassa 1600-luvulta isoonvibaan*, painamaton Suomen ja Skandinavian historian lisensiaattitutkimus, Helsingin yliopisto, historian laitos, 157.

nais-Suomen sisämaahan. Läheviitteiden kahtalaisuudesta – toisien artikkelien nootien sisältäessä bibliografiset tiedot kun taas toisissa on vielä erillinen kirjallisuusluettelo – kerrotaan jo kirjan johdanto-osassa. Kirjan rakenne ei kuitenkaan ole paras mahdollinen. Luettavuutta, selkeyttä ja kokonaisuuden hahmottamista olisi edesauttanut artikkelien järjestäminen kirjoittajien sukunimien mukaisen aakkosjärjestyksen sijasta maantieteelliseksi kokonaisuuksiksi. Nyt esimerkiksi kahdesta saamelaisartikkelista ensimmäinen on kirjan alussa ja toinen kirjan jälkiosassa kahdeksanteena.

Takakansitekstinsä mukaisesti teos onnistuu valottamaan ruokakuntamuotojen ja avioitumiskäytännön vaihtelevuutta taloudellisesti ja oikeudellisesti kirjavalla tutkimusalueella. Kokoelman vahvuus on sen etninen ja maantieteellinen monipuolisuus: itä- ja pohjoissuomalaisia sekä venäläisiä oloja lähestytään usealla eri tavalla. Perhe ei ollut maantieteellisesti universaali ja kronologisesti muuttumaton instituutio edes maaorja-alueilla tai valtakunnan ortodoksisilla alueilla, vaan ajallista ja paikallista vaihtelua esiintyi runsaasti. Kirjoittajista esimerkiksi Shikalov, Partanen ja Dennison löytävät tutkimusalueiltaan piirteitä, mm. korkeamman avioitumisiän tai ydinperhevaltaisuuden, jotka eivät vastaa Hajnalin ja Czapin teorioita itäisestä perhemallista. Pietari–Trieste-linja ei ole yksiselitteinen, vaan sen itäpuolellakin esiintyi pienempiä perhekokonaisuuksia. Tutkimusalueen

perhe- ja avioliittojärjestelmä kuitenkin sisälsi 1700-luvulta aina 1900-luvun alkuun asti selvästi enemmän itäisiä kuin läntisiä piirteitä. Olihan yleisin ruokakuntamuoto varsinkin 1800-luvun puoliväliin saakka usean avioparin pienyhteisö, molemmat sukupuolet avioituivat nuorina ja palkollisten määrä jäi tavallisesti hyvin vähäiseksi.

Keskustelu itäisen ja pohjoisen Euroopan perheistä jatkuu perhehistoriassa vilkkaana tulevaisuudessakin, sillä esimerkiksi Michael Mitterauer on tuonut esille sen, kuinka tyypillistä perherakennetta ei voida osoittaa Balkanilla, joka perinteisesti on mielletty monimuotoisten kotitalouksien ja suurperheiden (ns. zadrugoiden) esiintymisalueeksi.⁷ Jatkossa näkisin mielelläni perhehistoriassa sovellettavan siinä toistaiseksi varjoon jäänyttä kontakti- ja verkostonäkökulmaa. Miten kontaktit paikallisyhteisön sisällä ja sen ulkopuolellekin näkyvät kotitalouksien kehityksessä ja kumppanivalinnassa? Löytyisikö sitä kautta kokoava selitys ruokakuntien ja avioliittokäytäntöjen heterogeenisyydelle?

Kari Matti Piilabi

7. Michael Mitterauer (1996) 'Family Contexts. The Balkans in European Comparison', *History of The Family* 1, 387–406.

Miksi ovet eivät auenneet heille?

Panu Pulma: Suljetut ovet. Pohjoismaiden romanipoliitikka 1500-luvulta EU-aikaan. Historiallisia tutkimuksia 228, SKS 2006. 237 s.

■ Dosentti Panu Pulma on ottanut pohjoismaiden romaniväestöä koskevan tutkimuksensa ongelmaksi Hortto Kaalo-yhtyeen jo 1972 muotoileman kysymyksen: Miksi ovet ei aukene meille? Vuosisatoja jatkunut kielteinen – lievästi sanottuna – suhtautuminen romaneihin on tehnyt kysymyksen aiheelliseksi. Mikä on ollut ns. virallinen romanipoliitikka, sitä Pulma tutkailee koko Pohjolan puitteissa.

Teos on tutkimuksellisesti mutta myös yhteiskuntapolitisesti tärkeä. Pitkän jakson kattavia esityksiä valtaa pitäneiden suhtautumisesta vähemmistöihin ja marginaaliryhmiin ei ole kovin monia, vaikka etnologit, antropologit, sosiologit, oikeusoppineet ja historian tutkijat ovat alueella liikkuneet. Mustalaisia (sanalla ei tässä ole mitään pejoratiivista merkitystä) tai romaneja on käytetty ennen kaikkea kuvittamaan väriläiskinä muuten melko tasaisen harmaata suomalaisen maaseudun historiaa. He ovat olleet tyyppiesimerkkeinä rikoksia tehneistä ja irtolaisia etsineistä viranomaisia paenneesta marginaaliväestös-

tä silloin, kun paikallishistorioissa on kuvattu hallintolaitosta.

Kun teoksen alanimessä mainitaan romanipolitiikka, on oikein, että tarkastelu avautuu viranomaisten näkökulmasta. Niin mielenkiintoista ja tärkeää kuin olisikin tutkia romaniväestöä sen itsensä näkökulmasta, tällainen käsittelytapa ei yksinkertaisesti ole mahdollinen sen ajanjakson osalta, joka ulottuu 1500-luvulta 1900-luvulle. Mustalaisten oma kulttuuri ei ole kirjallista. Pulma ei turhaan problematisoi näkökulmaa, jota ei sovelta tai jota ei voi soveltaa vaan lähestyy romaneja vallankäyttäjistä käsin. Työ osoittaa, että pieni vähemmistöryhmä jää helposti vallankäytön ulkopuolelle, toisten vallankäytön kohteeksi, koska se muodostaa jo olemassaolollaan valtaapitävien yhteiskunnalle ongelman oli sitten kyse sen poikkeavista arvoista tai tietoisesta syrjinnästä, kuten romaniväestön kohdalla asia on ollut.

Näkökulman valintaan ja aineiston käsittelytapaan lienee vaikuttanut paitsi se, että kyseessä on monta maata käsittävä kokonaisuus, myös lähteistö. Yhteiskunnallinen vallankäyttö heijastuu historian käyttämässä materiaalissa. Romaneja koskeva aineisto on syntynyt nimenomaan ns. normaali-(virallis)yhteiskuntien harjoittaman valvonnan, rankaisemisen, hoidon ja sopeuttamisyritysten tuloksena. Tämä ei koske pelkästään ns. virallisia asiakirjoja vaan myös kansanperinnekokoelmia, joita hurskaasti toivoen olisi suonut tutkijan edes kurioositeetteina käyttävän, muutenhan lähteis-

tö on tehtävää ajatellen kattava. Mainituista perinnekokoelmista löytyy paljon juttuja, joissa mustalainen nähdään valkolaista pettäväenä kulkurina taikka humoristisena veijarina. Mutta niistäkään ei löydy juuri tietoa siitä, miten romanit itse ovat asiat kokeneet ja nähneet.

Pulman mukaan mustalaisväestö on ollut valtaväestölle suurempi tai pienempi ongelma. Vaikka ”mustalaisnäkökulma” jää sivuun, hän pystyy piirtämään kuvan siitä, millaista on ollut suhtautuminen mustalaisiin pohjoismaissa ja sen avulla valottamaan myös mustalaisena olemisen kielteisintä puolta. Hän on nostanut esiin etnopolitiikka-käsitteen ja vastaa uskottavasti kysymykseen, kuinka ja mihin tarkoitukseen valtaa käyttäneet ryhmät pohjoismaissa ovat etnistä määrittelyä käyttäneet. Mustalaisuuden poliittinen määrittely ja sen sisältämät rajankäynnit muihin etnisiin ryhmiin muodostivat olennaisen osan etnopolitiikasta.

Pohjoismaisen hyvinvointivaltion etnopolitiittinen ulottuvuus on nimenomaan romaniväestön kannalta ollut ratkaiseva, sillä romaneilla on Pohjolassa lähes tuhannen vuoden yhteinen historia valtiollisen politiikan kohteena olemisena. Lopussa Pulma tarkastelee romanipolitiikkaa sosiaalisena ja etnisenä kysymyksenä. Luku on teoksen parasta antia, koska siinä ei tyydytä pelkästään tosiasioiden kertaamiseen vaan pyritään valottamaan myös siitä, mitä romanipolitiikka käytännössä poliittisena toimintana oikein merkitsi.

Romanipolitiikan neljästä

periodista ensimmäinen ulottuu 1520-luvulta 1600-luvun puoliväliin. Ensimmäisiin saapuneisiin mustalaisiin suhtauduttiin uteliaisuudella. Mutta pian tulokkaita alettiin pitää irtolaisina, joihin pyrittiin soveltamaan mannermaan rannikkokaupungeissa voimassa olleita, varsin brutaaleja lakeja. Muutos liittyi Euroopan valtioiden sisäiseen kehitykseen. Toista 1600-luvun puolesta välistä 1800-luvun puoliväliin ulottuvaa jaksoa kutsutaan integraatiopolitiikan aluksi. Armeijan tarvitessa miehiä, romanien värväys yleisty. Tänä kautena romanit tunnistettiin kyllä erityiseksi etniseksi ryhmäksi. Mutta heitä sinänsä ei pidetty ongelmana. Kiertelevä elämäntapansa vaan ei sopinut sääty-yhteiskunnan arvojärjestelmään ja käytäntöön. Torjunta ei kohdistunut niinkään yksilöön. Suhtautuminen ei myöskään ollut täysin yhtäläistä; toisia mustalaisia suvaittiin, toisia ei.

Kolmas romanipolitiikan vaihe merkitsi etnisen tietoisuuden nousua ja pontevien assimiloimispyrkimysten alkua. Mielenkiintoinen on havainto, että suhtautuminen ja menettelytavat eivät Suomessa olleet yhtä jyrkkiä verrattuna siihen, miten esim. Norja ja Ruotsi kohtelivat tatariväestöään (sterilisoimispolitiikka). Kun tutkimuksen kohteena on Suomi ja muut pohjoismaat, olisi tässä kohden voinut Suomen naapurimaita tuoda perusteellisemmin esiin. Ne jäävät muutenkin koko lailla taka-alalle.

Assimiloimipolitiikka ulottui 1960-luvulle. ”Romanikysymyksen” ratkaisemiseksi tehdyt ehdotukset lähtivät joko

valtiovallan tai suomalaisten perustamien yhdistysten taholta. Avainasemaan nousi mustalaisten sopeuttaminen koulutuksen kautta suomalaiseen yhteiskuntaan. Mutta jo 1800-luvun lopulla Suomessa romanikysymystä alettiin tarkastella ei ainoastaan erityispolitiikan ja eristämisen vaan myös yleisen yhteiskuntapolitiikan kautta tapahtuvana sopeuttamismahdollisuutena. Odotettua mutta silti mielenkiintoista on havaita, että rotupolitiikan haaksirikko toiseen maailmansotaan tavallaan lamautti Suomessa mustalaispolitiikankin aktivoimisen. Valtiollisen mustalaispolitiikan olennaisena sisältönä pysyi kuitenkin Mustalaislähetyksen – järjestö on perustettu jo 1800- ja 1900-luvun taitteessa) – assimiloimis-toiminnan tukeminen.

Viimeistään 1960-luvulta nykypäiviin ulottuvalla vähemmistöoikeuksien ja etnisen heräämisen kaudella romaniväestö urbanisoitui, kurjistui ja organisoitui (Mustalaisyhdistys). Suomessa asetettiin 1968 Mustalaisasiain neuvottelukunta. Suhtautuminen mustalaisiin muuttui. Assimiloimispolitiikka oli tuomittu sekä kansallisella että kansainvälisellä tasolla. Vähemmistöoikeuksien suojeleminen ja vahvistaminen tulivat muotiin. Kysymys oli myös pohjoismaisen hyvinvointivaltion täydellistämisestä, kuten Pulma osuvasti on huomauttanut. Niin paljon etua ja myönnteistä asennetta kuin etnisyyden tunnustaminen onkin vähemmistöille tuonut, sen näkeminen eräänlaisena ryhmän pysyvänä ominaisuutena, joka määrää jäsenensä elämää, voi muodostua karsinaksi, joka

kaventaa ja heikentää ryhmään kuuluvien mahdollisuuksia osallistua täysipainoisesti yhteiskuntaelämään. Ryhmän kohtalo joutuu liiaksi riippuvaiseksi politiikan vaihteluista.

Pulma viittaa Hitlerin Saksan valtiollisen etnopolitiikan puhdaspiirteisimpänä toteuttajana. Lukijan ei tarvitse tietää kolmannen valtakunnan etnopolitiikasta paljonkaan oivaltakseen asian ytimen. Pulman asiapitoinen ja tärkeä tutkimus todistaa sinällään väitteen, että suhtautuminen erilaisuuteen kertoo paljon ajan yhteiskunnasta, koska erilaisuuden avulla ns. normaaliin yhteiskunta määrittää itseään; minuus ja toiseus koskevat myös yhteisöjä ja niiden elämää.

Toivo Nygård

1700-1800-luvun Ruotsi

1700-luvun valtakäsitykset Kustaa III:n toiminnan selittäjinä

Toivo Nygård: Kustaa III. Valanomaava mutta alamaisilleen armollinen kuningas. Historiallisia tutkimuksia 224. SKS 2005. 263 s.

■ Millaisen hallitsijan alamaiset halusivat ja minkä arvon kuningas antoi alamaisilleen? Toivo Nygård pohtii kysymystä laajassa teoksessaan Kustaa III:sta, Ruotsin 1700-luvun loppupuolen valistuneesta hallit-

sijasta. Ruotsalainen Erik Lönnroth väitti pari vuosikymmentä sitten, että vain Kustaa itse tiesi parhaiten millainen hän oli (*Den stora rollen, Gustaf III spelad av honom själv*, Stockholm 1986).

Voi olettaa, että alamaiset samaistivat monarkin ja Jumalan asettaman esivallan. Tästä johtuen uskollisuus kuninkaalle oli uskollisuutta Jumalan asettaman maailmanjärjestyksestä kohtaan. Hyvä kuningas tai keisari keksi hyvää alamaisilleen, mutta pahan aatelin ja virkamiehistön salajuonien vuoksi se jäi toteutumatta. Tätä kutsutaan naiviksi monarkismiksi. Sitä edusti ennen muuta talonpoikaissäestö, joka pelkäsi muutoksia. Sen naiivius on kuitenkin näennäistä; se voi olla kokemusten tuomaa tietoa.

Poliittinen kulttuuri voidaan jakaa kolmeen alueeseen: ulkoiset muodot, traditiot ja yhteisön jäsenten suhde politiikkaan. Ulkoisiin muotoihin kuuluu poliittinen symboliympäristö, mikä tahansa kohde voi muuttua poliittiseksi symboliksi. Traditioita ovat juhlat, seremoniat, riitit, symbolit ja myytit.

Ajankohtainen poliittinen tilanne 1700-luvulla heijastuu valtiopäiväsaarnoissa. Koska ne painettiin heti, ne levisivät laajalle. On todennäköistä, että valtiokirkon miehet välttivät jyrkkää vastakkainasettelua eri valtiomahtien sekä maallisen ja hengellisen vallan välillä. Muiden kuin hallitsevan luokan mielipiteitä voi kartoittaa harvojen sanomalehtien ja kirjallisuuden lisäksi myös arkkiveisujen avulla. Arkkiveisut ovat suullisen ja kirjallisen

viestinnän välimuoto. Arkkiveisuja myytiin markkinoilla, jonne kokoontui paljon kansaa. Ne välittivät tietoa, tyydyttivät uskonnollista harjoitusta ja palvelivat viihteenäkin. Valtiokin käytti niitä hyväkseen. Arkkiveisut eivät olleet vain rahvaanrunoutta, sillä myös monet papit kirjoittivat niitä.

Kustaa Vaasan hallituskausi erottaa esimodernin valtion aikaisemmasta hajanaisesta ja jäsentymättömästä hallintovallostasta. Valtion kehitys kytkeytyi talouteen ja sotalaitoksen organisointiin. Kamppailu sotaan tarvittavista resursseista loi valtion tärkeimmät rakenteet. Siksi valtiollinen menestys oli pitkään yksi alamaisten huomion kohde ja legitimoiti hallitsijan valtaa, mikä tulee selvästi esille myös Kustaa III:n aikana. Kansallisvaltiota määrittivät yhteisen hallinnon, sotavoimien ja talouden ohella aluksi jossakin määrin, myöhemmin lähes täysin, yhtenäinen ideologia (luterilaisuus) ja kulttuuri, joihin kumpaankin kuuluu runsaasti myös symbolisia ja seremoniaalisia elementtejä ja riittejä. Ranskalaisen Bossuet'n mukaan kaikki tapahtui Jumalan ja hallitsijan johdolla. Niinpä kuninkuus ja hierarkkinen yhteiskunta heijastivat Jumalaa ja taivaallista hierarkiaa. Kansan mielestä Jumala oli kaikkivaltias eikä voinut erehtyä. Kuningas tai hänen virkamiehensä tuskin erehtyivät.

Kustaa III lähestyi suoraan kansaa. Hän piti kaikille avoimia vastaanottoja maanantaisin, tiistaisin ja keskiviikkoisin klo 16–17. Ele oli yritys palauttaa suora yhteys kansalta kuninkaaseen, mutta sen merkitys lienee jäänyt vähäiseksi.

Kustavilaisaikana tapahtui joka tapauksessa yhteiskunnallisessa ajattelussa historiallinen muutos. Alamaisuuden rinnalle alettiin nostaa kansalaisuutta. Uusi ajattelu näkyi myös kirkon piirissä, kuten valtiopäiväsaarinoissa näkyy.

Käsitys hallitsijan kaikkivoipaisuudesta ja kaikkivaltiudesta oli niin syvälle ja laajalle levinnyt ilmiö, että sitä vain suurin varauksin voi kuvata termillä käsitys tai mielipide. Tämä näkyy mm. tilapäisruoudessa ja arkkiveisuissa. Erityisesti tähdennettiin kuninkaan halua hävittää eripuraisuus ja luoda sijalle yksimielisyys. Hän oli ilmoittanut tämän säädyille. Kustaa III oli muuttanut hallitusmuotoa ja palauttanut oikean vapauden. – Yllättävältä tuntuu, että vaikka kuningas-ihanteeseen kuului sotasankarin gloria, propagandassa häntä mainostettiin rauhan ruhtinaana.

Kruunajaisjuhlan 29.5.1772 seremonioilla viestitettiin toisillekin valtioille hallitsijan suuruutta ja Ruotsin mahtia, miksei myös "jumalallista" yhteiskuntajärjestystä. Tapahtuma oli merkittävä lavastuksiltaan ja osoitti suoraan kuninkaan nauttivan suurta kansansuosiota. Juhlia vietettiin myös Ruotsin valtakunnan kaupungeissa ja maaseudulla. Niissä pidettyjä puheita julkaistiin sanomalehdissä ja painettiin arkiveisuihin. Kustaa III:n ja hänen neuvonantajiansa oletusta suomalaisten kuningasmielisyydestä vahvistivat Suomen kaupungeissa kruunajaisten johdosta järjestetyt juhlat, joista on säilynyt tietoja maistraattien asiakirjoissa ja suomenkielisissä arkkiveisuissa. Tu-

mas Ragvaldinpoika omisti onnittelemunsa kuninkaalle itselleen. Hän toivoi, että kuningas olisi todella kristitty hallitsija.

Kustaa III suoritti kolme kuukautta kruunauksen jälkeen 1772 verettömän vallankaappauksen, jonka vanhempi nimi valtiokaappaus ilmaisee tapahtuman luonteen paremmin. Vallankaappauksen syynä on pidetty, että naapurivaltiot pääsivät sekaantumaan Ruotsin sisäisiin asioihin. Tapahtui poliittisten valtiosuhteiden melkoinen muutos. Kustaa III vallalleen legitimeettiä hakiesaan teki tapahtumasta Ruotsin valtakunnan ja alamaisten pelastuksen. Hän ilmoitti luoneensa yksimielisyyden säätyjen eripuraisuuden tilalle, pelastaneensa kansan kansallisonnettomuudesta ja toteuttaneensa laillisen vapauden väärän sijasta.

Vallinneen käsityksen mukaan valtio oli sitä heikompi, mitä pienempi valta hallitsijalla oli; näin myös alamaisten mielestä. "Parlamentarismien" ruotsalainen irvikuva oli 1700-luvulla noussut maan alennustilan symboliksi. Kustaa III käytti propagandapuheessaan käsitettä "sietämätön itsevaltiutus"! Kustaa III tuomitsi valtakunnan jälkeä antamassaan kuninkaanvakuutuksessa "vihattavan kuninkaallisen yksinvaltiuden". Kustaa III väitti palaavansa Kustaa II Aadolfin perustuslakiin, kuten tapahtuikin.

Kansalaiset alistuivat heti uuteen tilanteeseen. Uusi uskollisuudenvala otettiin vastaan murisematta ja vastahangassa olleet saivat viisaasti heti armahduksen. Kustaa III:n val-

lankaappaus onnistui siinä mielessä, että se käytännön tasolla näytti vähentävän mutta ei suinkaan poistavan säätyjen valtaa. Aateli oli kuninkaan mielestä valtaistuimen paras tuki ja liittolainen. On mielenkiintoista havaita, kenessä talonpojat näkivät syyllisen raskuksiinsa, ja myös se, keneltä he odottivat mahdollista apua ja miten he odotuksiaan argumentoivat. Kustaa III ei ollut missään suhteessa ns. talonpoikaiskuningas. Asennetta eivät muuttaneet eri puolilla valtakuntaa sattuneet konfliktit, joiden aikana rahvas rukoi hallituksen, siis kuninkaan, suojaa.

Kansallisen historiankirjituksen yksi pääjuonne oli sitoa Suomen historian varsin erilaiset osat kehitysketjuksi käyttäen niiden järjestäjänä Suomen erityisluonteen ja itsenäisyysajatuksen vahvistumista. Danielson-Kalmari sovitti vaivatta Sprengtportenin elämänvaiheet samaan linjaan Kustaa III:n Suomeen 1775 tekemän matkan kanssa. Tutustuakseen Suomen oloihin ja voittaakseen puolelleen suomalaiset Kustaa III:n monisatainen seurue, eräänlainen pieni hovi, saapui toukokuun lopulla 1775 Turkuun. Alamaisia koskettivat ne moninaiset järjestelyt, joita kuninkaan vierailu vaati. Nygård selostaa eloisesti kuninkaan vierailua Turusta Helsinkiin, edelleen Porvoon, Hämeenlinnan ja Tampereen kautta takaisin Turkuun.

Sota Venäjää vastaan 1788–89 toi Kustaan jälleen Suomeen. Historiantutkimuksen ikuisuuskyseminen Pohjanlahden molemmin puolin on ollut suomalaisen separatismien laa-

juus ja yhteiskunnallinen pohja. Vallitsevan käsityksen mukaan kysymyksessä oli pienen upseeriryhmän hankkeesta, jonka traditio ulottui keisarinna Elisabethin manifestiin 18.3. 1743.

Kustaa III:n traaginen loppu herätti suurta huomiota. Murha synnytti suuren tiedon tarpeen, jota hallitus pyrki tyydyttämään. Dramaattisesta tapahtumasta kerrottiin mm. ruotsin- ja suomenkielisissä arkkilehtisissä. Kustaa III haudattiin 14.4.1792 Riddaholmenin kirkkoon. Kuninkaan arkku sijoitettiin kirkkosalin lattian alle ns. kustavilaiseen hautaholviin. Herman Lindqvist on kiinnittänyt huomiota siihen, että hallitsijalle, joka oli tehnyt Ruotsin taiteen ja kulttuurin hyväksi enemmän kuin yksikään toinen hallitsija, ei ole saanut edes muistolaattaa. Hauta on täysin huomaamaton.

Vahvan kuninkuuden peruspilari oli ruhtinaskirkkoaste. Kirkosta oli käytännössä muodostunut yksi vallan keskeisimmistä organisaatioista. Kirkon opetus palveli maallisia tarpeita vaikei siinä koskaan unohtettu tähdentää asioiden uskonnollista puolta. Ylin sääty oli sisäistänyt ajatuksen, että se oli Jumalan pyhittämän esivallan erehtymätön edustaja. Suomessa toiminut virkamies oli sekä vallan konkreettinen ilmentymä että korkeimman vallan symbolina siirtymä keskustasta periferiaan. Kansalle muutoksen käsitteet eivät olleet yhtä selviä kuin poliittiselle eliitille. Tämä käy selville arkkiveisuista ja saarnoista.

Toivo Nygårdin teos perustuu tavattoman vahvoihin läh-

teisiin. Hän on käyttänyt viittä suomalaista ja kahta Ruotsin arkistoa sekä niiden kokoelmia. Arkkiveisukirjallisuutta on 26 numeroa, ajan sanomalehtiä viisi Ruotsista ja kaksi Suomesta. Lähdeluettelossa on 205 teosta tai artikkeleita. Tässä suhteessa ei voi pyytää enempää.

Lyhyesti sanoen: Erinomainen aate- ja ideahistoriallinen teos aiheesta.

Mauno Jokipii

Giuseppe Acerbin ylösnousemus

Giuseppe Acerbi: Il viaggio in Svezia e in Finlandia (1798–1799), Giuseppe Acerbi sul cammino di Capo Nord I. Pubblicazioni di lingua e cultura italiana 16. (Università di Turku). Redazione e commento a cura di Lauri Lindgren. Turku 2005. 336 s.

■ Giuseppe Acerbi on tullut suomalaisille tutuksi matkastaan, jonka hän vuonna 1799 teki Länsi-Suomen kautta Turusta Ouluun ja sieltä edelleen Lapin halki Euroopan pohjoisimpaan kärkeen Nordkapiin. Matkastaan hän kirjoitti laajalle levinneen ja monille kielille käännetyn teoksen, jossa hän antoi suomalaisista sangen mairittelevan kuvan.

Lappalaisiin hän sen sijaan suhtautui vähemmän sympaatteisesti, nämä kun eivät näyttäneet olevan niitä jaloja villejä,

joita hän oli uskonut tapaavansa Pohjan perillä. Ruotsissa taas Acerbin matkakertomus herätti närkästyä, koska hän käsitteli sikäläisiä oloja joskus kriittiseen sävyyn.

Lapin-matkaltaan palattuaan Acerbi siirtyi Wienin kongressin aikoihin kotiseutunsa Mantovan silloisen herran, Itävallan keisarin palvelukseen. Acerbin piti mennä Itävallan pääkonsuliksi Lissaboniin, mutta hän sai Milanoon perustetun ja itävaltalaisen tukeman kulttuuriaikakauskirjan *Biblioteca Italianan* toimittajan tehtävän. Kymmenkunta vuotta hän tarkkaili Italian kulttuurielämän käänteitä ennen kuin siirtyi lopulta keisarikunnan pääkonsuliksi Aleksandriaan. Sieltä hän pääsi myös seuraamaan egyptologian syntyä Champollionin piirissä.

Italian kansallisen liikkeen voimistuessa Acerbia ryhdyttiin vieromaan ja häneen lyötiin yhteistoimintamiehen leimamerkki *austriacante*. Meillä Suomessa väheksyntä ei estänyt pitämästä Acerbia arvossa. Niinpä Italian tšekäläisen kulttuuri-instituutin perustaja ja Helsingin yliopiston dosentti Roberto Wis pani tavallaan alkuun uuden Acerbi-tutkimuksen, jota sitten Turun yliopiston piirissä on jatkettu.

Turun italianistit ovat ryhtyneet julkaisemaan Acerbin retkeltään tekemiä muistiinpanoja. Professori Luigi de Anna on vuonna 1996 toimittanut Acerbin retkipäiväkirjan osuudelta Oulusta Nordkapiin, ja professori Lauri Lindgren on julkaissut matkamuistiinpanot ja mietteet reitiltä Hampuri-Oulu. Turun julkaisuille on ominaista tekstin tarkka luku

ja sangen laajat ja yksityiskohdaiset kommentit.

Nyt esiteltävänä olevassa teoksessa on tietysti mukana kaikki se olennainen, mikä kuuluu matkantekoon ja myös se aineisto, jonka ympärille retken kuvaus keskittyy. Mukaan mahtuu runsaasti pieniä yksityiskohtia, esimerkiksi tietoja maisemista, teiden kunnosta, majoitusmahdollisuuksista jne. Acerbi liitti matkakirjaansa historiallisia ja taloudellisia tietoja kaupungeista, joiden kautta hän Suomessa kulki.

Lindgrenin tekemät yksityiskohtaiset kommentit ovat hyödyksi nimenomaan ulkomaalaiselle lukijalle, joka haluaa perehtyä parin vuosisadan takaisen Pohjanäären oloihin. Acerbistahan sukeutui sitten suomalaisen kansanrunouden ja -musiikin ehkä tärkein ulkomainen pr-mies. Lindgrenin esiin nostamista yksityiskohdista voi mainita Acerbin piirroksen, jossa tämä kuvaa miesten kalevalaista kaksinlaulua. Elsa Enäjärvi-Haavio osoitti jo puoli vuosisataa sitten, että kuva ei voinut olla todellisuuden eikä myöskään Porthanin Acerbille antaman kuvauksen mukainen. Kuvassahan miehet kiskovat toisiaan kuin kartunvedossa.

Pitkään on Acerbia pidetty reippaana matkaajana ja nokkelana huomioitsijana. Juuri sellaisena Acerbi on opittu tuntemaan myös meillä matkakirjansa suomennosten ja radio-ohjelmien välityksellä. Muusikkonakin hänet tunnemme, sillä Yleisradio soittaa silloin tällöin hänen Oulussa säveltämiään klarinettikvartettoja.

Kun Acerbin retkestä ja hänen matkakirjansa ilmestymisestä alkoi kulua kaksisataa vuotta, kiinnostus häntä kohtaan virisi Italiassa. Hänen kotikaupungissaan Castel Goffredossa on ryhdytty selvittämään Acerbin vaiheita. Suvun viimeinen jäsen asianajaja Giovanni Acerbi ja paikallishistorian tuntija asianajaja Piero Gualtierotti ovat järjestäneet seminaareja, tutkijakokouksia ja esittelytilaisuuksia kotikaupunkinsa vanhan merkkimiehen vaiheiden selvittämiseksi.

Mutta tähän saakka Acerbin toimintaa on tarkasteltu etupäässä matkailijana ja vieraiden kulttuurien esittelijänä. Hänen panoksensa Italian kulttuurielämään on jäänyt syrjään, kun häntä on pidetty pitkään vain Itävallan myötäilijänä.

Nyt on avattu Biblioteca Italianan vanhat niteet ja niistä on opittu tuntemaan toinen Giuseppe Acerbi; ei matkakirjailija ja urheilullinen vaeltaja, vaan todellinen kulttuurivaikeuttaja. Niinpä Viterbon yliopiston professori Vincenzo de Caprio on pannut alulle suuren selvityksen Acerbin kulttuuripoliittisista ja -filosofisista asenteista ja ajatuksista. Erityisen tärkeitä ovat tässä suhteessa ne vuosittaiset katsaukset, joita Acerbi kirjoitti aikakauskirjaansa ja jotka saattoivat olla melkeinpä kirjan laajuisia. Työhön osallistuu kymmenkunta tutkijaa ja tämän laajan selvityksen valmistuttua meillä on varmaan uuden Acerbin kokonaiskuva.

Luonnehdinta *austriacante* ei siis enää rasita Acerbin jälkimainetta. Muutama vuosi sitten hänestä pyyhittiin itäval-

talaisen yhteistoimintamiehen leima ja Giuseppe Acerbi sai Roomaan oman nimikkokatunsa.

Eero Saarenheimo

Eliitit, passiiviset ja ulkopuoliset työväenliikkeessä

Kenneth Strömberg: Vi och dom i rörelsen. Skötsamhet som strategi och identitet bland föreningsaktivisterna i Hovmantorps kommun 1884–1930. Acta Wexionensia. No 39/2004. Humaniora. Göteborg: Växjö University Press, 2004. 338 s.

■ On tunnettua, että sosiaalisten liikkeiden aktiivinen osa on yleensä suppea. Melko pyysyvän ydinryhmän ympärillä liikkeiden organisaatioissa on paljon laajempi jäsenistö tai piiri, jonka toiminnasta varsinaisen päämäärän puolesta on vain vähän merkkejä ja joka saattaa olla hyvin vaihtuvaa. Tätä heterogeenisyyttä eivät liiketutkijat kuitenkaan tavallisesti problematisoi. Se ei näyttyädy niinkään Robert Michelsin arvostelemana oligarkiatendenssinä kuin kokonaisuutena, jossa johdon ja joukkojen hierarkia on enemmän tai vähemmän luonnollinen asia. Harvoinvaltaisia tendenssejä olenaisempi on ero yhtäältä liik-

keen ja sen edustamien ihmisten ja toisaalta liikkeen vastaovimien välillä.

Näin on Kenneth Strömbergin mukaan ollut myös ruotsalaisessa kansanliiketutkimuksessa. ”Kertomuksen punaisena lankana on – laaja ja koostumukseltaan suhteellisen epämääräinen työväenliike voittavana ja jatkuvasti taistelevana liikkeenä.” Strömbergin väitöskirjan kiinnostavana lähtökohtana on tämän itsestäänselvyyden, ”Suuren Kertomuksen” kyseenalaistaminen. Hän on herkkä nimenomaan liikkeiden ja niiden kannattajakuntien sisäisille eroille ja vastakkaisuuksille. ”Me ja muut liikkeessä” viittaa eroihin ”aktiivisten” ja ”passiivisten” välillä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun ruotsalaisissa kansanliikkeissä ja yleisemmin liikkeiden ”eliittien” ja niiden ”ulkopuolella olevien” väliseen suhteeseen. Niin tärkeitä kuin liikkeet – tässä tapauksessa erityisesti raittiusliike, ammattiyhdistykset ja työväenliike – olivatkin, niiden jäsenenä oli loppujen lopuksi vain varsin rajoitettu osa siitä väestöstä, jonka puolestapuhujiksi liikkeet identifioituivat. Millainen oikein oli kansanliikkeiden eliittien suhde muuhun jäsenistöön ja laajoihin liikkeen ulkopuolisiin joukkoihin ja päinvastoin? Strömberg vainuaa suhteessa paljon enemmän jännitettä ja ambivalenssia kuin on tapana esittää. Kysymys avaa tavallisuudesta poikkeavan näkökulman sosiaalisten liikkeiden luonteeseen ja moniin demokratian ja vaikuttamisen keskeisiin kysymyksiin. Kuten Strömberg toteaa, näitä seikkoja voi tutkia vain

lähietäisyydeltä. Hänen kohteenaan on Hovmantorpin kunta Kronobergin läänissä Etelä-Ruotsissa ja sen eri osat, joista tärkeimmät ovat asemayhdyskunta Hovmantorp ja tehdasyhdyskunta Lessebo.

”Meidän” ja ”heidän” välisen suhteen tai ”elitisoitumisen” analyysin lähtökohtana on ”siveellisyyden” (skötsamhet) projekti, jonka Strömberg jakaa neljään hyveeseen – raittiuteen, sivistykseen (bildning), osallistumiseen ja lojalisuuteen. Kaikkia näitä hyveitä tarkastellaan ennen kaikkea poissulkemisen ja erojen tekemisen mekanismeina, joita käyttivät yhdistysten ydinryhmät. Raittiusseuroissa täydellisen raittiuden vaatimus oli rituaalista symbolista toimintaa suhteessa jäsenistön pääosaan, rajanvetoa siihen. Raittiuteen liittyvällä siveellisyydellä pyrittiin saamaan kuriin paitsi jäseniä myös ulkopuolella olevia työläisryhmiä. Rajanvedon tärkeyttä korostaa se, että sisäisessä toiminnassa raittiuskysymys oli vähämerkityksinen. Hallitsevassa asemassa olivat kulttuuriasiat kuten sivistäminen ja yhdessäolo. Myös sivistyksen painotuksessa Strömberg uumoilee eliitin oman statuksen kohottamista ja omakuvan rakentamista sekä sellaista käsitystä että etujoukko kulkee heikkojen ryhmien kärjessä ja integroituu niiden edustajana kunnalliseen ja valtiolliseen koneistoon. Käytännössä rajanveto johti jakoon, jossa tarjolla oli ”huveja monille, sivistystä harvoille”. Strömberg varoo kuitenkin väittämästä, että oman statuksen kohotus olisi ollut tietoinen projekti tai että sivistyksen

ihanne olisi tullut pelkästään ylhäältäpäin "passiivisille" ja ulkopuolella oleville. Joka tapauksessa käytäntö oli ristiriitaisessa tai ainakin kovin jännitteisessä suhteessa siihen kansansivistyksen ideologiseen periaatteeseen, että toiminnan tulee lähteä jäsenistä itsestään.

Jyrkkä ero näkyy myös osallistumisessa eli jäsenten läsnä- ja poissaolossa sekä heidän aktiivisuudessaan kokousten aikana. Eri tilaisuuksissa oli yleensä läsnä vain pieni vähemmistö jäsenistä, ja heistä useimmat pysyttelivät hiljaa. "Keskustelut olivat käytännössä yksinpuheluja tai pienen piirin keskusteluja." Eikä jäsenten lojaliteetistakaan ollut takeita edes ammattiyhdistyksissä, joissa sen tarve oli kouriintuntuva etenkin lakkotilanteissa. Strömberg jäljittää merkkejä ristikkäisistä lojaliteeteista, jotka liittyivät perheeseen, sukuun, ystävyysuhteisiin ja asuinympäristöön. Ne veivät usein voiton lojaalisuudesta liikettä kohtaan, eikä rikkomuksiin suinkaan aina suhtauduttu tuomitsevasti.

Tällä kaikella on merkitystä, koska raittius, sivistys, osallistuminen ja lojaalisuus olivat "peruskiviä demokraattisen kansalaisihanteen muodostamisessa". "Kansanliikehämisen" luominen oli "modernin, siiveellisen ja demokraattisesti aktiivisen kansalaisen" luomista. Strömberg siis esittää itse asiassa, että demokraattiseen projektiin rakentui jo alun perin tietynlainen epätasa-arvo. Sitä kuvaavat aktivistijoukon tyyppilliset piirteet:

"Yhteistä heille oli paikallispoliittinen sitoutuminen, he

olivat johtavia sosiaalidemokraatteja, useimmat olivat raittisuuden harrastajia, heillä oli ammatillisia luottamustehtäviä, he ottivat aktiivisesti osaa sivistystoimintaan yhdistyksissä, he olivat keskeisiä osuustoiminnassa, ja – he olivat aktiivisia kotiseutuliikkeessä."

Strömbergin dekonstruktiohankkeessa ei ole kysymys vain eheyden kyseenalaistamisesta, rikkonaisuuksien ja puutteellisuksien paljastamisesta, aktiivisten ja passiivisten monenlaisten erojen osoittamisesta. Tällaiset piirteet olisivat varmaan sovitettavissa yhteen esimerkiksi 1970-luvun ruotsalaisen kansanliiketutkimuksen kanssa, jonka mukaan passiivisia kyllä oli mutta he Strömbergin mukaan vain jollakin tavalla hyväksyivät kaikille yhteiseen projektiin kuuluvan työnjaon ja antoivat eliiteille valtuudet toimia heidän edustajinaan. Kysymys on siitä, että totunnainen ajattelu ei ota vakavasti passiivisten ja ulkopuolella olevien mahdollista *vastarintaa*, aitoa *jännitettä*, sitä että heidän toiminnallaan saattoi olla liikkeiden logiikasta kokonaan poikkeava oma logiikkansa. Tämä käy ilmi "toistuvasti esiintyvistä antagonistisesta aineksestä" keskusteluissa, joita yhdistyksissä käytiin jäsenten ja ulkopuolella olevien aiheuttamista ongelmista.

Näkemyksellä on seurauksia, joista osa on mielestäni arvokkaita ja osa problemaattisia. Arvokasta on ennen kaikkea sellainen toimijakeskeisyys, joka kieltäytyy pitämästä "passiivisia" oikeasti passiivisina tai vähemmän rationaalisina toimijoina kuin "aktiivisia".

"Kysymyksessä ei ole – se, ovatko aktiiviset jäsenet rationaalisia ja passiiviset irrationaalisia, vaan se, millaisessa suhteessa mihinkin kokemukseen erilaiset rationaliteetit ja strategiat kehittyvät ja tuottavat seurauksia suhteessa yhdistysjärjestäytymiseen –." Samassa hengessä Strömberg haluaa relativisoida sen, mitä oli "välinpitämättömyys" ja millaiset mittapuut ratkaisevat, mikä on vähäistä, riittävää tai suurta osallistumista. Monet saattoivat osallistua tilaisuuksiin "omilla ehdoillaan", jotka eivät olleet liikkeen kulttuuri-, lojaalisuus- tai osallistumismien mukaisia mutta olivat järkeviä ja ymmärrettäviä heidän omalta kannaltaan. Tämä näkökulma, siihen pohjautuva aikaisemman tutkimuksen kritiikki sekä yritys perustella arvostelua empiirisen aineiston avulla ovat työn keskeistä antia. Ne antavat ajateltavaa myös suomalaisten liikkeiden tutkijoille. Kaikkein iskuvoimaisin on varhaisempaa tutkimusta arvioiva alkujakso. Se herättää odotuksia, joita (turhan) laaja ja hieman jäsenymätön empiirinen osa ei aivan täytenä. Osasyynä ovat varmaan lähdeongelmat, jotka tekee ymmärrettäväksi kirjan teema – miten saada puhumattomat puhumaan.

Strömbergin suurimman ansion voi ilmaista niin, että hän näyttää konkreettisesti mikrohistoriallisen ja muun toimijakeskeisen tutkimuksen relevanssin kansanliiketutkimukselle, vaikka hän viittaakin näihin tutkimusaloihin vain marginaalisesti. Yhtäläisyyttä on esimerkiksi Giovanni Levin edustamaan mikrohistorialli-

seen traditioon ja Michel de Certeauun ajatuksiin strategiasta ja taktiikasta. Molemmista on herkkyyttä vallanalaisia, ahtaisten ehtojen puristuksissa eläviä ihmisiä kohtaan. Mikrohistoriallisessa traditiossa metodisena lähtökohtana on toimijoiden ja toiminnan moninaisuus tai toisin sanottuna sellaisen yhtenäistävän lukutavan vastaisuus, joka ilmenee vaikkapa käsitteissä (työväen)kulttuuri, hegemonia tai mentaliteetti. Mikrohistoriassa herkkyyden kompleksisuudelle näyttäytyänsä ansiona. Tältä kannalta katsoen *kokemuksen* käsite on tärkeä (Strömberg korostaa sitä käyttämällä praxis-termiä) vastoin sellaista kaavamaisista ajatusta, että esimerkiksi luokkasema määräisi kokemuksen ja sen tulkinnan. Jos luokat otetaan annettuina, tyypistetään kokemus ja jätetään analysoimatta sen mahdollisesti vaihteleva artikuloituminen eri elämäntilanteilla.

Mikrohistoriaa ja Certeautta vaillinaisempi Strömbergin toimintamallinäkökulma on kuitenkin sikäli, että se rajoittuu lähinnä erilaisten vastakkaisuusien korostamiseen – olosuhteiden tai segregoitumiseen tai ulkopuolella olevien tapaan puolustautua välttelemällä vallan piiriin joutumista jne. Hänen empiirinen analyysinsä ei joistakin viittauksista huolimatta käsittele sellaista *aktiivista sopeutumista*, joka ottaa konkreettisesti huomioon yhdistysten eliittien ja muiden välisen *vuorovaikutuksen* ja sisältyy esimerkiksi Certeauun ajatuksen taktiikasta vähäosaisten omaaloitteisuuden muotona. Siinä omaksuminen ”omilla ehdoilla” tarkoittaa hallitsevien

puheen omaksumista mutta samalla sen kääntämistä omiin tarkoituksiin. Näin voi ajatella muutettavat muuttaen myös kansanliikkeiden kielestä, niin kuin Maurizio Gribaudin tutkimuksessa, jossa sosialistisesta diskurssista tuli Torinon muuttaneille työläisille se vastavuoroisuuden kieli, jota he käyttivät tukeakseen toisiaan ja selviytyäkseen uusissa oloissa. Muuttajat käänsivät diskurssin (osittain) omiin tarkoituksiinsa. Kenties voi ajatella, että suomalaisen työväenliiketutkimuksen havaitsemisissa työväentalojen ympärille rakentuneissa verkostoissa ja sosiaalidemokraattiseen kieleen pukeutuneessa yhteisyydessä, joka ei välttämättä sisältänyt työväenyhdistyksen jäsenyyttä, oli tällaista ”omaa” käyttöä.

Kapeasti Strömberg käsittää myös yhdistystoiminnan yhteyden modernin joukkopolitiikan tulon ja ”passiivisten” ja ”ulkopuolella olevien” roolin tässä yhteydessä. Yhdistystoiminnan ja näiden ryhmien suhde vaikuttaa läheisemmältä kuin Strömberg antaa ymmärtää. Hän analysoi suhdetta ennen kaikkea sen rajoja tai ongelmallisuutta kuvaavilla termeillä lojaalisuus ja ambivalentti luottamus (ambivalent tilltro). Edellinen käsite sisältää osana siveellisyyden ihannetta yhdistysten (eliitin) tavan korostaa parlamentaarisia pelisääntöjä ja vaatimuksen kunnallisten demokraattisten laitosten puolelle asettumisesta. Ambivalentti luottamus puolestaan sisältää vastauksen kysymykseen, miksi ulkopuolella olevat (sekä jäsenet että muut) tukivat joukolla vaaleissa ”so-

sialististen eliittien kunnallisia ja valtakunnallisia pyrkimyksiä poliittisiin valta-asemiin”. Vastausta Strömberg hakee kannattajien toivosta saada etuja huolimatta heidän skeptisyydestään ”julkisia toimijoita” kohtaan. Hän myös viittaa solidaarisuuteen, joka sisälsi ”työväen asian” tai yleisen yhteiskunnan vähäväkisiä puolustavan kannan”. Tämä yhteisyys oli mobilisoitavissa esimerkiksi kunnallisvaaleissa ja parlamenttivaaleissa.

Näin voi olla, mutta tällaiset arvelut vaikuttavat laiholta selittämään työväen massiivista kannatusta sosiaalidemokraateille äänioikeusrajoitusten poistuttua. Ne eivät oikein luontevasti nivelly Strömbergin ”me ja he” -kahtiajakoon. Yhdistystutkijat ovat pitäneet passiivijäsenyyden poliittisia merkityksiä varteenotettavina. Dag Wollebækin ja Per Sellen mukaan jäsenyys on passiivisillekin osallistujille tärkeä mm. siksi, että yhdistykset liittävät heitä verkostoihinsa; että ne edustavat erilaisia etuja ja arvoja, joista hekin tulevat tavalta tai toisella tietoisiksi; että ne kytkvät myös heidät ja monet ei-jäsenet jollakin tavalla ajettavaan asiaan; ja että ne synnyttävät tunnetta kuulumisesta johonkin kokonaisuuteen joka ylittää kasvokkaisen ja muun välittömän vuorovaikutuksen ja liittää ihmiset muihin, heille tuntemattomiin ihmisiin julkisuuden kautta. Lisäksi passiivinenkin osallistuminen tuottaa ainakin jotakin tiedollista informaatiota.

Nämä jäsenyyden poliittiset merkitykset oletettavasti syntyivät ja vakiintuivat juuri Strömbergin kuvaamana aika-

na, ja paljolti yhdistysten kautta. Eikö silloin voi ajatella, että yhdistysten rooli niidenkin poliittisessa sosiaalistamisessa, jotka olivat yhdistysten marginaalissa tai liepeillä, oli suuri? (Strömberg ei muuten käsittele esimerkiksi sellaisia aktiivisuuden osoittimia kuin osallistuminen vappu- ja muihin marsseihin ja vaikkapa agitaatiolaisuuksiin.) Tärkeiltä tuntuvat sellaiset kysymykset kuin millä tavoin yhdistykset ja etenkin niiden aktivistit toimivat 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa välittäjinä syntyvien kunnallisten ja valtiollisten instituutioiden sekä yhdistysten ulkopuolella olevien välillä ja liittivät jälkimmäisiä laajempiin yhteyksiin julkisuuden välityksellä. Ei ole itsestään selvää, että omat henkilökohtaiset ongelmat voidaan suhteuttaa yleisemmin muotoiltuihin ohjelmiin; että syntyy äänestäjä, joka tekee valintaa tällaisten ohjelmien välillä ja antaa äänensä vaaleissa jollekulle joka edustaa yhtä ohjelmaa; ja että syntyy enemmistöperiaate ja muita pelisääntöjä eri aatesuuntien tai ohjelmien kappailulle.

Missä määrin yhdistykset olivat osallisia tässä muokkaustyössä? Kuten Strömberg toteaa, demokraattisen kansalaisihanteen elementtejä sisältyi siveellisyyden ihanteeseen, mutta hän näkee sen lähinnä vastakkaisuhteessa ulkopuolella oleviin. Vaikka näin olisi-kin (?), eikö itse yhdistysten toimintatavassa ollut samansuuntaisia mutta vielä perustavamman laatuaisia aineksia, jotka vaikuttivat tuohon ei niinkään itsestään selvään prosessiin eli modernin äänestäjän

syntyyn ja nimenomaan myös ydinjäsenistön ulkopuolella?

Tutkimuksen herättämät vastaväitteet ja kysymykset ovat reunahuomautuksia. Ne kertovat ennen kaikkea sen stimuloivuudesta. Strömbergillä on sanottavaa, jota ei voi sivuuttaa.

Risto Alapuro

Punapäällikön vaiherikas elämä

Kimmo Lehtimäki: Verner Lehtimäki – Punapäällikkö. Kustannusosakeyhtiö Revontuli, Jyväskylä 2005. 365 s.

■ Verner Lehtimäestä ilmestynyt upea elämäkerta korvaa sopivasti sen, ettei *Suomen kansallisbiografiassa* suostuttu edes mainitsemaan häntä, vaikka isoveljestä Konrad Lehtimäestä julkaistiin artikkeli. Sarjaan on otettu mukaan henkilöitä, joiden ainoa kriteeri on heidän rikollisuutensa. Punapäällikkökin kuuluu rikosrekisteriin, mutta hän on muuta-kin: merkittävimpiä punaisia sotilasjohtajiamme, Muurmannin legioonan komentajahahmo, ensimmäisiä koulutettuja suomalaisia sotilaslentäjiä, Yhdysvalloissa pitkään toiminut neuvostoliittolainen ilmailuagentti, joka järjesti toimeksiantajilleen – ennen kuin hän joutui itse Tshekan uhriksi – kolmekymmentä lentokonetta.

Kirjan tekijä, Konrad-veljen pojanpoika, tamperelainen ylläkäri Kimmo Lehtimäki on onnistunut vaikeassa tutkimustehtävässään ihailtavan hyvin. Hänen käyttämänsä lähdeaineisto käsittää varsinaisen arkistoaineiston ohella 248 nimikettä, joista kymmenen julkaisematonta käsikirjoitusta. Ensikäden lähteistöön sisältyvät myös kirjoittajan venäläisistä arkistoista haravoimat tiedot. Kirjoittaja on isosetänsä elämänavaiheita rekonstruoivissaan käyttänyt keskeisesti hyväkseen myös Suomessa olevien ja Venäjälle jääneiden sukulaistensa kirjeenvaihtoa ja muistiperintöä. Teoksen arvoa lisäävät autenttiset hyvin säilyneet valokuvat.

Kimmo Lehtimäellä on ollut mielessään kunniahimoisempi tavoite kuin pelkkä sukukronikka, niin uskomattoman salapoliisityön kuin se on vaatinutkin. Hän on ottanut päätelmissään huomioon aiheeseen perehtyneiden tutkijoidemme kannanotot ja pyrkii selvittämään myös tapahtumien taustat. Siinä hän tahtoo joutua tarpeettomasti syrjäpuolelle.

Verner Lehtimäestä ei ole muita alkuperäisaineistoa tarjoavia kokonaisesityksiä kuin hänen itsensä 1930-luvun ilmapiiirissä Neuvostoliitossa laaditut muistelmansa sekä puoli-fiktiiviset venäläisen Gennadi Fishin ”romaanit” ja ”novellit”, joiden lumoon tekijä on langennut paikoitelleen kritiikittä. Yhtä kaikki, Kimmo Lehtimäki on tuonut aikalaislähteistäänkin esille yksityiskohtia, jotka täydentävät varsinkin vuoden 1918 taisteluista vallinnutta yleiskuvaa.

Teosta rasittavat liian pitkät, sanoisiko itseluottamuksen puutteesta kielivät pitkät lainaukset. Pelko on tarpeeton, sillä olkoonkin että tekijä on historioitsijan ammatissaan jokseenkin *self made man*, hänen otteensa on niin vakuuttava että itsenäisempi analyysi riittäisi. Vernerin lapsuudesta ja nuoruudesta kertovien lukujen anti on erittäin hyvä.

Tekijä korostaa traagisesti köyhtyneestä kodista ja lapsirengin kokemuksista periytyntä oikeudenmukaisuuden puutetta, joka ajoi Vernerin kumouslinjalle. Hänen ja koulutusta saaneen maltillisen Konradin väliset erot tulevat surkuhupaisesti esille kuvauksessa, jossa Verner kysyi veljeltään 1917 marraskuussa, neuvostovallankumouksen jo tapahduttua, mitä eroa oli bolshevikkeilla ja menshevikkeillä.

Lukija jää kuitenkin kaipaamaan täsmennyksiä Vernerin ideologisesta kehityksestä. Vuoden 1917 lopulle tultaessa hän oli Kimmo Lehtimäen mukaan yhteydessä Pietarin suomalaisiin bolshevikkeihin ja näyttää osallistuneen sotavaruusteiden salakuljetukseen Suomen puolelle. Verner osallistui kansalaissotaan kotikylänsä Raunistulan punaisen ratsuväen riveissä.

Kimmo Lehtimäki kuvaa myötätuntoisesti Vernerin nousua Tampereen puolustajien johtopaikoille mutta ei peittele sankarinsa huonompia luonteenpiirteitä, rajatonta itsevarmuutta, oman käden oikeuden harjoittamista, jopa raakuutta. Kirjoittajalla ei ole perusteita dementoida historiallisessa kirjallisuudessa esitettyjä väitteitä, että Verner ampui Tampereella

rauhanvälittäjänä esiintyneen valkoisen ja ryösti ennen piiritetystä kaupungista ulosmurtautuessaan Suomen Pankin konttoriin talletetun kullan.

Verner Lehtimäki joutui syksyllä 1918 länsivaltojen miehittämälle Muurmannille, jossa hän tapasi aikaisemmin Hämeessä tapaamiaan brittiupseereita ja joiden avulla hän pääsi Muurmannin suomalaisen legioonan johtoportaan. Lehtimäen tutkimus esittää paljon yksityiskohtia tästä vaiheesta mutta ei selvitä, ilmeisesti brittiläisten lisädokumenttien puutteessa, missä määrin Verner oli sekaantunut silloisten suojelijoidensa neuvostovaltaa vastaan tähdättyyn tiedustelutoimintaan.

Lehtimäen tulevaa uraa punapäällikkönä ei NKDV pääsyt häiritsemään aluksi siitä yksinkertaisesta syystä, ettei se ollut täysin selvillä Muurmannin tapahtumista. Vernerillä ei ollut vaikeuksia päästä suomalaisille tarkoitettuun punaupseerikoulutukseen, ei liioin näille avatuille lentäjäkursseille. Hän pääsi nuoremman veljensä kanssa Itämeren ilmavoimien upseeriksi ja huipensi lentokautensa Kronstadtin kapinallisia vastaan 1921 suorittamiinsa hyökkäysoperaatioihin.

Verner oli tutustunut Tampereen rintamalla nuoreen Martta Autioon, joka seurasi häntä Muurmanniin ja osallistui salaiseen agitaatiotoimintaan. Etsivä keskuspoliisi pidätti Aution, joka joutui vauksiksi vankilaan. Verner löysi 1921 pietarilaisesta ravintolasta elämänsä naisen, sveitsiläisen laulajattaren Lilly Leemannin, ja virallisti tällä kertaa

tuota pikaa suhteensa. Kimmo Lehtimäki selvittää myös Vernerin syrjähyppyn, suhteen Kominternin Amerikkaan lähettämään tähtivakoilijaan Mary Schul-Martiniin. Mary joutui myöhemmin Suomen viranomaisten luovuttamana 1942 kuululle Hohenhörn-kuolemanlaivalle ja Gestapon käsiin.

Kun kauan odotetusta aseellisesta paluusta kotimaahan ei tullut mitään, Verner Lehtimäki häipyi Jalmar-veljensä ja molempien vaimojensa sekä nuoren poikansa Einon kanssa vähin äänin Neuvostovenäjältä. Jännittävien vaiheiden jälkeen Lehtimäet asettuivat Amerikkaan, jossa viettivät makeaa elämää kahdeksan vuotta. Suomen EK:n pyynnöstä heidän taustaansa tutkinut FBI ei kyennyt selvittämään, mistä veljekset saivat rahansa leveään elämäänsä.

Verner ehti jo 1930 lentokoneinsinöörin tittelillä asettua Rooseveltin lentokentällä New Yorkissa toimineen lentokoulun opettajaksi. Kimmo Lehtimäki kertoo isosetänsä ratkaisevasta osuudesta ranskalaisen Atlannin-yllilennon valmisteluihin 1929. Verner solmi suhteet New Yorkin silloisen kuvernöörin Franklin D. Rooseveltin kanssa. Kanssakäyminen oli niin tuloksellista, että Vernerin onnistui lopulta ennen Neuvostoliittoon paluutaan päättämään 22 kevyttä vesitasoa ja niiden tarvikkeita käsittävästä kaupasta. Koneiden rahoittamiseksi kerättiin varoja paitsi Amerikasta, Karjalan tasavallan työtätekeviltä. Koneet oli tarkoitettu asettaa tasavallan käyttöön. Ilmeisesti Moskovan penseys aiheutti

sen, ettei suunnitelmasta tullut mitään, ja Amerikasta jo kuljettu kalusto romuttui tai luovutettiin punalaivaston käyttöön.

Jalmar Lehtimäki kuoli 1935 syöpään saamatta, kuten väitetään, tarpeellista hoitoa sairautensa. Verner Lehtimäki puolestaan pidätettiin odottamatta tammikuussa 1938. Kuulusteluissa häntä syytettiin perättömästi etenkin siitä, että olisi tavannut Yhdysvaltoihin asetunutta Tokoita ja suostunut tämän ehdottamaan neuvostovastaiseen vakoilutoimintaan. Verner Lehtimäki tuomittiin kuolemaan 29.3.1938 ja ammuttiin kuusi päivää jälkepäin. Leningradissa kaikki tämän jälkeiset vuodet elänyt leski sai tiedon 1957 rehabilitaatiosta, sen jälkeen kun oli sanonut anoneensa aiemmin turhaan 26 kertaa.

Kimmo Lehtimäki toteaa isosetiensä haamujen kummilelleen Suomessa vielä seuraavien sotien aikana. Hän siteeraa kahden muun sotakirjailijan ohella EK-Valpon A. Alavaa, joka kirjoitti Turun seudun 1940 pommituksista, ”joita Lehtimäen veljekset johtivat pommi- sekä hävittäjälaivueineen, Neuvostoliiton Itämeren divisioonalle alistettuina”.

Jukka Nevakivi

Sodan mentaliteetti-historia ja kuoleman-kulttuurit

Ilona Kempainen: Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana. SKS, Helsinki, 2006, 280 s.

■ Ilona Kempainen tutkii väitöskirjassaan, miten sotilaan kuolemaan suhtauduttiin toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa. Kysymykseen hän etsii vastausta yksityiskirjeistä, kaunokirjallisuudesta, armeijan ja suojeluskuntien ohjeista, kuolinilmoituksista, lehtien sankarihautajaiskuvauksista ja muistitiedosta. Vastaukseksi syntyy monipuolinen ja moniulotteinen kuva toisen maailmansodan aikaisista sankarikuolemista ja suhtautumisesta niihin.

Sodan sosiaalishistoria ja mentaliteettihistoria on puhuttanut sekä suomalaista että kansainvälistä tutkijayhteisöä. Jo usean vuoden ajan sotahistoriaa on haastettu kotirintaman näkökulmasta ja haluttu tuoda mukaan kotirintaman kokemukset. Etenkin naisten ja lasten sotakokemuksia on nostettu esiin 1990-luvulta lähtien. Tutkimuskenttää on pitkälti vaivannut kaksijakoisuus, jossa varsinainen sota käydään yhtäällä ja kotirintama ratkoo omia ongelmiaan toisaalla. Sota-ajan kirjeenvaihtoa koskevat julkaisut ovat ylittäneet

kahden rintaman kuilua ja osoittaneet, että rintamat olivat yhteydessä toisiinsa. Marja Taussi Sjöbergin vuonna 1999 julkaisema kirja *Martta och Eero. En finsk familj under kriget 1939–1944* oli ensimmäisiä historian tutkimuksia, jossa sota-ajan tunnehistoria ja mentaliteettihistoria joutuivat rintaman ja kotirintaman ristivalotukseen. Perhekirjeenvaihto paljasti sodan arjen kotona ja rintamalla. Samoihin aikoihin ilmestyi muitakin teoksia ja artikkeleita, joissa sotaa tarkasteltiin kirjeiden avulla.

Suomalaisessa historian tutkimuksessa Kempaisen väitöskirja on tervetullut avaus sodassa niin keskeisen teeman – kuoleman – problematisoimiseen ja ymmärtämiseen. Kuoleman historia, jonka klassikko on ennen kaikkea Philip Ariesin tutkimus, on mentaliteettien, tunteiden ja mentaalisten rakenteiden sosiaalishistoriallista tutkimusta. Ariesin ohella Arthur Imhof on tullut tunnetuksi kuoleman sosiaalishistoriaa ja kuoleamisen taidon historiaa koskevista tutkimuksistaan. Väitöskirjallaan Kempainen osallistuu keskusteluun kuolemankulttuureista ja hyvästä kuolemasta. Hän ammentaa eväitä etenkin uskontotieteilijöiden ja perinteentutkijoiden tavoista käsitteellistää kuolemankulttuureja. Vaikka sota on suomalaisen historian tutkimuksen lempiteemoja, sotakuoleman käsitteellistäjänä folkloristit ja uskontotieteilijät ovat olleet liikkeellä ennen historian tutkijoita. Kempaisen väitöskirja liittyy keskusteluihin, joita etenkin Ulla-Maija Peltonen on viritellyt omista tutkimuksissaan.

Kempainen tutkii kaatumisen kokemushistoriaa, johon kuuluvat sotilaiden ja omaisten käsitykset, viranomaistehäviä hoitaneiden pappien, lottien ja upseereiden käsitykset, kaatuneiden evakuointi, sankarihautajaisten järjestäminen ja monet muut kysymykset. Tutkimusongelma on purettu osakysymyksiksi sankarikuoleman oikeutuksesta, hyväksynnästä ja suremisesta sekä kuoleman vaatimista konkreettisista toimenpiteistä. Lisäksi selvitetään, miten sankarikuolema vaikutti suomalaiseen kuolemankulttuuriin ja minkälainen käänne toinen maailmansota tässä suhteessa oli. Tutkimus jakautuu kolmeen osaan. Ensimmäisessä osassa Kempainen tematisoi kuoleman, sodan ja kulttuurin tutkimusta. Minulla oli lieviä vaikeuksia hahmottaa, onko luku tarkoitettu tutkimustehtävän perusteluksi vai onko se aiheen esittelyä tutkimuskirjallisuuteen nojautuen. Toinen osa on rakenteeltaan aineistolähtöinen; siinä sankarikuolemaa tarkastellaan erilaisten aineistoryhmien avulla. Kolmas osa vetää yhteen ja syventää kahden aiemman osan teemoja, mutta tuottaa jossain määrin rakenteellista toistoa esitykseen.

Vaikka tutkimuksen keskeiset käsitteet ja näkökulmat esitellään kirjan alussa, tutkimusmenetelmiä ei ole kirjoitettu selkeästi auki. Kirjasta löytyy toinenkin suomalaisen historian tutkimuksen helmasynti: tutkimuskysymystä ei suhteuteta aiempaan tutkimukseen. Kempainen tuntee hyvin keskeisen tutkimuskirjallisuuden, mutta sen suhde

omaan tutkimukseen ei kaikin osin tule eksplikoitua. Hän esimerkiksi esittelee George L. Mossen tutkimuksia uskonnon, nationalismin ja tunteiden suhteesta sekä sotilaan kuolemasta ja kaatuneen sotilaan kultista, mutta ei eksplisiittisesti kerro, miksi hän niitä esittelee. Sama koskee muutamia muitakin tutkimuksia. Lukijalle ei käy selväksi, pyrkikö tutkija rakentamaan niiden avulla omaa tutkimustehtäväänsä vai haluaako hän kyseenalaistaa ne omassa tutkimuksessaan. Tietoinen ote oman ja aiemman tutkimuksen suhteesta olisi lisännyt tutkimuksen vaakuuttavuutta.

Kirjan tematisoinnissa uskonto esiintyy kansakunnan yhteydessä, mikä on perusteltu yhteys. Se liittyy suomalaisuuden historiaan ja kansallisen historian tulkintoihin. Tässä yhteydessä kaipasin keskustelua uskonnon merkityksestä kuolemaa käsittelevässä historian tutkimuksessa. Kempaisen tutkimuksesta puuttuu keskustelu tavoista, joilla historian tutkimuksessa on liitetty yhteen kuolema ja uskonto. Esimerkiksi ajatusta siitä, että uskonto tarjoaisi toisen todellisuuden, josta etsitään vastauksia perimmäisiin kysymyksiin, kuten sairauden, kärsimyksen ja kuoleman salaisuuksiin, ei tutkimuksessa pohdita. Kuitenkin sankarikuolemaa koskevassa tutkimuksessa olisi paikallaan pohtia paitsi nationalismin ja uskonnon myös uskonnon ja kuoleman suhdetta – tai pikemminkin nationalismin, uskonnon ja kuoleman suhdetta. Tämä liittyy kysymykseen kuolemankulttuureista. Mitä ihmi-

selle uskonnollisen ajattelun mukaan tapahtuu kuolemassa?

Pappien keskeinen rooli kaatuneiden evakuoinnissa tulee kirjassa kiinnostavasti esiin. Syksyllä 1939 puolustusministeriö julkaisi *Ohjeita henkisen väestönsuojelun järjestelystä ja suorittamisesta*, jossa kirkon vastuulle tuli henkisen väestönsuojelun uskonnollinen osa. Uskonnolliseen osaan laskettiin kaatuneiden, kadonneiden ja haavoittuneiden selvittely sekä tätä koskeva kirjeenvaihto seurakuntien, omaisten ja sotilaspapiston kanssa. Joulukuussa 1939 kaatuneiden evakuointia selkiytettiin ja samalla todettiin että sotilaspapisto vastaa kaatuneiden huollosta. Jatkosodan aikaan määrättiin, että kaatuneiden evakuointikeskusten päälliköillä piti olla papillinen koulutus ja puolustusvoimilla oli oma Kirkollisiasiainosastonsa. Kirkon ja valtion suhteet olivat toisen maailmansodan aikana erityisen tiiviit.

Kempainen pohtii kirjaan laajasti, miksi suomalaiset halusivat evakuoida vainajansa. Hän osoittaa, että jatkosodan aikana ja tuossa laajuudessa se oli kansainvälisesti varsin poikkeuksellista. Kempainen päätelee, että punaisten vaietut hautapaikat voivat olla yksi avain suomalaisten laajamittaisen evakuoinnin välttämättömyyteen. Kansan keskuudessa oli selkeä mielikuva kunniallisen ja kunniantoman vainajan viimeisestä leposijasta. Kyse ei ollut yksin vihollisen pelosta tai suojelukuntien vahvasta roolista vaan laajemmasta mentaliteettihistoriallisesta tekijästä.

Sankarihautajaisista Kempainen kirjoittaa elävästi. Hän kuvaa tarkasti sankarihautajaisten kulkua ja tuo ilmi lottien ja suojeluskuntalaisten keskeisen roolin järjestelyissä. Tässä yhteydessä kaipasin pohdintaa, millä tavalla työväenliikkeeseen poliittisesti ja kulttuurisesti identifioidut perheet kokivat sankarihautajaisissa näyttävästi esillä olevat suojeluskuntajärjestön tunnukset. Myös teologeille isänmaan ja taivasten valtakunnan tiivis liitto oli ongelmallinen. Isänmaan puolustaminen määriteltiin taivaallisen kotimaan puolustamiseksi, mutta uhkana oli tulkinta, jossa sankarikuolema takasi taivaspaikan.

Sukupuolihistorian näkökulmasta kiinnostava tutkimustulos on sota-ajan naisten kietyminen äideiksi sekä äitien ja aikuisten poikien suhteen korostaminen. Sankarikuolemaa koskeva ihanteellinen kirjoittelu peitti isien ja vaimojen surun ja korosti, että kyseessä oli äitien ja poikien sota, jossa äidit antoivat kalleimman uhrinsa uhraamalla poikansa. On kiinnostavaa, miksi vaimot ja isät katosivat sota-ajan perheihanteesta.

Kemppaisen tutkimusaineisto on monipuolinen ja sitä on käytetty enimmäkseen taitavasti. Hieman enemmän olisi voinut pohtia, mitä erilaisten kirjekokoelmien luonne vaikuttaa tulkintoihin. Minkälaisia kirjeitä mihinkin kertyi ja minkälaiset kirjeet eivät päätyneet julkisiin kokoelmiin? Muuten aineistojen käyttö on moitteetonta. Etenkin kuolinilmoitusten lukijana Kemppainen osoittaa hyviä tutkijantaitoja. Hän osoittaa oivaltavansa tut-

kimustehtävän ja tutkimusaineistojen käyttötavan suhteen muun muassa pohtiessaan muistitiedon luonnetta täydentävänä aineistona tai itsenäisenä muistitietohistoriana. Sodan sosiaali- ja mentaliteettihistoriaa luotaavana teoksena *Isänmaan ubrit* ansaitsee hyvin paikkansa suomalaisen historian tutkimuksen kentässä.

Pirjo Markkola

Käsikirja jatkosodasta

Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.): Jatkosodan pikkujättiläinen. WSOY, Helsinki & Porvoo 2005. 1259 s.

■ Vuoden 2005 Tieto-Finlandialla palkittua *Jatkosodan pikkujättiläistä* ei tule arvostella niinkään tieteellisenä tutkimustyönä kuin suurelle yleisölle tarkoitettuna käsikirjana, johon on pyritty keräämään jatkosotaa koskettava perustieto helposti luettavaksi historia-paketiksi. Teoksen toimittajat Jari Leskinen ja Antti Juutilainen ovat nähneet ison vaivan. Yli 60 kirjoittajan työn koordinointi ja toimittaminen on onnistunut kokonaisuudessaan hyvin. Pieniä poikkeuksia lukuun ottamatta artikkelit limityivät toisiinsa vailla suuria päällekkäisyyksiä, teksti on luettavaa ja lähes virheetöntä suomea.

Positiivista pikkujättiläisessä on aiheiden kirjo. Sekä venäläisten että suomalaisten sota-

vankien kohtalot, naisten sodat, inkeriläisten traumaattinen historia ja suomalais-saksalainen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa kuvaavat sodan inhimillisiä kasvoja. Jatkosodan poliisitoimintaa ja oikeudenhoitoa käsittelevät artikkelit tulevat samalla kuin mutkan kautta valottaneeksi sodan raadollista arkea – mitä tapahtuu, kun sadattuhannet nuoret miehet joutuvat viettämään elämänsä kevättä korpikorsujen tympeydessä ja kuolemanpelon alla. Kirjan alkuun hyvin sijoitettu Timo Soikkasen artikkeli jatkosodan synnyn historian kirjoituksesta on tarpeellinen johdatus tutkimuksen erottamattomaan poliittisuuteen ja tulkinnallisuuteen. On hyvä, että muutamissa artikkeleissa jatkosotaa katsotaan myös rintamalinjan itäpuolelta ja että suomalaisten vahva kytkös Saksaan niin leipäviljan, politiikan, sotilasavun kuin henkilösuhteidenkin osalta tuodaan ilmi.

Kiinnostavaa on seurata, kuinka kirjoittajat lähestyvät sodan suuria ikoneita, Rytii ja ylintä sodanjohtoa. Jotain liki hellyttävää on kirjoittajien halussa puolustaa ”omien” suurmiestensä mainetta. Kyseisiä herroja ei tietenkään tarvitsisi ryhtyä ryvettämään, mutta nyt Airon alkoholinkäyttö ja Mannerheimin puutteet tuodaan esiin anteeksipyydellen ja heti perään sotilaiden ansioita korostaen, eikä osana henkilöiden persoonaa. Pahimmillaan nämä ankaraa valtaa käyttäneet ja siihen tottuneet miehet jäävät kiiltokuvapojiksi – oikeukkaimman Paavo Talvelanikin kohdalla profiili on lähinnä naiivi.

Vaikka *Jatkosodan pikkujättiläiseen* on sisällytetty monia uusia avauksia ja kirja välttää patrioottisen sotahistorian pahimmat karikat, on sen ongelmama kapea käsitys sotahistorian ydinalueesta. Aiheiden kirjo ei onnistu horjuttamaan operaatiohistorian, ylimmän sodanjohdon ja erilaisten organisatoristen sekä logististen esittelyjen hallitsevaa asemaa kirjan painotuksissa. Juuri näillä aloilla kirja on heikoimmillaan ja irrallaan mm. Iso-Britanniassa, Yhdysvalloissa ja Saksassa sovelletuista uuden sotahistorian näkökulmista. Moni oleellinen aihe saa niukalti tilaa, kun taas loputtomat (ja moneen kertaan ylöskirjatut) joukkoyksikkölitaniat, organisaatiojärjestelyt ja pikkutarkat taistelukuvaukset – upseeriston perspektiivistä – täyttävät suuren osan kirjaa. Osa kirjoittajista näyttää olevan lähinnä byrokraattisen lähteaineiston vankina. Tästä seurauksena moni kiinnostavakin aihe jää sodan organisaatiohistoriaksi. Mahdollisesti tähän vaikuttaa myös upseerikunnan ylikorostunut asema kirjoittajakaartissa.

Ottaen huomioon pikkujättiläisen luonteen yleisteoksena uusien näkökulmien hyödyntäminen ei edellyttäisi mitään monimutkaista teoreettis-metodologista puikkelehtimista käsitteiden suossa. Jo tunteiden integroimisella perinteiseen sotahistoriaan olisi saavutettu paljon. Pelko, viha, rakkaus, usko ja epätoivo ovat sodan kovaa ainesta, joilla ei ole pelkästään värittävää lisäarvoa taistelukuvausten kanalta, vaan jotka *ratkaisevat* taisteluita yhtä lailla kuin vai-

kuttavat yksilöiden ja ihmisryhmien toimintaan muutenkin. Tällaisen tarkastelun edellyttämä muistitietoaineiston hyödyntäminen pilkahtaa pirstävästi esiin muutamissa kirjan artikkeleissa, mutta pääasiassa sotapäiväkirjat ja viralliset asiakirjat dominoivat lähteaineistoa. Naisia, siviileitä ja sotavankeja kuvaavat kirjoittajat osaavat tässä suhteessa työnsä paljon ”varsinaisia” sotahistorioitsijoita paremmin. Näin ollen harmilliseksi lopputulokseksi jää varsin lattea ja paikoin väkinäisen rempseä kuva suomalaisesta sotamiehestä. Omia isoisiani, heidän kokemuksiaan ja traumaajaan en pikkujättiläisestä löydä.

Puutteistaan, osin vakavistakin, huolimatta *Jatkosodan pikkujättiläinen* onnistuu tärkeimmässä tehtävässään. Se on huolella toimitettu kokoomateos, josta jatkosodasta kiinnostunut lukija löytää vankkaan tietoon pohjautuvaa luettavaa. Samalla kirja tarjoaa tutkijoille kattavan faktapaketin varsinaista tutkimustyötä tukevaksi käsikirjaksi.

Ville Kivimäki

60-luvun televisiomainonta tutkimuksen kohteena

Jukka Kortti: Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit: 60-luvun suomalainen televisiomainonta. Helsinki 2003. 455 s.

■ Jukka Kortin tutkimuksen kohteena on suomalainen televisiomainonta 1950-luvun lopulta 1970-luvun alkuvuosiin asti laajasti ymmärretyssä historiallisessa kontekstissa. Työ pyrkii ankkuroitumaan käsitteellisesti-teoreettisesti moderniteettia koskevaan viimeaikaiseen teoreettiseen keskusteluun ja menetelmällisesti semioottiseen lähestymistapaan. Empiirisen aineiston muodostaa yli 200 pääasiassa 1960-luvulla valmistunutta elokuva- ja televisiomainosta.

Tekijä luonnehtii tutkimusotettaan hermeneuttiseksi mediahistoriantutkimukseksi, joka ”keskittyy ilmiöiden merkitysisältöihin, kulttuuriin ja mieleen” (17). Pyrkiessään tunnistamaan ja määrittelemään omaa tutkimuksellista esiymmärrystään tekijä luonnehtii kiinnittymisensä 1960-lukuun tapahtuneen ennen muuta pop-musiikin kautta, tärkeimpänä herätteenä Rolling Stones -yhtyeen konserttitaltiointi ”Gimme Shelter” vuodelta 1969 (82).

Yleiseltä lähestymistavaltaan Jukka Kortin työ on

enemmänkin kartoittava ja kuvaileva kuin analyttinen, mistä kertoo otsikkokin. Työtä on kohteeltaan ja lähestymistavaltaan vaikea karsinoida perinteisten tieteenalajakojen mukaisesti. Suomalaista televisio-mainontaa ei ole juurikaan tutkittu, eikä varsinkaan siinä laajuudessa ja niin kokonaisvaltaisesti kuin käsillä olevassa työssä. Tekijän käyttämä mediahistorian käsite tuntuu luonteelta määrittelyltä. Suomalaisella mediahistorian tutkimuksella on vielä vähäiset perinteet – varsinkin joukkoviestinnän instituutiohistorioiden ulkopuolella – ja siksi jokainen uusi tutkimus on arvokas perustanlaskijana ja jatko-tutkimuksen tienraivaajana. Tämänäköisen ”totaalihistoriaa” tavoittelevan tutkimuksen haasteena on tasapainon löytäminen eri aineiden ja näkökulmien välillä. Tässä tekijällä on välillä ongelmia.

Mainonta käsitteenä on moniulotteinen ja koostuu monista ”osakohteista”. Varsinkin työn alkupuolella tekijä rajoittuu tarkastelemaan mainontaa melko kapeasta tuottajan ja tuotannon näkökulmasta. Yleinen yhteiskunnallinen konteksti esiintyy enemmänkin uhkana ja rajoittajana kuin interaktion osapuolena. Kun loppuosassa tarkastelemaan itse mainoksia, näkökulma vaihtuu kontekstuaalisemmaksi ja kriittisemmäksi. Työssä on sovellettu erilaisia aineistoja haastatteluista ja tilastoista aina konkreettisiin mainoksiin eli teksteihin saakka; menetelmällisesti analyysi ulottuu historiatutkimuksesta laadullisiin menetelmiin ja semiotikkaan.

Vaikka tekijä väittää, ettei

hän käytä narratiivisia metodologisena keinona, muodostaa tutkimus historiallisen narratiivin siitä, miten moderni mainonta tuli modernisoituvään Suomeen, ja miten mainonta vaikutti siihen millaiseksi moderni Suomi sitten muuttui. Siten työhön rakentuu lineaarisuus, vaiheittaisen kehityksen ajatus. Samalla työ tuntuu sisältävän selvän emansipatorisen idean historian subjektiivisista liikevoimista: mainonta ja mainonnan tekijät esiintyvät työssä emansipatorisena elementtinä – vapauttavana, luovuutta ja uusiutumiskykyä edustavana, modernin eli uudenlaisen tulevaisuuden agentteina.

Varsinaiset mainoksia koskevat analyysiluvut osoittavat, että tekijä hallitsee aineistonsa ja kykenee hyödyntämään myös yleisiä kontekstuaalisia tekijöitä. Aina tämä ei tuota kovin jäsentynyttä kuvaa kohteestaan eikä selkeitä johtopäätöksiä, kuten esimerkiksi alaluvussa ”Mainonnan ja nuorison Amerikka”. Analyysin arvo onkin enemmän ilmiön monipuolisessa kuvaamisessa ja sen osoittamisessa, miten 1960-luvun Suomi rakentui mainonnassa. Alaluku ”Nainen, vaimo ja koti sekä ’moderni suomalainen mies’” on oivallinen kuvaus paitsi mainonnan historiallisen tulkinnan mahdollisuuksista, myös suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta 1950-luvun lopulta 1970-luvun alkuun. Sen sijaan seuraava alaluku ”Hyödykkeitä koko murroksen kansalle” jää valitettavan anekdoottimaiseksi. Lukuun ”Modernin markkinointikärjessä” sisältyvät tupakkamainonnan ja Shel-

lin ”supertarjous”-kampanjan analyysit ovat tutkimuksen parasta antia, ja muodostavat virstanpylvään suomalaisessa mediahistorian tutkimuksessa. Näille analyyseille toivoisi jatkoa vaikkapa juuri ”Modernin markkinakärjessä” -luvussa esiteltyjen aiheiden kohdalta: esimerkiksi pankki- ja vakuutusmainonta, matkailumainonta ja erilaisten kestokulutus- ja elintarvikkeiden mainonta tarjoavat kulttuurin ja elämäntapojen muutoksen tutkimukseen runsaasti aiheita.

Otsikon ja metodin esittelyn lupauksista huolimatta semioottisen analyysin käyttö jää hataraksi. Semioottisen välineistön soveltamista ei eksplikoita edes esimerkinomaisesti minkään mainoksen yhteydessä, vaan analyysi tapahtuu enemmänkin yleisemmällä mielikuva-analyysin tasolla.

Jukka Kortin tutkimus on rohkea ja omaperäinen avaus aiemmin lähes tutkimattomalle mediakulttuurin alueelle. Eriytyisen kiinnostavaksi aiheen tekee hänen ajallinen rajauksensa, työn keskittyminen laajasti ymmärrettyyn 1960-lukuun. Tällainen empiiriseen aineistoon perustuva katsaus usein tutkimuksessakin mytologisoituneeseen vuosikymmenen antaa runsaasti aineksia myyttien kriittiseen tarkasteluun ja subjektiivisen muisteluun korvaamiseen kriittisellä tutkimukseen perustuvalla analyysillä.

Runas kuvitus lisää teoksen käyttökelpoisuutta ja informaatioarvoa huomattavasti ja on erinomaista lukijan palvelua. Kuvituksesta puuttuvat kuitenkin lähdetiedot. Yhtäältä lähdetiedot palvelisivat lukijaa,

koska ne lisäävät kuvien informaatioarvoa huomattavasti, ja toisaalta niitä tarvitaan tekijänoikeuksien kunnioittamisen kannalta.

Mittava empirisen aineiston analyysi ja sen pääosin oivaltava analyysi on kiistaton voimannäyte. Kortin kokoamaa mainoselokuva-aineistoa voidaan kutsua ainutlaatuisiksi: sitä ei ole aiemmin systemaattisesti koottu eikä tutkittu. Lisäksi Kortti on itse tehnyt suurimman osan käytännön aineiston etsimisestä ja järjestämisestä. Siten voidaan sanoa, että työllä on todella tutkimukselle perustaa luovaa merkitystä. Myös teoksen muoto kirjal-

lisena työnä, jota täydentää dvd-muotoinen liiteaineisto, on innovatiivinen ja epäilemättä tulevaisuudessa paljon seurattu.

Tutkimus tuo runsaasti uutta tietoa, joka jatkossa hedelmöittää suomalaisen median lähihistorian tutkimusta. Samalla kun se valottaa televisio-mainonnan kehitystä, se antaa monia – osin poleemisiakin – historiallisia langanpäitä, joita tulevat mediahistorian tutkijat voivat jatkossa seurata. Sellaisia ovat ainakin suomalaisen televisiotoiminnan historia laajemmin; populaarikulttuurin ja korkeakulttuurin vuorovaikutus 60-luvun liikehdinnässä;

kansalaisyhteiskunnan kehitys valtion ja markkinoiden kehityksissä 60-luvulla median kuvaamana; ja monet muut.

Jukka Kortti tuntuu itsekin epäilevän asettamiaan kunnianhimoisia tavoitteita, kuten pohdinta siitä että tutkimus ”voi tuntua varsin massiiviselta ja rönsyilevältäkin” osoittaa (s. 18). Tekijälle on kuitenkin kunniaksi, että hän ei tämän jälkeen liiemmin tekemisään selittele eikä anteeksi pyytele, vaan vie ohjelmansa läpi loppulauseeseen asti: ”Lisäksi syksyllä 1968 tapahtui muutaakin merkittävää. Tämän kirjoittaja syntyi.”

Hannu Nieminen

Kirjoittajat

■ Sirkka Ahonen on Helsingin yliopiston täysin palvellut humanistis-yhteiskuntatieteellisen kasvatuksen professori.

Risto Alapuro on Helsingin yliopiston sosiologian professori.

Markku Hyrkkänen on Tampereen yliopiston yleisen historian määräraikainen professori.

Seija Jalagin on filosofian lisen-siaatti ja työskentelee amanuenssina Oulun yliopiston historian laitoksessa. Hän viimeistelee väitöskirjaansa suomalaisesta lähetystyöstä Japanissa.

Mauno Jokipii on Jyväskylän yliopiston täysin palvellut Suomen historian professori.

Marianne Junila on filosofian tohtori ja työskentelee tutkijana Oulun yliopiston historian laitoksessa.

Silja Järventausta on kasvatustieteen maisteri ja tutkija Helsingin yliopiston Soveltavan kasvatustieteen laitoksessa.

Sari Katajala-Peltomaa on filosofian maisteri ja toimii tutkijana Tampereen yliopiston Historiatieteen laitoksessa. Hän tutkii maallikkonaisten ja miesten toimintaa pyhimyskultteissa 1300-luvun kanonisaatioprosesseissa.

Merja Keinänen on filosofian maisteri ja tutkimusavustaja Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksessa.

Ilona Kempainen on valtiotieteen tohtori ja toimii tutkijana Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitoksessa. Hän on väitellyt suoma-

laisesta sankarikuolemasta toisen maailmansodan aikana. Hän tutkii suomalaisten sankaruuskäsityksiä dosentti Ulla-Maija Peltosen johtamassa Kekesitys-sankarit -projektissa.

Ville Kivimäki on historian jatko-opiskelija Åbo Akademiassa. Hän valmisteelele väitöskirjaansa sotakokemuksesta Suomen Akatemian hankkeessa ”Rauhan tulua jatkunut sota. Toisen maailmansodan jälkivaikutukset suomalaisessa yhteiskunnassa n. 1944–2000.”

Kimmo Kortenniemi on filosofian maisteri ja ympäristöhistoriaan suuntautunut aate- ja oppihistorian jatko-opiskelija Oulun yliopistossa.

Marko Lamberg on Jyväskylän yliopiston yhteisöhistorian dosentti.

Pauliina Latvala on filosofian tohtori ja on tutkijana Helsingin yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitoksessa.

Barbara Mattsson on helsinkiläinen filosofian maisteri ja psykoanalyttikko.

Jukka Nevakivi on Helsingin yliopiston täysin palvellut poliittisen historian professori.

Seija-Leena Nevala-Nurmi on filosofian lisen-siaatti ja tekee väitöskirjaa Lotta Svärd- ja suojeluskunta-perheestä Tampereen yliopiston Historiatieteen laitoksessa.

Hannu Nieminen on Turun yliopiston viestinnän professori. Hän on julkaissut mm. *Kansa seisoi loitompänä. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917* (Vastapaino 2006).

Toivo Nygård on Jyväskylän yliopiston Suomen historian professori.

Matti Peltonen on Helsingin yliopiston sosiaalhistorian professori ja Suomen Akatemian vartunut tutkija.

Kari-Matti Piilähti on filosofian lisen-siaatti ja toimii tutkijana Helsingin yliopiston historian laitoksessa. Hänen tulevan väitöskirjansa aihe on ”Aineellista ja aineetonta turvaa. Ruokakunnat, ekologis-taloudelliset resurssit ja kontaktinmuodostus Valkealassa 1630–1750”.

Jukka Rantala on Helsingin yliopiston historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen professori.

Eero Saarenheimo on helsinkiläinen professori.

Hannu Salmi on Turun yliopiston kulttuurihistorian professori.

Heikki Salminen on filosofian lisen-siaatti. Hän on tutkinut suomalaisten sotalasten historiaa Siirtolaisuusinstituutissa Turussa.

Singa Sandelin Benkö on kasvatustieteen professori (emer.). Hän on työskennellyt Helsingin yliopistossa, Åbo Akademiassa ja Karolinska Institutetissa.

Nina Santavirta on Helsingin yliopiston kasvatustieteen professori.

Reijo Solantie on filosofian tohtori ja meteorologi. Hän toimii ylimateorologina Ilmatieteen laitoksessa Helsingissä.

Timo Vihavainen on Helsingin yliopiston Venäjän tutkimuksen professori.

Päivi Setälälle oma rahasto

■ Prof. Päivi Setälä on lahjoittanut varat nimikkorahaston perustamiseksi kansalliskirjaston kulttuuriperintörahaston yhteyteen. Rahaston perustamisvarallisuus muodostuu Setälän lahjoittamasta 5000 euron summasta, jonka Helsingin yliopisto on myöntänyt hänelle 27.3.2006 J. V. Snellman -palkintona ansiokkaasta toiminnasta tieteellisen tiedon välittäjänä. Lahjoittajansa nimeä kantavan uuden rahaston tarkoituksena on kulttuuriperinnön säilyttäminen ja kartuttaminen.

Päivi Setälä on ansioitunut historian tutkija, eurooppalaisuuden puolestapuhuja ja tieteellisen naisnäkökulman avaaja. Hänen kädenjälkensä näkyy koko yliopiston kulttuuri- ja suhdetoiminnassa sekä rahastoissa. Myös Kansalliskirjaston varainhankinnan käynnistämiseksi ja oman kulttuuriperintörahaston aikaansaamisessa ovat Setälän tuki ja ideat olleet ratkaisevia.

Palkittuja

■ Vuoden tiedekirja -palkinto on myönnetty dos. Kimmo Rentolalle teoksesta *Vallankumouksen aave. Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen* (Otava 2005). Kunniamaininta myönnettiin dos. Tuomas Heikkilälle teoksesta *Pyhän Henrikin legenda* (SKS 2005). Palkinnon myöntävät Tieteellisten seurain valtuuskunta ja Suomen tiedekustantajien liitto, joiden asettamaan palkintoraatiin kuuluivat prof. Hannu Sariola, dos. Teija Tiilikainen ja dos. Allan Tiitta.

Valtion tiedonjulkistamis-palkinto on myönnetty prof. Laura Kolbelle sekä toimituspäällikkö Tuula Kousalle, fil. tri Nils Erik Forsgårdille, fil. tri Timo Joutsivuolle, fil. tri Anja Kervanto-Nevanlinnalle, fil. lis. Rainer Knapakselle, dos. Tuomas M. S. Lehtoselle, valt. maist. Pasi Mäenpäälle, MA Jukka Relanderille, dos. Kirsi Saarikankaalle ja fil. lis. Minna Sarantola-Weissille teossarjasta *Suomen kulttuuribistoria 1–5* (Tammi).

Helsingin yliopiston Kristiina-instituutti on myöntänyt

Vuoden Kristiina-palkinnon naistutkimuksen tunnetuksi tekemisestä ja naisten aseman parantamiseksi tehdystä työstä prof. Päivi Setälälle, joka on tehnyt urauurtavaa ja sinnikstä työtä suomalaisen naistutkimuksen vakiinnuttamiseksi ja edistämiseksi.

Fil. tri Marja Jalavalle on myönnetty Helsingin yliopistojen rahastojen Th. Reinin nimikkorahastosta palkinto historian laitoksen parhaalle väitöskirjalle teoksesta *Minä ja maailmanhenki. Moderni subjekti kristillis-idealisisessa kansallisajattelussa ja Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismissa n. 1800–1914* (SKS 2005).

VII arkistopäivillä on myönnetty Väinö Voionmaa -palkinto parhaasta vuosina 2002–2005 julkaistusta paikallishistoriallisesta tutkimuksesta fil. maist. Helena Riekkille teoksesta *Kuopion kaupungin rakennushistoria. Kuopion rakentamisvaiheita vuodesta 1875* (Kuopio 2005). Kilpailussa sai kunniamaininnan fil. maist. Veikko Kallio toimittamistaan teoksista *Sammatti. Elias Lönnrotin kotipitäjä* (Otava 2002) ja *Karjalohja. Itsenäisen väen pitäjä* (Vammala 2005).

Notes on the contents

■ The theme of the Historical Journal 2/2006 is Children and War. The articles shed light on a number of interesting aspects of wartime childhood. In her editorial "Lapset, sota ja historiantutkimus" (Children, War and Study of History), the editor Pirjo Markkola explores the theme from the perspective of historical study.

In their article "Lukittu näky – sota lapsen kokemuksena" (A Locked Sight – a Child's Experience of War), Seija Jalagin and Marianne Junila focus on the Finnish Civil War in 1918 through the experiences of children. They consider how the study of history could reach childhood, which is an elusive object of study. They suggest the experiences children have had in the past be interpreted by analysing feelings and emotions.

During the Winter and Continuation Wars, about 80,000 Finnish children were evacuated to Sweden, Norway and Denmark. These war-induced children's evacuations were a common phenomenon in the 20th century, explains Heikki Salminen in his article "Lapset sodankäynnin uhreina. Sotalapset ja lastensiirot 1900-luvulla" (Children as Victims of War. Wartime Children and Evacuations in the 20th Century). In their article "Lapsi myrskyn silmässä – sotalapsi silloin ja nyt. Suomen lähihistorian avaamaton lehti" (Chil-

dren in the Eye of the Storm – Wartime Children Then and Now. The Unopened Chapter in Recent Finnish History), Singa Sandelin Benkö, Nina Santavirta, Barbara Mattsson, Merja Keinänen and Silja Järventausta introduce an extensive research project at the University of Helsinki. Started in 2004, this project aims to explore the long-time effects of evacuation on the lives of wartime children.

In Finland, most of the discussion on children's wartime experiences tends to focus on the children evacuated to Sweden, says Pauliina Latvala in her article "Lapsuuteeni kuuluivat sota, siirtolaiset ja sankarihautajaiset. Suomeen jääneiden lasten muistoja sotavuosien arjesta" (War, evacuees and military burials were part of my childhood. Memories of wartime life by children who stayed in Finland). However, the great majority of children remained in Finland during World War II. In recent years, they have been remembering in different contexts how children and young people saw the war and how that period shaped their future. Transforming the experiences into a narrative produces images of the era, the home front and cultural models dictating everyday life.

The most popular children's and youth organisations in the 1930s and 1940s were Suojeluskuntapojat (Civil Guard Boys) and Pikkulotat (Little Lotta Girls), both of which belonged to the volunteer defence movement. Was this youth work managed from the

top down, or did it really open a channel of influence for wartime youth? Seija-Leena Nevala-Nurmi's article "Nuoria maanpuolustajia vai suomalaisia lapsisotilaita" (Young defenders of the country or Finnish child soldiers) discusses the youth defence movement also from the angle of questions about gender and child soldier.

In her article "Isät, äidit ja isänmaan toivot – käsityksiä lapsista ja vanhemmista sotavuosien Suomessa" (Fathers, mothers and the country's future hopes – concepts of children and parents in wartime Finland), Ilona Kempainen states that family relationships in wartime Finland were both a national and a private question. In the idealist image, the men were fighting on the front, defending the country they inherited from their fathers, while the women took care of the home front, raising a new generation. Childhood during the war was often full of work, but the children were seen as future adults, the continuers of their fathers' work, much more so than in times of peace. On the other hand, the soldiers were "sons of the nation", and the mothers of fallen soldiers, in particular, were seen as exemplary citizens.

Harri Siiskonen writes about the dire situation of AIDS orphans in his column "Häpeä ja syrjäytyminen Afrikan AIDS-orpojen painolastina" (Shame and alienation, the burden of Africa's AIDS orphans).

(Translation: *Valtasana Oy*)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2006

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokonaisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2006 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 34 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijalle vuosikerta maksaa vain 25 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 26 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (34 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (25 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä (26 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi .....

Lähiosoite .....

Postitoimipaikka .....

Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja /Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- o postittamalla palvelupuke
- o soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218
- o telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142
- o sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelupukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimittussihteer: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. ja fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) tai diskettinä sekä 2 tulostuksena Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineisto julkaistaan painettuna Historiallisissa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2006: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 34 €, korkeakouluopiskelijoilta 25 €, yhteisöiltä 46 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilauhinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 26 €. Vuosikertatilauksessa yms. 40 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 11 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteerä ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: prof. *Kimmo Katajala*

Varapuheenjohtaja: dos. *Marjaana Niemi*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi ke 16–17 ja to 10–12

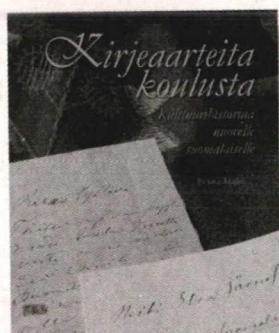
Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 34 €, opiskelijoilta 25 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 22, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapet, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjatalo (Mariankatu 3, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

SKS 175 vuotta

Kirjearteita koulusta

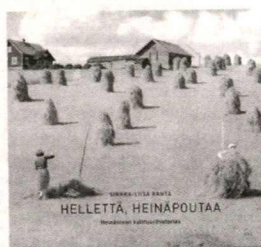
Kulttuurihistoriaa nuorelle suomalaiselle

Toim. Pekka Hako

Aalberg, Aho, Canth, Inha, Koskenniemi, Leino, Sibelius, Sillanpää ...

Kulttuurielämämme kärkihahmojen kirjeet vuosilta 1855–1946 ovat Pekka Hakon kirjan lähtökohtana. Nelivärinen teos luo elävän kuvan ajan kulttuurihistoriasta ja keskeisistä henkilöistä. Erinomainen lahjakirja koulunsa päättävälle.

32 €

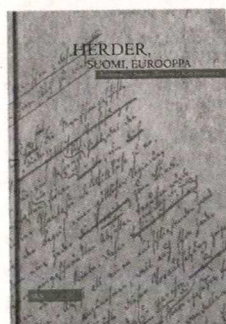
Sirkka-Liisa Ranta

Hellettä, heinäpoutaa

Heinänteon kulttuurihistoriaa

Kansatieteellinen tutkimus välittää kattavan näkymän heinänteon sukupolvia jatkuneeseen historiaan. Sujuvalukuista tekstiä elävöittää herkullinen, osin nelivärinen kuvitus.

42 €

Herder, Suomi, Eurooppa

toim. Sakari Ollitervo & Kari Immonen

Johann Gottfried Herderin (1744–1803) näkemykset kielestä, kirjallisuudesta ja kansasta loivat pohjan modernin kansallisvaltion kulttuuripolitiikalle. Artikkelien aiheina ovat Herderin elämäntyö, yhteydet aikansa kulttuuriin ja yhteiskunnalliseen keskusteluun sekä herderiläisten aatteiden vastaanotto ja vaikutukset Suomessa.

32 €

Metsäteollisuuden maa -sarja

Markku Kuisma

Metsäteollisuuden maa

Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920

48 €

Kai Häggman

Metsän tasavalta

Suomalainen metsäteollisuus politiikan ja markkinoiden ristiaallokossa 1920–1939

42 €

Marjo-Riitta

Antikainen

Suuri sisarpiiri

NNKY-liike Suomessa

1890-luvulta

1990-luvulle

38 €

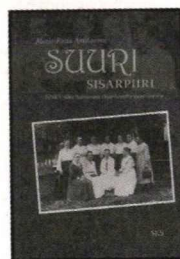
Mirko Harjula

Suomalaiset

Venäjän

sisällissodassa 1917–1922

32 €

SKS
KIRJAT

Tervetuloa kirjaostoksille

Kirjataloomme:

SKS:n Kirjatalo, Mariankatu 3,

00170 Helsinki

puh. 0201 131 216

faksi (09) 131 232 18

kirjamyynti@finlit.fi

www.finlit.fi/kirjat

Ilona Kempainen

Isänmaan uhrin

Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana

29 €

Derek Fewster

Visions of Past Glory

Nationalism and the Construction of Early Finnish History

34 €